

Ця книга нарисів подає достатньо цілісну картину тлумачень російської цивілізації. Автор заглиблюється в її ментальні, історичні, культурні, естетичні основи. Його політологічні, націософські та геополітичні висновки побудовані на аналізі глобальної інерції Росії, яка зробила з цієї держави й народу злу антитезу Європи - таку собі Азію. Російська цивілізація розвивалася як патологічна паралель до цивілізаційної ідеї Середньої Європи, органічною складовою якої стала Україна. Зіставлення цих двох паралелей пробуджує багато оригінальних візій, тлумачень та переосмислень.

І в цьому - головна інтрига книги.

ROSSICA

Олег Баган

Олег Баган

ROSSICA

РОСІЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ
В ІСТОРІОСОФСЬКИХ
ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ.

НАРИСИ

Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
Науково-дослідницький центр імені Дмитра Донцова

Олег Баган

ROSSICA:

РОСІЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ
В ІСТОРИОСОФСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ

нарис

Тернопіль 2022

УДК 1(091)(470)(08)

Б-14

Рекомендовано до друку Вченою радою Мелітопольського державного педагогічного університету ім. Богдана Хмельницького (протокол № 14 від 28 червня 2022 р.)

Рецензенти

Микола Вегеш, доктор історичних наук, професор
(Ужгородський національний університет);

Віктор Гудзь, доктор історичних наук, професор
(Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б.Хмельницького)

Відповідальний редактор

Олександр Ситник, доктор історичних наук, професор
(Мелітопольський державний педагогічний університет ім. Б.Хмельницького)

Книга надрукована за сприянням Фондації «Будучність»

Баган О.

Б-14

Rossica: Російська цивілізація в історіософських інтерпретаціях: Нариси.

У цій книзі зібрані роздуми знаного публіциста та дослідника ідеологічних та культурологічних тем про російську цивілізацію. Це спроба дати цілісний націософський та політологічний погляд у гострому есеїстичному стилі на проблему розвитку російського імперіалізму як своєрідного фатуму Європи. Автор проводить глибокі історіософські «розрізи», аби зрозуміти логіку зародження й руйнівного наступу різних форм російського експансіонізму: специфічного деспотизму, екзальтованого шовінізму, ненадлиго імперіалізму, фанатичного месіанства, фатального охлократизму. При цьому він застосовує інтелектуальний «інструментарій» видатних українських теоретиків та ідеологів – І. Франка, С. Томашівського, І. Кревецького, Д. Донцова, Ю. Липи, Є. Маланюка, Я. Стецька. Збірка містить і низку актуальних аналітичних екскурсів в проблематику геополітичного оцінювання сучасної агресивної політики Росії, причин її війни з Україною, пошуку шляхів до запобігання деструктивному впливові російського імперіалізму.

Книга адресується насамперед політологам, історикам, культурологам, філософам, а також широкому колові ідейно свідомої громадськості.

ISBN 978-617-7916-16-0

© Баган О., 2022

ЗМІСТ

Цивілізаційно-геополітичні причини війни Росії в Україні 2014 - 2022 років: історичний ракурс	5
Російське чорносотенство як джерело європейського фашизму	25
Чому почалася Перша світова війна? (Фатальна роль Росії і геополітичне значення Галичини крізь призму українських істориків початку ХХ ст.)	34
Федор Достоєвський як архетипний автор російської літератури: постколоніальна інтерпретація	45
Цивілізація брехні	53
Проблема Росії для українського національного руху: погляд Івана Франка	57
Дмитро Донцов як критик російської цивілізації	65
Росія в геостратегічній інтерпретації Юрія Липи	74
Геостратегія українського націоналізму і російський імперіалізм: інтепретація Ярослава Стецька	81
Український цивілізаційний простір	92
Чи розпадеться Росія?	104
Євразійська геополітика: український вектор	109
Що нам робити з Росією? (Ескіз про геостратегію)	114
Чому західні еліти симпатизують Росії?	118
Чому Китай грає на руку Росії?	121
Зламати спадок Полтави! або Ще раз про геополітичний фактор України	124
Створити Антиімперський Блок Народів!	126

Від автора

Тема російської цивілізації є надважливою й надскладною для самосвідомості української культури. Російський колос великою мірою виріс із українських церковно-релігійних і культурних ідей, цивілізаційних інтенцій та геополітичних тенденцій. Через українську географію Російська імперія перетворилася на суперпотугу євразійського простору. Сотні тисяч, навіть мільйони українців були втягнуті волею чи неволею в брутальні та звивисті процеси творення російської цивілізації. Ця особлива потуга водночас захоплювала й відштовхувала мільйони українських душ, які в її енергетичних колах прагнули знайти собі або основи для самоствердження, або простори для боротьби за національне самоствердження. Тому тепер, коли Російська імперія руйнується, це викликає такі контрастні почуття: мільйони малоросів продовжують чіплятися за різні форми російської цивілізаційної ідентичності й водночас жорстокість протистояння гартує нові мільйони українських націоналістичних характерів.

Україна була головною геостратегічною жертвою російського імперіалізму з двох причин: ідеологічної (перебирання киево-руської державно-культурної спадщини) та геополітичної (проникнення через українську географію в Чорноморський та Середньоевропейський простори). Тому українсько-московський конфлікт мав доленосне значення для всієї Європи. Сьогоднішні події масштабної російсько-української війни підтверджують це.

Ця книга складається як із досліджень, написаних ще перед війною 2022 р., так із статей, написаних під час війни. Тому їх різнять відмінні нюанси акцентів та підходів до теми. Проте цілісно всі нариси були присвячені глобальній проблемі саме *цивілізаційного*, тобто ментально-культурного, протистояння Московії й України впродовж століть. Це протистояння ще довго буде визначати суспільно-культурну й геополітичну ситуацію в Україні та довкола неї. Тож студіювання глибинних нуртів російської цивілізації – це завдання не тільки для нинішнього покоління. Від міри нашої фактологічної та теоретичної освіченості в цій темі, буде залежати міра нашої готовності до нових випробувань.

Олег Баган

Цивілізаційно-геополітичні причини війни Росії в Україні 2014 - 2022 років: історичний ракурс

Російсько-український конфлікт належить до кардинальних, доленосних, майже есхатологічних в історії Східної Європи. Його джерела виходять ще із Середньовіччя, з політичних, релігійних та культурних змагань різних держав і династій за панування на просторі між Балтикою і Чорним морем. Розвиток потуги держави Велике князівство Литовське у XIV – XV ст. спричинив охоплення нею майже всіх етнічних земель давніх білорусів та українців. Певним парадоксом цієї держави було те, що, поширюючись в глибини Східної Європи, вона поступово ставала щораз більше середньоевропейською за духом та цивілізаційними ознаками: Литва прийняла католицтво (1387 р.), засвоїла соціальну культуру міст (магдебурзьке право), глибоко увібрала інтелектуальні та мистецькі віяння Ренесансу й потім Бароко, створила латиномовну літературу, засвоїла віяння західного протестантизму (у ВКЛ існували великі середовища лютеранські, кальвіністські, соцініанів, аріанів), прищепила своїй людині громадянсько-демократичну свідомість через створення системи сеймів і сеймиків, розвиток міських братств тощо¹, ². Цей цивілізаційний вплив Литви на Русь був надзвичайним, настільки глибоким і творчим, що через два століття кардинально перемінив ментальність мешканців східнослов'янського походження в просторі ВКЛ: відтепер ті були відкритими до західних культурно-цивілізаційних віянь. Паралельно у середовищі давніх білорусів та українців почалися націотворчі процеси, зумовлені об'єктивними причинами історичного націогенезу, що спричинило бурхливі процеси на межі XVI – XVII ст., які почали змінювати геополітичну та культурно-ментальну ситуацію в Східній Європі.

Про це дуже влучно писав ще І.Франко, осмислюючи перемену ментальності українського народу доби Пізнього Середньовіччя: «Сполучення литовсько-руської держави з Польщею за Ягайла було заповіддю того, що Южна Русь, сполучена з Литвою, мусила з часом з-під переважаючого впливу Візантії підпасти такому ж впливові Західної Європи. Більше як 100 літ йшла глуха боротьба всередині руського народу, і тільки в першій чверті XVI віку, з появою Скорини, ми бачимо, що боротьба починає переважувати на сторону Заходу, що скомбіновані впливи гуманізму, західноєвропейських винаходів (друк, нова воєнна тактика і обусловлена нею нова організація воєнних сил) і церковної реформації починають проникати в саму душу южноруського народу, змінюючи всю фізіономію його духовної діяльності. Білорус Скорина не належить безпосередньо до історії южноруської літератури, та проте він мусить займати в ній видне місце задля того впливу, який мали його видання перекладу Св. Письма на Южну Русь, jako ініціатор того оживленого руху популяризаційного, котрий в XVI віці сплотив такі гарні та важні праці, як переклад Св. Письма Негалевського, як Пересопницьке Євангеліє, як друковане Тяпинським Євангеліє і т. ин.

...Вплив Заходу, головню Польщі, потрохи Чех і Німеччини, потрохи й латинсько-го гуманізму переважає над впливом грецького Сходу ... Через школи, друкарні, прилюдні диспути життя духове шириться, будиться чимраз у глибших масах людинности. Політика Польщі, котра по доконанні політичної унії з Литво-Руссю в Любліні 1569 р. бажала скріпити її ще й унією релігійною, причинилася до розбудження дрімаючих сил руської суспільности для оборони того, що тоді вважалося найвищим, найсвятішим добром — релігією і обрядом. Постає богата і повна живого

1 *Kultura Wielkiego Księstwa Litewskiego: analizy i obrazy / Opracowanie Vytautas Alisauskas, Liudas Jovaiša, Mindaugas Paknes, Rimvydas Petrauskas, Eligijus Raila. – Krakow. UNIVERSITAS. 2011. ST. 34 – 49; 50 – 68; 202 – 213; 282 – 299; 431 – 446; 595 – 619; 648 – 667.*

2 Норкус З. *Непроголошена імперія: Велике князівство Литовське з погляду порівняльно-історичної соціології.* – К.: Критика. 2016. С. 189 – 257.

інтересу література полемічна... Постановня нового літературного язика, невиробленого і макаронічного, та все-таки безмірно ближчого до живої мови люду, ніж давня церковниця, і потреби школи роблять конечними студії над старою мовою церковних книг; постають граматики і словарі, укладені почасті після візантійських, а почасті після латинських взірців (Смотрицький черпав з Доната!). Постають нові роди літератури: силабичні вірші, ритмічні і римовані пісні церковні на взір латинської гімнології і протестантських пісень, далі — релігійні драми, містерії і шкільні драми на духовні, а то й на національно-політичні сюжети, переплетені веселими інтермедіями...»³.

Коли у XV-XVI ст. на крайньому Сході Європи почала міцніти нова експансіоністська держава-Московське князівство,—то вона сприйняла появу іншого світу Русі в складі Великого князівства Литовського як виклик собі, як закономірний простір для просування своїх державних інтересів та соціальних апетитів. Перед тим поступово Москва «проковтнула» три руські державні утворення на заході від своїх територій: Тверське князівство, Псковську та Новгородську землі. Це завоювання було надто жорстоким, практично воно супроводжувалося геноцидом проти місцевих мешканців. Проте суспільні гущі цих держав не були так відчутно пройняті цивілізаційними впливами Заходу, як руські землі у складі Великого князівства Литовського, тому Москва «переварила» їх відносно легко. Вже через одне-два покоління після терору завойовників ці руські країни стали покірними перед Московією й швидко асимілювалися з її соціумом. Боротьба ж за руські землі далі на захід, в просторі

Кам'яниця Бандінеллі у Львові (15 ст.)

Великого князівства Литовського, стала для Москви вельми виснажливою, завзятою і тривалою, відбувалася з перемінними успіхами. Це було спричинене тим, що ментально, цивілізаційно ці землі вже були кардинально інакшими. Власне, відбувався процес цивілізаційного тиску Середньої Європи через ВКЛ на Східну Європу. Тому давні білоруси й українці включилися тоді у доволі драматичні трансформаційні процеси їхньої ідентичності, з одного боку, а з іншого, вступили в зтяжливе протистояння московській експансії. По-суті, цей цивілізаційний конфлікт триває до сьогодні.

У подальшому вже як Російська імперія (від 1721 р.) Московія діяла на українських та білоруських землях за логікою нівелювання того цивілізаційного масиву, який утворився тут протягом XV – XVI ст. Особливо посилювалося це поглинання після Полтавської битви 1709 р., коли Московія повністю утвердилася на півночі Лівобережної України. Вартує наголосити, що це був переломний момент в історії всієї Середньо-Східної Європи. Про це в геополітичному розрізі першим концептуально написав український політичний мислитель Дмитро Донцов в трьохетапних для українського національного руху працях: «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» (1913)⁴, «Історія розвитку української державної ідеї» (1917)⁵ і «По-

³ Франко І. [План викладів історії літератури руської] // Франко І. Зібрання творів у 50 т. – К.: Наукова думка. 1976 – 1986. Т.31. С.42.

⁴ Донцов Д. Сучасне політичне положення нації і наші завдання // Донцов Д. Вибрані твори у 10 т. – Дрогобич-Львів: ВФ «Відродження». 2011—2016. Т. 1. – С. 21—37.

⁵ Донцов Д. Історія розвитку української державної ідеї // Там само. Т. 2. С. 31—64.

*Ренесансна архітектура
Львова (15 ст.)*

хід Карла XII на Україну» (1918)⁶. Центральна думка цих праць – це пояснення катастрофічності Полтавської битви як темної віхи в історії Середньо-Східної Європи, коли Росія змогла створити собі на берегах Дніпра справжній «геополітичний плацдарм», щоб постійно тиснути на решту Європи, провадити експансію в усіх напрямках від Чорного моря до Балтики.

Ці думки Д.Донцов повторював згодом у багатьох своїх статтях та великих творах, таких як «Підстави нашої політики» (1921), пояснюючи і для українців, і для європейських політиків, що міцно приєднане побережжя Середнього Дніпра, тобто Центральної України, перетворює Росію на геополітичну супердержаву, водночас витіснення Росії з цього простору – це усунення загрози російського імперського наступу на Європу. Ці тези Д.Донцова вже стали аксіомою геополітики, хоча в міжнародній теорії геополітики прийнято приписувати цей висновок Збігнєву Бжезинському.

Загалом про напрямки та особливості геополітичної експансії Московії-Росії на українські та білоруські землі написано доволі багато. Однак слабкістю більшості тлумачень цього конфлікту є те, що науковці не завжди беруть до уваги, власне, цивілізаційну складову цього протистояння. Здебільшого все пояснюється кризь призму державницьких інтересів Російської імперії, яка, мовляв, «забезпечувала собі просторові, торговельні та промислові можливості для ефективнішої життєдіяльності». У колі таких інтерпретацій часто перебувають і видатні західні політологи та політики, які дивляться на імперіалізм Москви винятково як на явище державного прагматизму.

В українській науці вже були спроби осмислення великого конфлікту в Східній Європі з позицій теорії цивілізації та ідеології імперіалізму. Етапним тут можна вважати вихід збірника праць видатних істориків та культурологів еміграції, які об'єднали свої зусилля в знаменитому виданні: *Теорія Третього Риму: Збірник праць Церковно-археологічної комісії Апостольського Візитатора для українців у Західній Європі* / За ред. І.Мірчука (Мюнхен, 1953). Сьогодні у доповненому варіанті цей збірник перевидано в Україні: *Москва-Третій Рим. Походження міфу* / Упорядник Є.Каложний⁷. У цій книзі зібрано студії Н.Полонської-Василенко, О.Оглоблина, Г.Коха, І.Мірчука, Б.Крупницького, Ю.Бойка, В.Гришка.

Друга цікава й продуктивна спроба вивчення цієї глобальної проблеми – це видання збірника «Російський імперіалізм» (1974) в упорядкуванні Тараса Гунчака, який об'єднав зусилля науковців із різних західних країн. У новому перевиданні їхні студії доповнені статтями В.Бандери («Вимір визиску України Росією») та Ю.Шаповала («Радянський союз як різновид історії Росії: як усе почалося»)⁸. Тут осмислені такі проблеми, як витоки російського імперіалізму (Г.Гутенбах), переосмислення російського імперіалізму (Е. Саркісянц), панславизм через панрусизм (Т.Гунчак), Росія і балтійський простір (Р.М.Гетон), російсько-польська конфрон-

⁶ Донцов Д. *Похід Карла XII на Україну* // Там само. Т. 2. С. 65—77.

⁷ Москва – Третій Рим. *Походження міфу* / Упоряд. Є. Каложний. – К.: Смолоскип. 2021. 640 с.

⁸ *Російський імперіалізм* / Пер. з англ. Т.Цимбала. – Вид. дім «Киево-Могилянська академія». 2010. 396 с.

Каплиця Боїмів у Львові

основ російського менталітету: симбіоз «праволав'я», етатизму і гегемонізму». Автор широко використовує праці російських філософів та культурологів релігійної та ідеалістичної школи і це робить його дослідження вельми переконливим.

Грунтовна монографія американського дослідника Тері Мартіна «Імперія національного вирівнювання: Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923 – 1939 роки)»¹⁰ має темою вузкий період, але дає добрий фактологічний матеріал для розуміння знищувальної природи російського імперіалізму під маскою комунізму. Власне, ця книга показує, наскільки нетерпимою була Москва до українського національного руху.

Важливі аспекти аналізованої нами проблематики осмислені в книгах Р.Шпорлюка¹¹, О.Гринів¹² і С.Плохія¹³. Власне, монографія С.Плохія добре пояснює механіку цивілізаційного тиску Москви на Україну, її потужну асиміляторську політику, представляє докладний фактологічний матеріал в цій темі.

Отже, метою цієї статті є аналіз геополітичних та цивілізаційних тем у великій науковій проблемі трактування зародження й розвитку російського імперіалізму, пояснення причин особливої агресивності Москви до України як частини сакрального для неї геостратегічного простору.

В українській національній ідеології змагання з Російською імперією почалося ще у XVIII ст. і квінтесенцією цього опору на ідейному рівні є, безумовно, книга невідомого автора «Історія Русів», яку прийнято датувати початком XIX ст., але яка відображала погляди української козацької шляхти попередньої доби. Цей твір характеризується потужним візіонерством, гнівними ескападами проти Московії, баченням української національної проблеми як вирішальної для всього Сходу Європи. Цю настроєвість і візіонерство перебрав великий український національний поет Тарас Шевченко, який на-

9 Кісь Р. Фінал Третього Риму: Російська месіанська ідея на зламі тисячоліть. – Львів: Інститут народознавства НАН України. 1998. 707 с.

10 Мартин Т. Імперія національного вирівнювання: Нації та націоналізм у Радянському союзі (1923 – 1939 роки). – К.: Критика. 2013. 640 с.

11 Шпорлюк Р. Імперія та нація / Пер. з англ. – К.: Дух і літера. 2000. 354 с.

12 Гринів О. Україна і Росія: партнерство чи протистояння? – Львів: Інститут народознавства НАН України. 1997. 372 с.

13 Плохій С. Загублене царство: Історія «русского мира» з 1470 року до сьогодні. – Харків: Фоліо. 2019. 308 с.

Велике князівство Литовське у XV ст.

країни, які постійно перебували під гнітом тиранів, а тепер виявилися заручниками бюрократичної, визискувальної державної системи, створеної на німецький лад (натяк на німецьке походження великої частини управлінської еліти Росії від початку XVIII ст.).

Польська ворона «в Парижі була / Та три злоті з Радзивілом / Та з Потоцьким пропила ...»¹⁵. Це критичний натяк на те, що польсько-литовська (Радзивілли) політика виявилася вельми марнославною, розтратною та неуспішною, бо опинилася на вигнанні (в Парижі, в еміграції), а свою батьківщину втратила. Польща програла велике геополітичне змагання за Східну Європу Московії – і в цьому полягає трагедія цього простору.

Українська ворона найтрагічніша, вона пролила ріки крові й занастила свою батьківщину: «Я спалила Польщу з королями ... А з вольними козаками / Що я виробляла? / Кому я їх не наймала, / Не запродавала? / ... Думала, з Богданом / Я їх поховала. Ні, встали, погані, / Із шведським прибудодо! (тобто Карлом XII- О.Б.) / Та й тоді ж творилось! / Виростаю, як згадаю: / Батурич спалила, / Сулу в Ромні загатила / Тільки старшинами / Козацькими, а такими / Просто козаками / Фінляндію засіяла... / І славного Полуботка / В тюрмі задушила / Отоді-то було свято! / Аж пекло злякалось; / Мати Божа у Иржавці / Вночі заридала»¹⁶. Це короткий переказ історії падіння козацької держави, заснованої Б.Хмельницьким і знищеної Російською імперією, яка у такий спосіб поширила свою деспотичну владу на всю Східну Європу.

Т.Шевченкові як поетові властиве інтуїтивно-образне мислення, і тому він представив доло Східної Європи в містико-міфологічних образах та візіях. Центральною ідеєю

¹⁴ Шевченко Т. Кобзар. – К.: Школа, 2014. – С. 178.

¹⁵ Там само. С. 176.

¹⁶ Там само. С. 178.

дав їм особливої естетичної та емоційної сили. Найповніше це видно у його знаковому творі художньої історіософії – містерії «Великий льох» (1845).

Історіософська концепція «Великого льоху» має свою геополітичну складову. У творі в алгоричних формах зображено складне переплетення історичних доль трьох країн – Московії, Польщі та України. Саме ці три народи вирішували долю Східної Європи в останні два століття. Т.Шевченко не розповідає про конкретні історичні події та їхню послідовність, лише три символічно-фаталістичні «ворони» короткими фразами передають трагізм історії Східної Європи, в епіцентрі якої перебуває розіп'ята Україна. «Ворони» – це злі духи історії, згідно з міфологічними уявленнями. Кожна з них – московська, польська й українська – принесла лихо своїм країнам і народам. Так, московська ворона «С Тататрами помутила, / С Мучителем (Іваном Люгим – О.Б.) покутила, / С Петрухою попила, / Да всенемцам продала»¹⁴. За цими короткими означеннями стоїть трагедія народу/

цього твору є історіософське моделювання долі України, яка втілена в образі містичного «Великого льоху», як визначальної у вічному змаганні свободи й несвободи, національної гідності й імперської безжальності, істини й світової брехні. В поезії «Стоїть в селі Суботові...», яка була своєрідним епілогом до містерії, ця ідея виражена в таких словах:

*Отаке-то, Зіновію,
Олексійв друже!
Ти все оддав приятелям,
А їм і байдуже!
Кажуть, бачиш, що все то те
Таки й було наше,
А що митілько наймали
Татарам на пашу
Та полякам... Може, й справді!
Нехай і так буде!
Так сміються ж з України
Сторонні люди...
Не смійтеся, чужі люди!
Церков-домовина
Розвалиться, і з-під неї
Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на волі
Невольничі діти!¹⁷*

Т.Шевченко усвідомлював, що тільки з відновленням української державності, з побудовою вільного суспільного ладу, з утвердженням правди зможе прийти гармонія в Східну Європу. Тут нотки його поезії набувають есхатологічного змісту.

Як відомо, саме Шевченкове вогненне слово у середині XIX ст. розбудило український національний рух, перетворило його на нову політичну силу, а це, своєю чергою, почало піддажувати Російську імперію, оскільки та втрачала в Україні вирішальний «геополітичний плацдарм» для геостратегічного тиску на Європу. Цей «плацдарм» Московія здобула на самому початку XVIII ст. внаслідок переможної битви під Полтавою в 1709 р. Відтоді її зовнішньополітична агресивність, яка йшла від енергетики великих євразійських рівнин, набула системності. Це визнають і дослідники російської геополітичної традиції: «Іменно в Петровськую епоху ... внешнеполитический императив властноповернул вектор геополитических приоритетов с внутренней на внешнеюполитику и с восточнонаправления на западное, северное и южное»¹⁸.

Ця Петровська епоха означала для Московії дуже багато. Вона перетворила її на Російську імперію й максимально європеїзувала, модернізувала російське суспільство, яке відтепер на рівні еліт навчилося здобувати якісну освіту й застосовувати західні технології та ідеї для розбудови й вдосконалення державної системи й економіки. Про геополітичний аспект цієї епохи так підсумовують російські дослідники: «В результате Северной войны (1700-1721) и последующих внешнеполитических шагов Россия смогла стать полноправным участником европейской политики и утвердиться как ведущая политическая страна Восточной Европы. Во второй половине XVIII в., наряду с Англией, Францией, Австрией и Пруссией, она вошла в пятерку ведущих стран Европы. В начале XIX в. Россия подошла к заключительному этапу формирования

¹⁷ Там само. С. 183.

¹⁸ Якунин В., Зеленёв Е., Зелёнова И. Российская школа геополитики. – СПб.: Издательство С.-Петербургского университета. 2008. – С. 31.

нимперии, стала мировийдержавой, а этот факт, в свою очередь, потребовалсозданияроссийскойгеополитическойконцепции»¹⁹.

Про процеси модернізації російської державно-військової машини ці ж автори узагальнюють так: «Результатомодернизациииармии и флотапроверялись на опытевойн, что давало толчѣк для совершенствованиявоенно-прикладных наук и дисциплин: военнойгеографии, военной статистики, военнойгеодезии, военнойтопографии, военногофортификационного и инженерногодела...

...На Западе выборочно заимствовались технологические достижения, преждевсего в военномделе, но развивались и собственные технологии и разрабатывались инженерные проекты. С этой целью «привлекались лучшие умы руки», отечественные и зарубежные»²⁰.

Тут вартує додати, що протягом XVIIго і XVIIIго ст. кількість добре освічених, талановитих і дієвих українців на службі московсько-російської держави була винятково великою, обраховувалася тисячами, хоча вони й розплачувалися за це цілковитою асиміляцією в російську ідентичність; певні фігури цього процесу стали символічними: від головного ідеолога Петрових реформ Феофана Прокоповича до державного канцлера імперії на піку її могутності в кінці XVIII ст. Олександра Безбородька.

Вирішальні кроки в перетворенні російської держави на супердержаву були здійснені за царювання Катерини II. Про це читаємо в тій же монографії: «В то же времяимперативывременивыдвинули в качествестратегическойзадачиупрочениеюжныхрубежейРоссии, чтооткрывало ей выход к теплым морям, в первую очередь к Средиземноморью. В отличии от польского вопроса, решѣнногоРоссиейіпреимущественнодипломатически-мисредствами, на южныхрубежахРоссиястолкнулась с военно-политическимсопротивлениемОсманскойимперии. Поэтому задачу выхода к Чѣрному морю Россиярешала в войнах с османами (военно-морскаяэкспедицияподкомандованием графа А.Г.Орлова «в архипелаг» Эгейского моря в 1769-1774; боевыедействияАзовскойфлотилиипод командованием генерала В.М.Долгорукова в 1771 г.; действия 1-й армии под командованиемП.А.Румянцева (1771-1772); отрядаА.В.Суворова в Молдовии и на Дунае (1773)»²¹. Як бачимо, відвертозагарбницьківійниподаються як щосьоб'єктивне й самозрозуміле.

Зауважимо, що поділи Польщі 1772 - 1795 рр. були не цілком лише «дипломатичними» діями, як скромно пояснюють російські дослідники. Їх джерела треба шукати ще в далекому 1717 р., коли Московія ввела свої війська до Речі Посполитої, тероризувала країну, організувала під страхом розправи т.зв. «Німіий сейм», який прийняв низку законів, за якими обмежувалася польська зовнішня політика, максимально скорочувалася польська армія, обмежувалася фінансова діяльність держави, права шляхти, заводилися такі податки, які систематично вичерпували багатства країни, встановлювався московський протекторат над Польщею, а московська армія мала право постійно перебувати на польській території «заради миру»²². В подальшому Росія вела себе особливо агресивно щодо Речі Посполитої, не раз застосовуючи армію. І так було при поділах цієї держави.

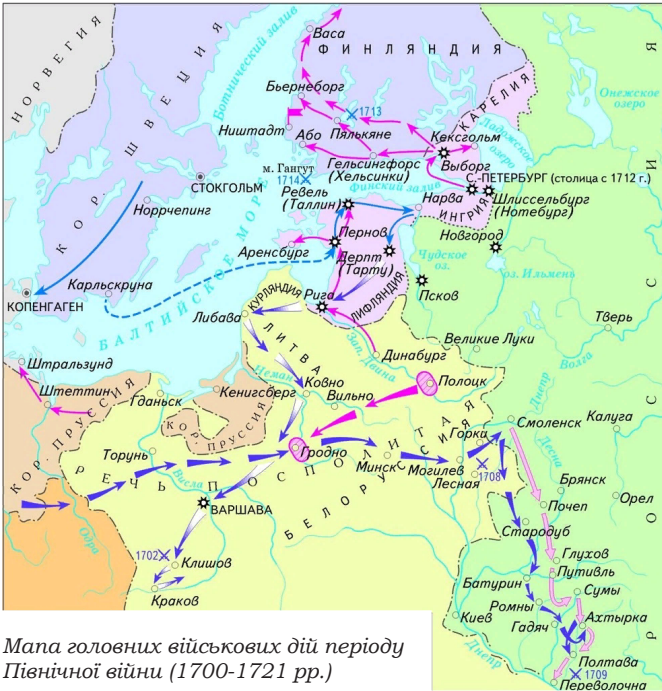
Отже, на кінець XVIII ст. Російська імперія міцно «зацементувала» у своїх кордонах весь простір колишнього Великого князівства Литовського, яке перед тим, від XIV ст., було головним провідником цивілізаційних впливів Середньої Європи, а через неї – Заходу, на білоруський та український етноси. Вирішальним моментом, однак, стало не її просування до берегів Балтійського моря в ході Північної війни, а її перемога під Пол-

19 Там само. С. 47–48.

20 Там само. С. 48–49.

21 Там же. С. 51.

22 Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі. – К.: Видавництво «Основи» ім. С. Павличко. 2009. С. 416.

Мапа головних військових дій періоду Північної війни (1700-1721 рр.)

вати систему впливів на Південних Балканах, як жаклива корупційна та безвідповідальність російської військово-управлінської машини на чолі зі «славним» Потьомкіним, головним воєначальником цариці, який просто безбожно крав великі гроші, виділені на армію.

Тож нам важливо пояснити, яким чином Росія здобула собі таку важливу геостратегічну перевагу, заволодівши Центральною Україною, що перетворювало її на супердержаву протягом XVIII – XX ст.? Чому повернення території України в сферу свого повного контролю є таким насущним для неї?

Глибоке проникнення в Україну було пов'язане з розвитком нової геополітичної ідеології, яку підхопила Московія ще на початку XVII ст. Тоді в Україні розпалювалася широка й завзята ідейна боротьба між православним та унійним таборами. Руські (тобто білорусько-українські) уніянти загалом були породженням того масштабного процесу окциденталізації, який тривав від кінця XIV ст. Це були люди з верхівки української Церкви, які збагнули закономірність засвоєння західних ідейно-культурних та цивілізаційних впливів. Великою мірою це були ті, кого сформувала культурна ситуація у Великому князівстві Литовському²³. Проте реформаторські дії уніянти під керівництвом митрополита Михайла Рогози (бл. 1540 – 1599) викликали бурю опору, яку в основному підтримали запорозькі козаки на чолі з видатним гетьманом-стратегом Петром Конашевичем-Сагайдачним. Найважливіше, що боротьба з Унією, яка першим етапом мала відновлення Православної Митрополії у 1620 р., викликала тривалу й неймовірно пристрасну ідейну хвилю устремлень. «Православні мислителі Речі Посполитої, – пише про цю проблему С.Плохій, – які довго не мали свого правителя, надихалися візантійським баченням гармонії між самодержавним правителем та єдиною істинною церквою ... Уже в 1620-і роки,

тавою. Так за Катерини II, повністю захопивши північне чорноморське узбережжя, Росія планувала створення двох православних держав на Балканах – Волооського й Грецького царств з російськими династіями на тронах. Таке оволодіння Дарданелами й Боспором та «святим» для неї Константинополем зробило б Чорне її «внутрішнім озером», перетворило б Росію на домінуючу силу на Близький Схід та усунуло б вагу Західної Європи в Східному Середземномор'ї. Цьому, правда, завадили не стільки супротивні змагання Великої Британії, яка прагнула розбуду-

23 Kultura Wielkiego Ksiestwa Litewskiego. St. 798–822.

щойно висвячені православні єпископи, перебуваючи під потужним тиском Варшави, зверталися до Москви як джерела підтримки та можливого місця притулку. Бажання царської протекції лише зросло після Переяславської угоди (1654) і досягло свого піку після Андрусівського перемир'я (1667), що поділило козацьку Україну навпіл»²⁴.

Надалі Москва дуже зручно використала для себе наростання настроїв українського політичного та церковного автономізму, центром яких став Київ, Київська Митрополія та Києво-Могилянська Академія як їхнє інтелектуальне ядро. Твором з епохальним ідеологічним значенням стала колективна праця авторів під орудою Інокентія Гізеля, архімандрита Києво-Печерського монастиря, «Синописис Київський» (1674). Тоді тривала запекла боротьба на території України між чотирма таборами: українських козаків-самостійників, Москви, Польщі й Османської імперії. Тож логічно, що група православних інтелектуалів змагала за те, аби створити новий геополітичний міф Києва як визначного духовного та політичного центру Східної Європи. Це було потрібно для того, аби зміцнити православно-націоналістичні переконання широких мас. Про значення цієї книги С.Плохій пише так: «Вона з'явилася 1674 року, коли Київ готувався до нападу турків, а поляки вимагали від Московії повернути його назад. У «Синописисі» Київ зображувався як перша столиця московських царів та місце народження московського православ'я – місто, яке просто не могло бути залишене невірним чи католикам. Посилання на «словено-росський народ», котрий, як стверджували автори «Синописису», об'єднував Московію та козацьку Гетьманщину в одне етнологічне утворення, підкріплювало цей аргумент. Це стало основою міфу про київські витоки російського народу, що в нього й досі вірить більшість росіян»²⁵.

Так мимовільно, у вихорі різноспрямованих політичних змагань і пристрасних закликів православних традиціоналістів, яких очолив протестант за походженням І.Гізель, зародилася геополітична ідея, яка протягом століть давала Московії підстави претендувати на весь Схід Європи, в т.ч. на ті землі, які вже були піддані суттєвим цивілізаційним впливам Середньої Європи як своєрідного інтенціонального кола Заходу.

Московське князівство у XVI ст.

24 Плохій С. Брама Європи / Пер. з англ. Р. Клочка. – Харків: Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля». 2016. – С. 168.

25 Там само. С. 169.

Ідея єдності московського та руського (українського і білоруського) народів зручно лягла на витворену ще наприкінці XV ст. теорію «Москви – Третього Риму», концепцію якої вперше сформулював чернець Псковського монастиря Філофей. Філофей писав свої послання до московських царів Івана III та Василя III, які угрунтували імперські початки Москви, зупинили наступ на Московську Русь Великого князівства Литовського²⁶. Він, очевидно, був вражений таким успіхом православних супроти католиків і тут в нього народилася візія Москви як «Третього Риму», світової столиці після Риму й Константинополя, яка покликана була «врятувати» православний світ перед загрозами латинян і інших поганів.

Однак у Філофея ця ідея звучить розмито (О.Оглоблин), невиразно, це лише якісь сумбурні ствердження й емоції екзальтованого ченця. Справжнє державницьке оформлення вона отримала щойно за правління царя Івана IV Лютого (1547 – 1584). Головним її пропагатором тоді стає митрополит Макарій, вельми освічений ідеолог царя й московського імперіалізму²⁷.

Саме тоді Московія, яка підкорила Казанське й Астраханське ханства і вийшла до Уралу, цілковито зламала опір Новгороду й Пскова, просунулася до Передкавказзя, запотребувала величної ідеї, цілісної програми панування над різними народами. Тож саме Макарія треба вважати головним ідеологом московського імперіалізму та популяризатором теорії «Москва – Третій Рим», який зумів надати цим концептам програмного змісту. Цю ідеологію посилено розвивав і наступний цар Московії Борис Годунов (правив у 1598 – 1605)²⁸.

Надалі доба Смути (1605 – 1618), коли Захід і католицизм в образі Речі Посполитої двічі перемогли Москву, поставили свого царя, перевернули всю країну, ще більше посилила віру в місійність Москви, оскільки дозволила змоделувати візію Московського царства як «останнього оплоту» православ'я, «істинної віри». О.Оглоблин пише про це так: «Можна сказати, що це була глибока, містична віра цілого московського народу, навіть тих елементів його, що були в гострій опозиції до офіційної московської церкви й – тим самим – московського уряду ... Може, саме ці опозиційні кола, зокрема т.зв. старообрядці, з надзвичайною послідовністю й силою спопуляризували теорію III Риму в широких народних масах ... Але понад усе популярність традиційної теорії III Риму в колах московських старообрядців була виявом глибокого споріднення їхньої ідеології зі старою московською церковно-політичною традицією й з усією московською ментальністю. Недарма старообрядці оголосили основоположника цієї теорії Філофея святим, хоч він ніколи не був канонізований московською Церквою»²⁹.

Теорія III Риму виявилася надзвичайно продуктивною в середині і в 2-й половині XVII ст., коли Московія почала проникати-наступати в простір України. Адже тепер йшлося про об'єднання під скіпетром московського царя земель всієї Русі, всіх русинів, нащадків православно-східнослов'янської цивілізації, яка існувала в IX - XIV ст.³⁰. Нагадаємо, що в Східну Білорусь і на українську Північну Сіверщину (Стародубщину) Московія проникла ще в кінці XVст., коли почалися перші, передусім грабіжницькі, напади московитів на литовсько-руські землі. Згодом головний удар вони спрямували на міста Смоленськ та Полоцьк як славні й багаті давні твердині русичів князівського періоду. Відтак Московія провела п'ять війн проти Великого князівства Литовського: у 1492-1494, 1500-1503, 1507-1508, 1512-1522 і 1534-1537 рр. Смоленськ був

26 Оглоблин О. *Московська теорія Третього Риму в XVI–XVII ст. // Москва – Третій Рим. Походження міфу / Упоряд. Є. Калюжний. – К.: Смолоскип. 2021. С. 226–242.*

27 Там само. С. 242–244.

28 Там само. С. 243

29 Там само. С. 250.

30 Там само. С. 244–253.

взятий у 1514 р. і майже на 100 років потрапив під владу Москви. Те ж трапилося з українським Черніговом. У 1558 р. Москва за царя Івана Лютого розпочала Лівонську війну проти німецького ордену й за вихід до Балтійського моря. Війна тривала до 1583 р. і до неї долучилося на боці лівонців Велике князівство Литовське. Після поразок від московитів князівство пішло на завершальну унію з Польською короною 1569 р., щоб зупинити натиск зі сходу. Так виникла Річ Посполита – союзна держава двох народів, яка зуміла зупинити московську загрозу на кілька десятиліть. Новий героїчний польський король Стефан Баторій переможно відкинув московські війська і взяв в облогу Псков, надовго припинивши грабіжницькі напади зі сходу. Згодом її потіснила від Балтики нова державна потуга в макрорегіоні – Швеція. Лівонська війна була програна Москвою. Надалі змагання двох супердержав Східної Європи тривало ще понад 100 років з перемінними успіхами.

Здобутки московських царів у просторі від Полоцька (давнього князівського центру кривичів-білорусів) до Чигирин (нового гетьманського центру козаків-українців) набувають у цей час ознак «сакральної жертви», жертви, здобутої-вирваної з рук заклятого релігійного ворога – католицизму. Тому Москва з такою нещадністю проводить свою експансію в цьому просторі, часто вдається до масових вбивств всіх незгідних, демонізує своїх супротивників, винищує попередні традиції культурні, викорінює мову тодішніх українців і білорусів і запропонує їм, як заміну, спочатку обрядову церковнослов'янську мову, а потім і свою московську (російську).

Поглинання Московією України розтягнулося на кілька століть і завершилося лише в 1945 р., коли до УРСР в складі СРСР було приєднано Закарпаття. Проте найважливіші завойовницькі кроки з геополітичним значенням Росія здійснила протягом XVIII ст., коли приєднала до імперії спочатку Лівобережну Україну, потім в ході війни з Османською імперією оволоділа всім чорноморським узбережжям нинішньої України, а згодом внаслідок другого поділу Речі Посполитої зайняла одним махом всю Правобережну Україну і Волинь (паралельно вона приєднала до свого простору майже всю білоруську територію).

У цьому процесі великим успіхом для Московії був саме ідеологічний підхід. Ще протягом XV – XVI ст. московським інтелектуалам вдалося витворити ідейну програму об'єднання всього руського, тобто православно-східнослов'янського, простору. Попри загальний низький рівень культури, московські державні ідеологи в буквальному сенсі зіпсували з нічого новий імперський міф і систему пояснень своїх «прав» на домінування в цьому руському просторі. Головними складовими цього міфу були три:

1) виведення нової версії генеалогії Рюриковичів, яка відтепер вела аж до римського імператора Октавіана Августа; для цього був запозичений у Литви легендарний персонаж Прус, нібито «брат» Октавіана Августа, який переселився на північ, на береги Балтики, де його нащадком став Рюрик, який у XI ст. започаткував династію перших руських правителів;

2) створення легенди про «шапку Мономаха», символом імператорської влади, яку нібито московські князі успадкували через Київського князя з XII ст. Володимира Мономаха (нащадка візантійських імператорів по боковій лінії) і, таким чином, були споріднені з візантійськими базилевсами (насправді ця шапка-корона була монголо-татарського походження й, очевидно, виражала залежність Москви від Золотої Орди);

3) створення низки спеціальних книг, зокрема «Сказання про князів Володимирських», «Степенної книги», в яких пропагандивно доводилося, що саме Володимирське й Московське князівства є правдивими захисниками православної віри, традицій давньої Русі (хоча ці книги містили масу дилетантства, фальсифікацій, фантазій і мали дуже приблизний стосунок до реальної історії Русі). Найважливішим склад-

ником цієї ідеології було системне навіювання думок про вищість, місіонерство та винятковість московського народу та Москви, що покляло перші основи для плекання державного шовінізму в Московії.

Тож, коли Московія почала просуватися в білорусько-український простір, то московити почували себе тут «вищими», «місіонерами» та «рятівниками» цих «заблудлих русинів». Це давало їм велику моральну перевагу, оскільки за умови середньовічного релігійного менталітету вони вважали себе творцями «богоугодного» діла – рятунку православної Русі. Додатковим ідеологічним чинником у цій справі стало утворення в 1589 р. за царювання Бориса Годунова московського патріархату.

Другою великою перемогою Москви в Україні й Білорусі було об'єктивне втворення ментальності й ідеології малоросійства, які Москва не придумала, а вони визріли самостійно в умовах бездержавності двох руських народів. Тут ми вживаємо поняття «малоросійство», «малороси» й «Мала Росія» у відмінному від звичайно поширених значень, коли ці поняття просто стосуються українського народу та його етнічної території. Справа насправді була складнішою і вартує додаткового пояснення. Першими в українській політичній та культурологічній думці цю проблему пояснили українські націоналістичні автори Д.Донцов^{31, 32} та Є.Маланюк³³. В сучасності цікаве трактування цієї теми запропонували З.Когут³⁴ і С.Плохій³⁵. Відштовхуючись від цих джерел, ми подамо свій варіант тлумачення початків і тенденцій розвитку малоросійської ідеології.

Поняття «малоросійство» має два значення: 1) означення тієї української ідентичності, яка почала формуватися від кінця XVI ст. як форма етнологічного розрізнення щодо Великої Росії і Білої Росії; це поняття має нейтральне семантичне забарвлення і сприймається в контексті конкретної історії; 2) тлумачення тієї етнопсихологічної властивості українського народу, яку він набув в умовах бездержавності, під впливом різноманітних політичних, соціальних і культурних травм і яка виплекала в ньому психологічний комплекс національної неповноцінності, другосортності та роздвоєності; цей варіант малоросійства має негативну конотацію. Тож ми будемо аналізувати це друге поняття як важливе для цієї студії.

Джерела малоросійства вартує шукати в монгольській і помонгольській добі (Є.Маланюк), коли внаслідок систематичного терору на великій території українського етносу в ньому витворилося почуття історичної травмованості, екзистенційного страху, зруйнованості власного простору. Майже три століття більша частина України, зокрема Подніпров'я, була «полем бою» між зовнішніми політичними силами, насамперед Литвою і степовими кочівниками (татарами). Відчуття нестабільності, коли татари систематично пронизували майже весь український етнічний простір своїми жорстокими рейдами, що супроводжувалися масовим терором, увійшло в кров і ментальність українського народу, залишилося темним спогадом про фатальну травму. У цей період були втрачені лицарські моральні засади серед провідної верстви українського етносу.

31 Донцов Д. Національні гермафродити // Донцов Д. Вибрані твори у 10 т. Т.2. С.120 -126.

32 Донцов Д. Модерне московфільство // Там само. С.17-30.

33 Маланюк Є. Малоросійство // Маланюк Є. Книга спостережень. Т.2. – Торонто: Гомін України. 1966. С.229-246.

34 Когут З. Розвиток малоросійської самосвідомості і українське національне будівництво // Когут З. Коріння ідентичності: Студії з ранньомодерної та модерної історії України. – К.: Критика. 2004. С.80-101.

35 Плохій С. Інтелектуальні витoki малоросійства // Плохій С. Наливайкова віра: Козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. – К.: Критика. 2005. С.354 – 368.

У другій половині XVI ст. в Україну прийшла більша стабільність. Почалося соціальне й культурне піднесення. Особливо змінилися умови після входження великої частини України до складу Речі Посполитої внаслідок Люблінської унії (1569). Галичина, частина Волині й Поділля належали до Польської корони ще раніше. Цей період позначився ще інтенсивнішими процесами окциденталізації, які охопили всі верстви українства.

Михайло Рогоза (після 1540 – 1599), Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, один з головних ініціаторів Унії

Цілком закономірно, що під впливом цих процесів у середовищі української Церкви, яка була головною інституцією тодішнього українства, почалися рухи до кардинальної трансформації суспільства. Шляхом такої трансформації була вибрана церковна унія з католицькою Церквою, про що в православно-візантійському світі говорили ще відпочатку XIII ст. На ідею Унії пристали передусім ті церковники, які усвідомлювали загальну відсталість візантійського світу, потребу реформ в усіх сферах культури й освіти, потребу морального й інтелектуального зближення із західно-католицьким світом. Ідею Унії підтримала вся верхівка Української Церкви. Серед її лідерів були митрополит Михайло Рогоза, єпископи Кирило Терлецький, Іпатій Потій, Йосиф Вельямин-Рутський, Григорій Герман, ДіонісійЗбірський, Йона Гоголь, Богдан Ліщинський, Гедеон Брільницький. Офіційно Унія була проголошена на соборі в Бересті в жовтні 1596 р. Унійні процеси охопили майже всю територію нинішніх України і Білорусі. Православна ж Церква залишилася в меншості, після смертей львівського та перемишльського єпископів Гедеона Балабана та Михайла Копистенського вона не мала жодного єпископа. Її структури були поруйновані, а самі православні часто зазнавали репресій та зневаги від офіційної влади Речі Посполитої.

Така раптова перемога уніятів була певним шоком для великої частини українського й білоруського суспільства (тоді вони творили ще культурно-соціальну єдність). Відтак в глибинах суспільної гущі почалися рухи проти уніятства як проти явища й водночас загострилося несприйняття католицизму, яке асоціювалося із наступом на Україну бравурної, пишної, амбітної польської шляхти, яка після Люблінської унії жадібно захоплювала родючі українські землі.

Православний опір очолили такі яскраві особистості, як брати Стефан і Лаврентій Зизанії, Єлисей Плетенецький, Йов Борецький, Памво Беринда, Ісає Копинський, Іван Вишенський (своєрідний український Савонарола, який у своїх гнівних посланнях заперечував весь католицько-ренесансний світ і його культуру), Юрій Рогатинець (амбітний член Львівського Братства), Петро Могила (майбутній митрополит, настоятель Києво-Печерської лаври, засновник Києво-Могилянської Академії) та ін. Навзустріч цим інтелектуалампіднялася велика й бурхлива хвиля козацтва, яке побачило в Унії союзника

Іпатій Потій (1543-1613) провідний ідеолог Унії, богослов і полеміст, Митрополит Київський, Галицький і всієї Русі (1599-1613)

Йов Борецький (1560-1631) перший Митрополит відновленої православної Церкви, завзятий берець з Унією, західними впливами на Україні, ідеолог зближення з Московією

польської шляхти, а ту воно сприймало за пряму загрозу собі як новій провідній верстві українського суспільства. Відтак у 1620 р. за підтримки козацтва, яким вміло керував видатний стратег П.Конашевич-Сагайдачний, була відновлена Православна Митрополія на чолі з Йовом Борецьким.

Головними вогнищами інтелектуально-культурного руху православних були Вільно, Львів і Острог, де була заснована князем К.Острозьким Академія з друкарнею. Православним вдалося створити багату релігійну та світську літературу, в якій виділялися твори Дем'яна Наливайка, Герасима Смотрицького, Івана Вишенського, Мелетія Смотрицького (правда, він потім перейшов на Унію), Петра Могилы, Памви Беринди, Кирила Транквіліона-Шавровецького, Захарії Копистенського. Поступово центр православ'я перемістився до Києва, де функціонувала Києво-Печерська Лавра, друкарня при ній, була заснована Києво-Могилянська Академія тощо.

Православні почували себе «ізгоями», ущемленими в порівняно католицькій Речі Посполитій, до того ж на них постійно наступали уніяти, які вирізнялися більшою організованістю та дисципліною, вищими загальним рівнем освіти. Тож іще вкінці

XVI ст. в православному середовищі почалися активні ідейно-ціннісні пошуки нових основ опертя й розвитку. Про цю ситуацію так пише С.Плохій: «Розкол невідворотно ставив на порядок денний виробити нову самоідентифікацію, окрему від тієї, яку мала або на яку претендувала протилежна сторона. Важливою тенденцією в розвитку етно-релігійної свідомості православних стали пошуки нових форм релігійної ідентичності, які б відокремлювали їх від єдинородної, але іновірної уніятської Русі та водночас підкреслювали їхній зв'язок з православним світом поза межами Речі Посполитої. Передумовою цих пошуків стало почуття загрози та непевності серед руської православної еліти та намагання знайти союзників і допомогу закордоном. Існувало два потенційні напрямки пошуків зовнішньої підтримки – православний Схід і православна Москва»³⁶.

Елісей Плетенецький (бл. 1550-1624), головний організатор православного відродження, Архімандрит Києво-Печерської Лаври

Так православні почали розвивати новувізію української ідентичності, яка мала стати глобальною антитезою до польської етно-релігійної ідентичності, яка наступала на них. Однак нова теорія лягла на ту малоросійську ментальність, яка формувалася в Україні вже кілька століть і тепер переживала нову фазу інтенсивності. Не випадково, як спостеріг З.Когут, особливого поширення тоді набула самоназва «Мала Русь», яка була грецькою калькою, вперше застосованою в документації Галицько-Волинського князівства XIV ст.³⁷. «Після виклику, кинутого Унією, православне духовництво почало шукати підтримки у царя іншої Русі, або Русі-Московії, і відновило давнє поняття «Мала Русь», цього разу відоме як «Мала Росія». Особливо широкого вжитку воно набуло після відновлення православної ієрархії в 1620 р.»³⁸.

36 Плохій С. Інтелектуальні витoki малоросійства. 364.

37 Когут З. Розвиток малоросійської самосвідомості і українське національне будівництво. С. 85

38 Там само. С. 86.

Князь Костянтин Острозький (1560-1630), видатний діяч Великого князівства Литовського, великий гетьман, покровитель православного відродження

С.Плохий припускає, що ідея етнічної, духовної й династичної єдності всієї Русі, тобто українців і білорусів, які тоді розумілися як один народ, тамосковитів зародилася в період існування православного інтелектуального гуртка під егідою могутнього князя Костянтина Острозького: «Культ святого Володимира, як хрестителя Русі та будівничого храмів, уявлення про багатоплеменність «народу руського» і, нарешті, трактування московського царя як «благочестива і в православії зрядно сіятельна гусударя і великого князі» – всі ці складники подибуємо вже в передмовах Герасима Смотрицького до Острозької Біблії 1581 року»³⁹. Згодом цю ідею активно підхопили члени львівського братства, які взяли за наслідок приклад церковних діячів східних патріархій (Константинопольської, Антиохійської, Єрусалимської), котрі відсилали своїх представників до Москви просити коштів на розбудову своїх церков, які, своєю чергою, були в суцільній облозі мусульманського світу. Тож, пише С.Плохий, «львівські братчики ... надіслали до Москви посольство 1592 року з проханням субсидії на відбудову Успенської церкви, у листі до царя вони навели цілий комплекс аргументів на користь надання милостині – комплекс, який став основою для всіх подальших контактів православного духівництва з Московією. Лист братчиків містить першу здану сьогодні розгорнуту аргументацію ідей релігійної, етнічної та історичної єдності Русі. Московського царя Федора Івановича в братському листі було зображено як покровителя православного світу, але також як провідника всього «многоплеменного міста Російського, до якого зараховували себе братчики»⁴⁰. Вчений додає: «... замість елементів династично-патримоніальних в листі братчиків перше місце належало ідеям етнічної та релігійної єдності польсько-литовської та московської Русі»⁴¹.

Згодом, у 1622 р., провідний православний діяч Ісаєя Копинський в листі до московського патріарха Філарета назвав того патріархом Великої і Малої Русі. Це, на думку С.Плохія, була перша ідеологічна спроба обґрунтувати потребу підпорядкування української Церкви московській⁴².

Далі справи покотилися лавиною. Повсюдне протистояння з поляками-католиками розвивало передусім в українському суспільстві православний релігійний фанатизм (білоруське суспільство тоді пішло дещо іншим шляхом і там майже повністю невдовзі перемогла Унія, у XVIII ст. вона охоплювала вже 90% білоруської людності); козацтво як військова верства максимально радикалізувало це протистояння у відкриту збройну боротьбу, піком якої стала Хмельниччина (1648–1657); розвинулася багата й різноманітна православна культура, яка увібрала в себе латинські, барокові й ідейно-естетичні впливи Заходу і це вивело православний табір на вищий рівень цивілізаційних змагань; утворилася Києво-Могилянська Академія як велика інтелектуально-культурне середовище і добра школа вищого типу, яка почала систематично продукувати кадри православних діячів і теоретиків, які потужно розширили обрії православної ідеології, впливаючи і на Московію; ментальність українського народу починає видозмінюватися: замість соціальної зосередженості, яку він набув під цивілізаційним впливом Великої князівства Литовського як політії і культури середньоевропейського типу, приходить самосвідомість великої анархії, безмежного

39 Плохий С. Інтелектуальні витoki малоросійства. С.366.

40 Там само. С.364.

41 Там само. С.365.

42 Там само. С.368.

православного континууму, в якому громадянські обов'язки занепадають, а на перше місце виходять містичне візіонерство й пошуки хутірської, егоцентричної нірвани. Підтвердженням цього є факт цілковитого занепаду міських братств в Україні до середини XVII ст. як феномену західних цивілізаційних впливів (міські братства в Західній Європі розвинулися ще в XII—XIII ст.). Символом цієї ментальності можна вважати знаменитого письменника Григорія Сковороду (1722 – 1794), який жив поза соціальними зв'язками, постійно перебував у емоційному стані самозаглиблення, цурався політичної активності, уповав тільки на духовне піднесення і прозріння.

Православна стихія в Україні мала й свої практичні позитиви: 1) вона відчутно стимулювала націоналізм в суспільних масах; 2) вона допомагала виробити візію української державної самостійності, яку реалізовував геній Б.Хмельницького 1648—1657 рр. Однак паралельно до цих двох тенденцій в її стихії розвивалися ще потужніші лінії православного космополітизму й вузькостанового козацького автономізму. Саме вони, перша на ідеологічному рівні (створення чисельної освіченої верстви православних ортодоксів на основі Києво-Могилянської Академії), друга на політичному (Руїна 1657-1687 рр. і її фатальні наслідки з послабленням козацької держави), не дозволили реалізувати великий проєкт Б.Хмельницького з побудови української самостійної держави. Москва, яка відтепер, коли українські православні постійно самі закликали її на свою землю й роздухували візію її величі, лише підсилювала ці дві деструктивні, в суті своєї антиукраїнські лінії й системно руйнувала Україну аж до 1764 р.

У такий спосіб в глибинах української самосвідомості й культури склалася парадоксальна ситуація: позитивні, зміцнювальні струмені в них плекали католицько-окцидентальні впливи, які йшли від уніатів, але більше яскравими, емоційно й національно забарвленими стали православно-візантійські традиції, які, проте, несли в собі негативні особливості малоросійства.

Українські православні мимовільно доповнили експансивність московської ідеології етнічної винятковості (зародок майбутнього російського шовінізму) та геополітичної зверхності «Третього Риму» (зародок майбутнього невситимого російського імперіалізму), які в XVII ст. стають домінантами московської політики. Поступово інтенції українського націоналізму й самостійництва слабли і на початку XVIII ст. вони проїмали лише певну частину української еліти, яку очолив гетьман І.Мазепа, щоб вирвати все-таки Україну з лабет Московії в часи царювання найбільшого московського імперіаліста Петра I. Ця спроба завершилася крахом і тенденції малоросіянізації українського соціуму посилилися над міру. Почався процес вмирання української нації.

З.Когут так підсумовує про ситуацію в Україні 1-ї половини XVIII ст.: «Власне ця нова концепція Російської держави (централізація абсолютної монархії – О.Б.), підсилена внутрішніми подіями в Гетьманщині, дала поштовх кристалізації малоросійської свідомості. Соціальною базою цієї свідомості стала нова еліта, що з'явилася в другій чверті XVIII ст. По-суті, незначний прошарок козацької старшини виокремився у знать і почав прирівнювати себе до вищого стану польських часів – шляхти. І справді, багато хто з козацької старшини «виводив» свій рід від шляхти до 1648 року ... Такі погляди дістали правове визнання у зібранні законів, виданих у 1740-х роках як «Закони, за якими судиться малоросійський народ», а також у відновленні шляхетських судів ... такі шляхетські тенденції спричинилися до виникнення нових політичних поглядів знаті»⁴³.

Трагічним моментом цієї тенденції було те, що нова українська еліта цілком втрачає почуття власної національної гідності (вона підмінює її становою гідністю), втра-

43 Когут З. Розвиток малоросійської самосвідомості... С.90.

чає візію державної самостійності(вона підмінює її планом автономії, яку Московія невдовзі знищує), сповнюється настроями й переконаннями лоялізму щодо московського (російського) царя й Російської імперії як нібито законмірного виквітутих мрій і устремлінь до створення «нової Візантії», «нового православного світового царства», якими жили її прабатьки, які розпочинали православне ідейно-культурне відродження наприкінці XVI ст. (хоча насправді Росія цілком не проектує такого православного царства, а творить свою імперію на ґрунті великодержавності і національного егоїзму). Поступовостаючи частиною російської імперської еліти, шляхта Гетьманщини (півночі Лівобережної України) асимілюється швидкими темпами, а її соціальна мобільність, вищий за загальний московський рівень освіченості, західні ідеї, яких вона набула від Речі Посполитої, стають якісними інструментами для розбудови нової східноєвропейської державної суперпотуги у той час, коли візія козацької суверенності цілком розвіюється і, шарешті, щезає наприкінці XVIII ст.

Після приєднання більшої частини України до Російської імперії внаслідок поділів Речі Посполитої, особливо після другого поділу, коли до Росії відійшли землі Полісся, Поділля і Східної Волині, де проживали мільйони уніятів, почалося системне знищення Унійної Церкви. Перед тим уніяти успішно розвивалися як релігійна спільнота завдяки якісній самоорганізації і вищому рівню загальної культури, тому вони становили більшість на цих теренах. Масовий розгром Унійної Церкви і спільноти почався у 1790-х рр. за царювання Катерини II, яка добре усвідомлювала, що для повного контролю української території і народу їй потрібне цілковите викорінення саме цивілізаційної відмінності українства, символом та сутністю якої й була Унійна Церква (про це свідчать численні офіційні документи цариці). Цілковито Унійна Церква була заборонена в Росії в 1839 р. за царювання Ніколая I. Так відбувся один із цілеспрямованих історичних геноцидів проти українського народу, який, проте, є мало вивченим і мало пропагованим в нинішній науці, відтак – мало усвідомлюваним самими українцями⁴⁴.

Ментальні риси малоросійськості, асаменациональна роздвоєність між своїм рідним та імперським (пізніший термін Д.Донцова «національні гермафродити»), православний фанатизм, автономізм та лоялізм в політичному мисленні, надовго загальмовують розвиток серед української інтелектуальної елітиправдивої національної свідомості. «Батько» нової української літератури, від творчості якого почалося літературно-національне відродження, І.Котляревський був переконаним російським патріотом і лоялістом. Ідейний лідер народницького відродження, перший професійний український історик М.Костомаров був переконаним автономістом і в своїй знаковій монографії про І.Мазепу засуджував самостійницькі поривання того як «зраду» ідей православно-східнослов'янській єдності. Видатний науковець-позитивіст, перший український політичний теоретик М.Драгомановпроєктував відродження України в лоні Російської імперії і російської культури, він наповнював українську політичну свідомість русофільством, яке мало тоді соціалістичне обличчя, і з його ідейними запевітами українська політична еліта Наддніпрянщини програла війну за незалежність у 1917-1920 рр. Усе це були віхи того «модерного москвофільства» (Д.Донцов), яке формувалося в Україні і впродовж XIX ст., і яке суттєво гальмувало становлення нової української нації. Якби не фактор уніятської Галичини, що перебувала в складі Австро-Угорської імперії, і стала на межі XIX-XX ст. «П'ємонтою» для всієї України, українське творення модерної нації могло б і не відбутися.

Малоросійська свідомість залишалася вагомим фактором українського політичного буття і в XX ст. Це явище українського націонал-комунізму, який допоміг знову

⁴⁴ Пашук А. *Українська Церква на Правобережжі в умовах Речі Посполитої: Ліквідація Української католицької (уніятської) Церкви у Московській займанщині* // Пашук А. *Українська Церква і незалежність України*. - Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. І.Франка. 2003. С.180 – 196; С. 197-201.

«вмонтувати» Україну в трансформовану після революції 1917-1920 рр. імперію під назвою «СРСР», це й поведінка значної частини українського соціуму в сталінський і постсталінський періоди (1930-1970-і рр.), яка піддалася глобальним процесам русифікації, це і поведінка різноманітних українських партій і рухів доби незалежності (після 1991 р.), які виражали проросійські тенденції в соціумі й гальмували розвиток повноцінної української державності, що й спровокувало, врешті, нинішню російську агресію в Україну.

Висновки. Глибинні причини нинішньої війни Росії проти України криються в тих геополітичних і цивілізаційних особливостях, які має український етнічний простір. Упродовж майже всього пізнього Середньовіччя і ранньомодерного часу Московія плекала свою державно-національну ідентичність як глобальну антитезу до цивілізації Заходу. Створення і розвиток держави Велике князівство Литовське стало потужним викликом для Московії в геополітичному контексті Східної Європи. Князівство витворило вельми цікаву, оригінальну культуру і громадянську самосвідомість. Його кардинальною особливістю була середньоевропейська цивілізаційна основа. Це докорінну змінило ментальність давніх українців і білорусів, які тоді переживали інтенсивні процеси націотворення. Тому в етно-ментальному плані русини ВКЛ почали суттєво відрізнятися від мешканців Московії, хоча їх єднала спільна давніша історія (XI – XIII ст.), православна віра, подібні культурні традиції, писемність на основі кирилиці тощо.

Географічно Московія була розташована на Східноєвропейській рівнині, яка є своєрідним продовженням Західносибірської рівнини. Цей євразійський простір творить собою, за геополітичною теорією ХелфордаМакіндера, географічну вісь землі, т. зв. Хартленд, тобто Серцевинну землю⁴⁵. Саме цей простір ставав протягом тисячоліть зручною велетенською ареною для експансії різних народів (арійців, скіфів, сарматів, тохарів, тюрків, монгольської імперії Чингізхана), саме в ньому могла виникнути така безмежна держава, як Золота Орда, та інші держави Чингізидів, які охоплювали безмежні простори Євразії. Суходільна територія євразійських держав сприяє тому, щоб у них формувалася колективістсько-деспотична ментальність і форма правління. Московія просунулася в цей простір з заходу і зайняла весь Хартленд у XVII ст. Відтак закономірністю її геополітичної поведінки стали постійне витворювання власних деспотичних режимів та експансія в Середню Європу.

Середня Європа, тобто простір між Альпами і Чорним морем, між Балтикою і Балканами, є тією територією, яка дає вирішальну перевагу кожній великій державі, яка виникає в Хартленді (Х.Дж. Макіндер). Україна через власну доволі велику територію є головною країною Середньої Європи. Вона розташована на самій межі Середньої і Східної Європи. Український історик і політичний мислитель Степан Томашівський визначав межу поділу цих частин континенту по лінії Ризька затока – гирло Дністра⁴⁶. Вчений брав до уваги й цивілізаційні особливості регіонів, тобто міру проїнятості їх окцидентальними чи орієнтальними впливами. Тож українська територія лежить у двох частинах континенту. У цьому виявляється складність і навіть драматичність української історії. Вхідження української території до Великого князівства Литовського стала поворотним моментом у тому сенсі, що відтепер середньоевропейські культурно-цивілізаційні характеристики її почали переважати.

Протягом XV-XVI ст. московські державні й церковні кола зуміли витворити вельми зручну імперську доктрину на основі привласнення собі історичної і культурної спадщини Київської Русі, теорії «Третього Риму», фальшивої царської генеалогії, за

⁴⁵ Макіндер Х. Дж. *Географическая ось истории // Классика геополитики, XX век: Сб. / Сост. К.Королев. - М.: ООО «Издательство АСТ». 2003. С.7-32.*

⁴⁶ Томашівський С. *Галичина: Політично-історичний нарис з приводу Світової війни. - Львів. 1915. С.8.*

якою саме московські правителі вважалися «законними правителями для всієї Русі». Це спонукало постійний експансіонізм Москви в руський простір Великого князівства Литовського і Речі Посполитої, виховувало серед московських еліт уявлення про власну «вищість» щодо русинів цього простору.

В умовах Речі Посполитої, коли почалися об'єктивні процеси національного відродження, а Церква була головною інституцією русинства, в Україні запрацювали ідеологічні струмені двох напрямків: реформаторства і зближення з католицьким Заходом та розвитку догматизованого православ'я. Лідери православного руху, підтримані войовничим козацтвом, повели свою політичну лінію орієнтації на Московію як «нову Візантію», «нове православне світове царство», у якому українство мало б знайти своє національне спасіння й гармонію. Це був самообман на ґрунті релігійного фанатизму. Він призвів до колосальних катастроф і трагедій українського народу, який опинився заручником свого світоглядного обману в межах деспотичної Російської імперії. Врешті це було головною причиною занепаду козацької держави, яку створив несамовитими зусиллями Б.Хмельницький. Натомість уніяцтво в цих складних умовах постійного тиску на нього занепало до кінця XVIII ст. і відійшло на захід країни, в Галичину.

Від кінця XVI ст. в Україні починає посилено формуватися свідомість малоросійства. Це явище вартує розуміти як міжнародне (Є. Маланюк) в тому сенсі, що малоросійство є вираженням певних ментальних вад і психологічних комплексів якоїсь нації, які є наслідком переважно бездержавного стану народів. Є.Маланюк так пояснював феномен малоросійства: «...малоросійство то не москвофільство і не яке-небудь «фільство». То – неміч, хвороба, каліцтво внутрішньонаціональне. Це – національне поразенство. Це, – кажучи московською урядовою мовою XVIII століття, –шатостьчеркасская, а кажучи мовою такого експерта, як Катерина Друга, це –самотверженностьмалоросийский. Отже, є то логічне степенування: хитливість, зрадливість, зрада і агентурність»⁴⁷. І далі: «У нас малоросійство завжди було хворобою не лише півінтелігентською, але й передовсім інтелігентською, отже, поражало верству, що мала виконувати роллю мозкового центру нації.

І в цім – суть проблеми»⁴⁸.

Малоросійство на рівні ідеології – це невіра у власні сили, це постійне ілюзорне самонавіювання, самообман, коли реальні речі підмінюються фантазійними. Це втеча від політичної боротьби, відмова від державницького і громадянського служіння та занурення в нібито «духовну» нірвану, основою якої стає спочатку «православна віра», потім – «імперська велич», згодом – «соціалістичний рай». Це три етапи національної зради, коли провідна верства відмовлялася від національної героїки на користь «миру і блаженства». І головне, за Є.Маланюком, малоросійство– це моральне спустошення, змаління та звиродніння. Ось як він описує морально-психологічний стан українського малоросійства на межі XVIII_XIX ст.: «На тлі сонячно-багатої країни, серед руїн бурхливого минулого западають в смертельний сон маєтки й хутори решток козацької й гетьманської еліти. «Енеїда» Котляревського –це останній пізній цвіт тієї української шляхетчини, що вже сама себе пародіює й травестує. В своїм розкладі вона розпадається на дві частини: одну втягає Петербург-«атечество» Розумовських, Безбородьків і Трощинських; друга – підупадає, потрохи розчиняється в закріпачений регіональний «Малоросії»-«родіне» з її «Наталками-Полтавками», «наськими» звичаями і піснями, з її буттям, що звужується в побут, який заховує,одначе, невиразні, хоч і досить міцні ремінісценції історико-культурного життя. З соціальних відпадків цього процесу постає кошмарна галерея «Мертвих душ»⁴⁹. Видатний українсько-російський письменник

⁴⁷ Маланюк Є. Малоросійство. С. 233.

⁴⁸ Там само. С. 234.

⁴⁹ Маланюк Є. Три літа // Маланюк Є. Книга спостережень. Т. 1. - Торонто: Гомін України. 1962. С. 51.

Микола Гоголь, на думку Є.Маланюка, виражав всю ту світоглядно-моральну та психологічну химерність, оте вічне боріння-кидання між рідним та всеімперським, яке розривало душу й думки тисячам і тисячам українців, починаючи від доби славної Києво-Могилянської Академії, яка стала чи не найбільшим генератором малоросійської свідомості у своїй, затуманеній православним фанатизмом, догматиці та діяльності.

Саме малоросійство формує ту фатальну слабкість національно характеру, яка протягом XIX ст. заважає українцям розбудувати міцну націю. Еманаціями цієї ментально-політичної слабкості, за Є.Маланюком, є і знамените українське «народництво», яке зводило українську самосвідомість до етнографізму, і фатальна українська «провітрянщина», яка примітивізує культурне мислення, і повсюдна українська «енківщина» (термін М.Хвильового), яка убиває інстинкт до державництва, національної активності й бойовничості й постійно перетворює країну на периферію, замість того, щоб творити програму великої і переможної середньоевропейської нації. Відтак Україна, як і Білорусь, залишається лише провінцією уявного русько-православного світу. І саме це постійно провокує Москву-Росію на агресію проти цієї «провінції» як проти чогось неповноцінного, слабкого, хворобливо-химерного, неправильного, з її погляду.

Суміш цих двох глобальних чинників – геополітичної привабливості як головної частини Середньо-Східної Європи і національної невиразності як наслідку масштабних і глибоких впливів малоросійства – створюють в очах російських імперіалістів, колишніх і нинішніх, образ України як головного об'єкту їхньої ненависті. Ось один із яскравих зразків цього: «Украина как государство не имеет никакого геополитического смысла. У нее нет ни особенной культурной весте универсального значения, ни географической уникальности, ни этнической исключительности. Исторический смысл Украины отражен в самом ее названии - «Украина», т. е. «окраина», «пограничные территории». «Существование Украины в нынешних границах и с нынешним статусом «суверенного государства» тождественно нанесению чудовищного удара по геополитической безопасности России, равнозначно вторжению на ее территорию»⁵⁰.

І ще: «Украинская проблема - главная и самаясерьезная проблема, котораястоит перед Москвой «ураинскийвопрос» требует от Москвынемедленныхответных мер, посколькуречывидет о нанесении уже в настоящемстратегическогоудара, не реагировать на котрый «географическая ось» просто не имеет права»⁵¹. Сам розділ цієї книги А.Дугіна має промовисту назву: «Геополитическаядекомпозиция Украинь»

В іншому підрозділі «Проблема суверенной Украинь» цей автор писав: «Суверенитет Украинь представляет собой настолько негативное для русской геополитики явление, что, в принципе, легко может спровоцировать вооруженный конфликт. Без черноморского побережья от Измаила до Керчи Россия получает настолько протяженную прибрежную полосу, реально контролируемую неизвестно кем, что само ее существование в качестве нормального самостоятельного государства ставится под сомнение.

...Украина как самостоятельное государство с какими-то территориальными амбициями представляет собой огромную опасность для всей Евразии, и без решения украинской проблемы вообще говорить о континентальной геополитике бессмысленно».

Тут вартує нагадати, що А.Дугін є одним з найвпливовіших російських ідеологів, від початку 1990-х рр. він видав десятки книг, створив сотні статей і радіо- та телепередач з пропагандою російського шовінізму та імперіалізму. Ідейна спадщина А.Дугіна лягла в основу офіційної російської державної політики та пропаганди, тези його теорій розійшлися російською наукою.

50 Дугин А. Основыгеополитики: ГеополитическоебудущееРоссии. Мыслишьпространством. - М.:АРКТОГЕЯ-центр.2000. С.377 і 379.

51 Там само. С.382.

Російське чорносотенство як джерело європейського фашизму

Кожного дня з усіх ЗМІ ми чуємо постійні порівняння поведінки російських солдатів та політиків в нинішній війні в Україні з німецькими фашистами. Українські політологи й публіцисти проводять тезу, що за методикою політичної брутальності, жорстокістю військових дій, фальшивістю й брехливістю пропаганди, загальним цинізмом росіяни продовжують злочинну традицію нацизму й створили новітню державу тоталітарного типу. Чи справді це так? Тобто чи історично німецькі фашисти були вчителями теперішніх рашистів, чи навпаки? З'ясуємо історичні джерела.

Відомо, що перші в історії Європи воєнізовані політичні організації були створені на самому початку ХХ ст. в Російській імперії і загально вони називалися «Чорна сотня». Саме їхня методика й стилістика поведінки вплинула на різні європейські праворадикальні рухи, однак у світовій політології не прийнято вважати чорносотенський рух прообразом фашизму. Чому? Загадка. Тож проаналізуємо минуле.

Сама назва «чорна сотня» походить від назви посадських «чорних сотень» в Московії XVI ст., які платили ремісничі податки цареві, на відміну від «білих сотень», які платили податки місцевим феодалам-боярам. У час Смути на початку XVII ст. «чорною сотнею» назвали основу ополчення князя Пожарського й старости Мініна, які визволили країну від польської інтервенції. Тобто у цій назві росіяни зберегли пам'ять про національну перемогу й традицію консолідації нації.

У кінці XIX ст. на хвилі патріотичного та великодержавницького піднесення в країні символ «чорної сотні» реанімували як ідею національної консолідації різні монархістські рухи. На початку ХХ ст. на ґрунті ідеології «православие, самодержавие, народность» почали виникати агресивні, шовіністичні, реакційні політичні організації, санкціоновані найвищими елітами Російської імперії: «Русское собрание» (засноване в 1900 р., лідер – князь Дмитрій Голіцин), «Союз русских людей» (1905 р., лідери – князі Пьотр і Павел Щербатови), «Русская монархическая партия» (1906 р., лідер Владімір Грінмут, заступник князь Дмитрій Долгорукий), «Союз русского народа» (1905 р., лідер Александр Дубравін), «Русский народный союз имени Михаила Архангела» (1907 р., лідер Владімір Пурішкевич), «Всероссийский национальный союз» (1908 р., лідер Ніколай Сергеевський). Окрім того, майже в усіх російських губерніях існували буквально сотні місцевих організацій подібного змісту, які вели дуже активну діяльність, зокрема багато регіональних відділень названих партій було в Україні. Інакше кажучи, це був масовий, системний та потужний рух, до числа прихильників якого належали десятки відомих і впливових людей, часто пов'язаних із царською родиною, – від знаменитого науковця-хіміка Дмитрія Менделєєва до патріарха Тихона (Василія Беллавіна).

Тут треба зауважити, що в Російській імперії не було демократії до початку ХХ ст., відповідно не було політичних партій, тому чорносотенні організації сформувалися тільки від 1900 р., але сам чорносотенський рух існував раніше, принаймні від 1880-х рр. Саме тоді у 1881-1884 рр. були здійснені перші антиєврейські погроми в Росії як реакція на вбивство царя Александра II революціонерами-народовольцями у 1881 р., а саме євреїв російські шовіністи звинувачували в стимулюванні революційного соціалістичного підпілля. Спорадично шовіністичні погроми росіян проти різних народів-меншин вибухали ще в період між 1821-им і 1871-им роками. Тож на початок ХХ ст. це вже була тривала традиція політичної боротьби російських ультраправих і реакціонерів зі своїми опонентами.

У цій статті ми будемо спиратися на ґрунтовну працю Ігоря Омелянчука «Черносотенное движение в Российской империи (1901 – 1914)» (К.2007, 744 с.), побудовану на тисячах архівних та пресових джерелах, на інших авторитетних дослідженнях в цій темі, і таку, що дає цілісну картину розвитку чорносотенного руху в Російській імперії, про його джерела і стимули.

Картина Аполлона Майкова «Дни отмищения постигоша нас ... покаемся да не истребит нас Господь», яка символізувала соборну святість Росії. Намальована між 1905 і 1907 рр

містичні настрої в російському суспільстві, було основою для стрімкого піднесення і розвитку її культури та літератури. Імена Н.Карамзіна, В.Одоевського, П.Чаадаєва, М.Погодіна, В. В'яземського, А.Грібєєдова, К.Рилєєва, В.Жуковського, А.Пушкіна, М.Лермонтова та ін. говорять самі за себе. З іншого боку, ідеї й настрої романтизму, які лавиною прийшли з Європи, розбуджували в росіяні національну містику, глибокий традиціоналізм, широкі програми культурного розвитку та інтелектуального переосмислення своїх національних традицій. Сумарно ці почуття й візії породили таке унікальне й масштабне російське явище, як слов'янофільство. Це був культурницький та інтелектуальний рух від 1830-х рр., спрямований на пізнання власної історії, глибин духовності, на пошуки цивілізаційної ідентичності Росії з візією про єдність слов'янських народів.

Владімір Пурішкевич (1870-1920), лідер «Російського народного союзу ім. Міхаїла Архангела», один з найактивніших ідеологів російського шовінізму та великодержавництва на початку ХХ ст.

Історичними основами чорносотенства були ідейно-політичні тенденції, започатковані бурхливими подіями початку ХІХ ст., коли тривали наполеонівські війни. У післянаполеонівську добу Росія переживала стрімкий період національного піднесення й самозаглиблення. З одного боку, її перемога над революційною Францією стимулювала велику гордість, впевненість у своїх силах: Росія здобула велетенські території – Бессарабію, Центральну Польщу, Фінляндію, Південну Вірменію і Південну Грузію, вона домінувала в Європі після Віденського конгресу переможців 1815 р., її армія була величезною, природні ресурси – безмежними. Росія вела експансію в усіх можливих напрямках: на Кавказі, в казахстанських степах, в Сибіру та на Далекому Сході – і це породжувало пафосні й оптимістичні настрої в російському суспільстві, було основою для стрімкого піднесення і розвитку її культури та літератури.

Перші видатні слов'янофіли були оригінальними філософами, літераторами й науковцями: Іван Кіреєвський (1806-1856), Алексєй Хом'яков (1804-1860), Алексєндр Кошелєв (1806-1883), Степан Шєверьов (1806-1864), Константін Аксаков (1817-1860), Іван Аксаков (1823-1886), Юрїй Самарїн (1819-1876) та ін. Попри те, що вони вели цікавий діалог з німецькою класичною філософією, особливо з Ф.Шеллінгом, перебрали від неї могутній ірраціоналізм, панорамність мислення, діалектичність, історіософізм, слов'янофіли сформували кілька оригінальних концепцій, які стали програмними для розвитку Росії й російської нації на довгі часи.

Головні з них:

1) кожна велика нація має відчувати своє покликання;

Агітаційний плакат
«Союзу російського народу»

6) православ'я – це духовна субстанція Росії, головний оберіг її, і тому російський народ має з особливою силою плекати свою православну своєрідність, свій традиціоналізм (своєрідний православний фундаменталізм).

Головним наслідком слов'янофільської агітації було розбудження екзальтованого російського патріотизму: росіяни, особливо еліти, масово почали культивувати старовину, одягатися за давньоруськими зразками, плекати настороженість щодо всього чужого. Ще одним результатом слов'янофільських впливів стало розбудження ще більшого російського імперіалізму, який відтепер почав уявляти себе «покровителем» всіх слов'ян і претендувати на їхні етнічні території. Відтак через в т.ч. владні інститути росіяни почали створювати свої культурні представництва в різних слов'янських країнах і там вести агітацію про об'єднання слов'ян в «одну цивілізацію», імперія почала вкладати великі кошти в організацію наукових досліджень в сфері слов'янознавства, щоб приваблювати на свій бік інтелігенцію пробуджених бездержавних народів.

Іван Кіреєвський (1806-1856), філософ, критик і публіцист, один з перших ідеологів слов'янофільства

2) Росія призначена відіграти особливу роль в просторі Євразії;

3) росіяни втратили свою національну самобутність в період від Петра I через наплив західних ідей і культури, загубили свої духовно-культурні джерела, які треба відновити;

4) зараз відроджуються слов'янські народи й Росія повинна очолити цей процес;

5) Захід, Європа – це конкурент Росії, і з ним треба змагатися, Західна надміру раціоналістична, матеріалістична цивілізація занепадає, її роль лідерства має перейти до Росії;

Ілюстрація з одеського видання
«Союзу російського народу»

Слов'янофіли першими ввели в російську свідомість утопійність як містичну категорію національного мислення: вони переконували російські еліти, що життя в допетровській Русі XIV – XVII ст. було «ідеальним, гармонійним, органічним», що насправді було антиісторичною фікцією, оскільки в Московському князівстві-царстві панували соціальна й культурна відсталість, політичний деспотизм, суспільне рабство, ксенофобія як державна ідеологія, релігійний фанатизм і примітивна забобонність.

Хоча слов'янофільство не було визнано офіційною ідеологією держави через надмірну радикальність, антиєвропейскість цих ідей, воно потужно вплинуло на російську самосвідомість, оскільки сформулювало привабливі ідеї та програмні концепції для нації та імперії. У різних модифікаціях

слов'янофілство проіснувало до сучасності, постійно захоплюючи російських інтелектуалів та культурників. І.Омельяничук так підсумовує про його історичну роль: «Ідеологія чорносотенних партій початку ХХ ст. увібрала в себе основні положення слов'янофілства» (С.492).

Піком розвитку слов'янофілської ідеології стала праця філософа Ніколая Данілевського (1822-1885) «Росія і Європа» (1869), якого вважають виразником нового витка цієї ідеології – «грунтіства» («почвенництва»). Той, використовуючи історіософські ідеї німецького вченого-історика Генріха Рюкерта (1823-1875) про

Алексей Хом'яков (1804-1860), поет, художник, публіцист, богослов і філософ, найвпливовіший ідеолог слов'янофілства

культурно-історичні типи, доводив, що Росія має свою цивілізаційну унікальність, що вона продовжує духовно-цивілізаційну лінію Візантії, що весь Захід – католицизм, протестантизм, раціоналізм, секуляризм, прогресизм, демократія – є віковичним ворогом Росії і треба боротися з його впливами, що в росіян є особлива ментальність, яка залишилася незбагненою для європейців і на цій основі Росія має об'єднати слов'янські народи, інших неєвропейців. У такий спосіб формувалася ідея про вищість Росії, яка нібито ще тільки мала «сказати своє нове слово людству», повести його іншим культурно-цивілізаційним шляхом.

Ось як пише І.Омельяничук про геополітичні візії Н.Данілевського: «Єдиним рятівним засобом «для лікування наших російських культурних недуг», на думку Н.Данілевського, є боротьба з Заходом. Найліпшою зброєю цієї боротьби стане «Всеслов'янський союз», приводом до виникнення якого неминуче в найближчому майбутньому стане загострення Східного питання (проблеми послаблення і поділу Османської імперії – О.Б.). Цей союз повинен складатися із Російської імперії з Галичиною і Угорською Руссю, Королівства Чехо-Мораво-Словацького, Королівства Сербо-Хорвато-Словенського, Королівства Бугарського, Королівства Румунського, Королівства Еллінського, Королівства Мадярьського і Царгородського округу» (С. 488). Як бачимо, тодішні російські імперіалісти відверто заявляли про своє бажання приєднати всі Балкани, де було багато католиків та мусульманів, неслов'янські Грецію та Волощину, що виявляло певний цинізм в їхній ідеології.

Російське «грунтіство» розвивалося протягом 1850-1870 рр. і набуло великої слави задля своїх яскравих представників: це блискучий літературний критик Аполлон Грігорьев (1822-1864), знаменитий письменник Федор Достоєвський (1821-1881) і його брат Михайл (1820-1864), оригінальні публіцисти й філософи Ніколай Страхів (1821-1896) та Константин Леонтьєв (1831-1891). Вони загалом тільки поглибили основні ідеї слов'янофілів, надали їм естетичного наповнення й оформлення, розгорнули шалену пропаганду російського імперіалізму з планами завоювання Константинополя й правом на протекторат над Європою. Пропаганда «грунтівців» була вражаючою: брати Достоєвські видавали у 1860-і рр. концептуальні журнали «Время» й «Епоха», які розгорнули широку полеміку з російськими лібералами та соціалістами; Ф.Достоєвський публікував кілька років свій «Щоденник письменника», в якому з імперських, шовіністичних, антисемітських позицій коментував головні події сучасності; К.Леонтьєв видав низку оригінальних книг і брошур, написаних в есеїстичному стилі та пафосному дусі, з проповіддю російського великодержавництва та ксенофобії; знамениті романи Ф.Достоєвського «Злочин і кара», «Ідіот», «Підліток», «Біси», «Брати Карамазови» принесли авторові всеросійську і європейську славу та давали концептуальну критику сучасного лібералізму

й прогресизму, лівих ідей, двигтіли антизахідництвом. Усе це емоційно дуже наснажило праву, консервативну та реакційну, частину російського суспільства.

Федор Тютчев (1803-1873), поет, дипломат, таємний радник, публіцист консервативного напрямку, містифікатор російського імперіалізму

Останньою ланкою у цій ідеології в XIX ст. стала творчість Константина Леонтьєва – консервативного мислителя, проповідника національної жорстокості, шовінізму, безпринципності. Саме К.Леонтьєв надав російському політичному мисленню безапеляційності, зверхності, бруталності. Він надав сакрального змісту великому змагання Росії і Заходу (праця «Візантизм і слов'янство», 1875), подавши його як змагання Зла із Добром. До слова, сьогодні його твори видані в Росії багатотомним комплектом і з великим пієтетом.

Міхайл Катков (1818-1887), видавець, публіцист, критик, таємний радник, один з офіційних ідеологів царизму

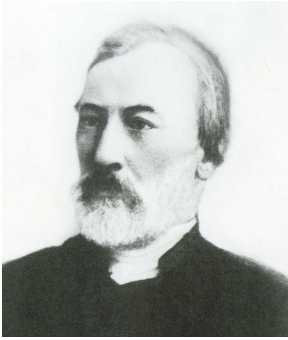
Головною фікцією цієї великодержавницької пропаганди було те, що вона представляла змагання двох цивілізацій – Західної і Східної (Візантійської) – як нібито рівних за вагою свого внеску в світовий поступ, за багатством внутрішнього змісту культурного, інтелектуального, мистецького, що було цілковитою історичною неправдою. Московія-Росія у цьому протистоянні подавалася як нібито щось унікально-значуще, що було очевидним nonsensom, оскільки загальний вклад Росії в світову культуру був мінімальним.

Ніколай Данілевський (1822-1885), автор трактату «Росія і Європа» (1869)

Водночас всі російські ідеологи-консерватори обминали проблему історичної інерції Московії, її жахливої політичної культури, господарської і технологічної відсталості. Наприклад, український поет і мислитель Євген Маланюк так підсумовував про історіософський зміст традиційної Московії-Русі, яку слов'янофіли-грунтівиці проголошували «Святою Руссю»: «Отже, осягнена під зверхністю Орди князями Москви державна єдність Московії, згодом «Государства Московського», характерна тоталітарність устрою, автократичність неподільної тотальної влади (власне, під монголами виформоване національне розуміння природи влади), як рівно же терористична техніка організації цієї влади – все це було результатом кількасотлітнього перебування в складі Золотої Орди, результатом монгольської школи» (студія «До проблеми большевизму»). Подібні оцінки й думки про історичний сенс Московії-Росії є в багатьох російських філософів та істориків: П.Чаадаєва, В.Розанова, С.Соловйова, В.Соловйова, Н.Бердяєва, В.Ключевського, І.Львіна, С.Франка, Д.Мережковського та ін. Зрештою, на ґрунті теорії про суто азійську природу російської державності у XX ст. розвинулася потужна школа російських ідеологів євразійства – Н.Трубецької, Г.Флоров-

ський, П.Савіцький, Л.Карсавін, Г.Вернадський, Д.Святополк-Мірський, – які відверто протиставляли російську соціальність і ментальність західній і не вважали, що в духовно-культурному плані Росія переважає решту Європи, навпаки, вважали, за деякими винятками, що Росії вартує почати свій цивілізаційний розвиток від самого початку, від самих основ, поєднавшись із іншими азійськими народами, спорідненими з нею за духом і ментальністю.

Константин Леонтьев (1831-1891), консервативний філософ, критик, письменник, публіцист, відвертий пропагатор російського шовінізму та імперіалізму

Паралельно подібні до слов'янофільських та ґрунтовських ідеї розвивали такі яскраві постаті російської культури, як поет і публіцист Федор Тютчев (1803-1873), який увів в російську ідеологію потужний шовінізм, агресивну налаштованість щодо Європи (трактат «Росія і Захід»), відверту реакційність (трактат «Росія і революція»); чи публіцист і літературний критик Міхаїл Катков (1818-1887), який став головним ідеологом реакції та великодержавництва в російській культурі середини XIX ст. (був редактором впливового журналу «Русский вестник»), де виступав зокрема з антиукраїнськими статтями, бав таємним радником царя Александра III, який спробував максимально законсервувати російську державу. Саме ці автори готували російське суспільство до кардинального відкидання європейських гуманістично-демократичних вартостей, озброювали ненавистю і нетерпимістю до всього західного, плекали велику національну гординю росіян, що й ставало основою для зародження «Чорної сотні», її ідей та настроїв.

Хоча всі названі ідеологи декларували свою велику релігійність, вони цілком не виховували християнську покору й милосердність в російському суспільстві, оскільки завзято проповідували насамперед православну винятковість та нетерпимість до інших конфесій та релігій, розбуджували фанатизм, запалювали вірою своїх земляків у свою «обраність» і «священну місію врятувати людство».

Результатом такого ідеологічного виховання на кінець XIX ст. стало те, що в російському суспільстві сформувався великий прошарок людей, перейнятих настроями шаленого імперіалізму, шовінізму, антисемітизму, ненависті до демократії. Умовним наставником такого крайнього правого руху був Константин Победоносцев (1827-1907), який мав особистий вплив на царя Александра III, формував російську внутрішню й зовнішню політику. Головною своєю місією К.Победоносцев бачив утвердження монархії, повне поборення віянь західного республіканізму, створення держави казармового типу, в чому він був спадкоємцем знаменитого П.Аракчеєва, який на початку XIX ст. планував створити воєнізоване управління Росією. Відтак мілітаризм, жорсткий етатизм, культ деспотії і соціального рабства стали визначальними ідеологемами імперії. Філософ Ніколай Бердяєв справедливо порівнював К.Победоносцева із комуністичним лідером Владіміром Ленініним, хоча вони були ідеологічно різними: обидва ненавиділи людину як таку, не вірили в духовне просвітлення, уповали тільки на муштру й примус, на насильство й бюрократичну імперську систему. В обидвох цих виняткових діячах сконцентрувалося одне велике почуття російського суспільства того часу – бажання цілковито знищити й покорити свого ідейного суперника. Ці дюди штовхали імперію до тоталітаризму. Ідеологічна боротьба з такими засадами духово вихолостила російські політичні еліти, перетворила їх на своєрідні механізми, бездушні знаряддя, на одержимих безсердечних роботів, цинічних і меркантильних,

жорстоких і садистських. Всі ці їхні якості повною мірою виявилися під час громадянської війни 1917 – 1920 рр. з усіма її безмежними злочинствами, масовими вбивствами, суцільним терором і мільйонами жертв. Хоча в революції 1917 року переміг лівий табір, табір В.Леніна, проте він максимально перебрав від своїх попередників і суперників їхню одержимість ідеєю великодержавності Росії та шовіністичної нетерпимості до інших народів, зверхності до них. Тому СРСР розвивався насамперед як імперія, імперія з безмежними устремліннями, коли російська експансивність приникала в усі куточки світу – від В'єтнаму до Куби, від Сирії до Мозамбіку. Символом цього експансіонізму став Йосиф Сталін як засновник надпотужної державної системи зовнішньополітичної агресії Москви, діяльності спецслужб та мережі агентів, які вели колосальну підривну роботу по всій планеті, організовували провокації та державні перевороти, розпалювали війни й приводили до влади «своїх людей» з єдиною метою – збудувати видиво величі їхньої імперії. Це устремління стало своєрідною манією, фанатичним засліпленням, моральною хворобою цілих генерацій росіян. Тута за цим періодом пікового імперіалізму й сьогодні стимулює російську агресивність, є основою путінізму.

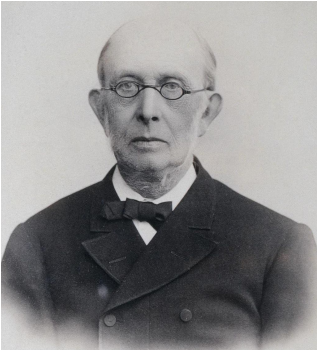
Цар Александр III (1845-1894; правив від 1881 р.), саме за його царювання російська внутрішня і зовнішня політика набула ознак суворой репресивності, реакційності, шовінізму

У цей час головним противником деспотично-реакційного вектора розвитку російської держави, який уособлював К.Победоносцев, став потужний російський революційний рух на ґрунті ідей лібералізму та соціалізму. Відтак боротьба з ним стала заповітом для російських ультраправих. Так були витворені ідеальні історичні умови для становлення версії російського фашизму, який ми нині називаємо рашизмом. Це було в останній чверті XIX ст., тобто за ціле покоління до появи фашизму в Європі, в Італії 1910-х рр.

Російські ультраправі визначили головні засади свого політичного руху, які потім стали притаманними для європейського фашизму:

- 1) священний культу царя (у фашистів – вождя);
- 2) віра в абсолютно праведну роль держави як головного інструменту для втілення програмних ідей певної ідеології і руху (тоталітарність);
- 3) пропаганда ксенофобії (у фашистів – ворожість до інших народів, визначених, як «нижчих»);
- 4) політична нетерпимість (у фашистів – тотальна заборона політичного та громадського руху на відмінних ідеях);
- 5) мілітаризм і брутальні форми політичної поведінки: замовні вбивства, репресії, погроми, повне заперечення будь-яких прав противника (у фашистів – розвиток цього до всього);
- 6) антисемітизм, коли євреї розуміються як головні провідники світового зла (у фашистів – доведення цього до максимальних розмірів та абсолютизації);
- 7) пропаганда постійної зовнішньополітичної експансії своєї держави (продовження – фашистський імперіалізм);

Константин Победоносцев (1827-1907), політичний діяч, професор, дійсний таємний радник, ідеолог крайнього консерватизму та неоталітаризму в останній чверті XIX ст.

Юрби; світоглядні й політичні переконання чорносотенців нагрівалися до рівня фанатичності. Постійними практиками чорносотенців стали вбивства своїх опонентів, антиєврейські погроми, донощицтво перед владою задля скеровування її репресивних потуг проти інакомислячих і політичних противників. Саме «Чорна сотня» вперше ввела в практику політичної боротьби системні змагання «за вулицю», тобто витіснення своїх опонентів із публічного суспільного простору, розправи над ними, ліквідації самих лідерів інших політичних середовищ. Вона розпалила мілітаризм в російському суспільстві. Ось що писав чільний ідеолог чорносотенства Лев Тихоміров (1852-1923): «Право на війну є прямим наслідком обов'язку держави захищати інтереси своєї нації і вселюдські інтереси. А тому держава повинна мати здібність розвивати воєнну силу, інакше й не може бути» (цитата за кн. І.Омельяничук «Чорносотенное движение в Российской империи». С. 508). Чорносотенці відкрито писали в пресі про безмежний експансіонізм Російської імперії, закликаючи захопити всю Європу, приєднати Персію, Палестину і Єгипет, встановити протекторат над Індією та Китаєм, «як над Хивою і Бухарою» (Там само. С. 514).

Згодом, у 1920-1930-х рр., європейські фашисти, передусім в Італії та Німеччині, досконало повторили цю практику. Адже увага до подій в Росії як супердержаві сучасності в Європі того часу була надзвичайною, особливо вона загострилася в час першої російської революції 1905-1907 рр., коли протистояння в суспільстві було надзорстоким і масштабним. Європейські газети постійно писали про російські події, аналізуючи протистояння правого і лівого таборів. Водночас європейські радикали добре засвоїли уроки цих протистоянь, зрозуміли причини успіхів і поразок російських ульт-

8) містико-релігійні форми самоорганізації: таємні товариства, відповідні атрибути, символіка тощо (у фашистів – така ж містика і незвичницькі культи);

9) культ сили й мілітарності, одягання учасників руху в спеціальні уніформи у військовому стилі чорного кольору (у фашистів – те саме, тільки кольори трохи інші);

10) віра у вищість слов'янської раси (у фашистів – віра у вищість арійської раси).

Отже, всі названі вище чорносотенні організації – «Русское собрание», «Союз русских людей», «Русская монархическая партия», «Союз русского народа», «Русский народный союз имени Михаила Архангела», «Всероссийский национальный союз» – мали споріднені структури, стилістику поведінки, форми діяльності. Їх очолювали якісь вибрані особи, наділені шаною походження (аристократія), місійності (духовні провідники); вони почували себе винятковими носіями вищих ідей та вартощів, тому дуже зневажливо ставилися до

Николай Трубецкой (1890-1938), філософ, лінгвіст, історик, публіцист, ідеолог євразійства, яке підсумувало ідеї російських слов'янофілів, консерваторів та реакціонерів

Лев Тіхоміров (1852-1923), спочатку був революціонером-народовольцем, згодом став монархістом-реакціонером, ідеологом чорносотенства

траправих-монархістів. І врахували це в своїй практиці. Тож напрошується риторичне питання: хто вчителі і хто учні в цій історичній ситуації? Чи треба нам дивуватися, що російські політики постійно в ХХ-ХХІ ст. демонстрували тоталітарний стиль поведінки, а російські солдати виділялися своєю жорстокістю й безпринципністю?

Хоча чорносотенний рух в Росії не переміг, на що склалися кілька фатальних для нього тенденцій, він залишив глибокий слід в російській ментальності і культурі. Навіть в советські часи, коли ліві ідеї домінували в Росії, чорносотенні символи, типи поведінки, стереотипи свідомості продовжували існувати, часто вони старанно маскувалися. З настанням перебудови в СРСР чорносотенні праворадикальні рухи вигулькнули, як чортик із табакерки, сформувався масштабний ідейно-культурний рух, очолений організацією «Пам'ять», яку через радикалізм і відвертий шовінізм навіть заборонили, остереігаючись приходу до влади екстремістів. Росія знову похилилася в морок нетерпимості й соціального рабства.

Спочатку російська демократична влада на чолі з Б.Єльциним та російське КГБ зупинили цю хвилю правого радикалізму за допомогою проєкту Ліберально-демократичної партії Росії В.Жириновського, який акумулював в собі найбільш агресивно-шовіністичні настрої російського соціуму. На другому етапі, від 2000 р., В.Путін і його коло абсорбували в себе головні ідеологеми правого екстремізму, фактично «Чорної сотні», створивши образ сильного, деспотичного вождя, відновивши риторику імперіалізму, розбудивши мілітаризм, розправившись з демократією, розгорнувши пропагандивну боротьбу з Заходом як нібито «головним злом» сучасності. І російське суспільство увійшло у звичне для себе русло протікання в історії, тобто русло деспотії, соціального рабства, шовінізму, агресивності, нетолерантності, великодержавності, фальшивої пропаганди та агітації, що й є ознаками класичного фашизму.

Чому почалася Перша світова війна?

(Фатальна роль Росії і геополітичне значення Галичини крізь призму українських істориків початку ХХ ст.)

Звичайно в сучасній і класичній українській історіософії, культурологічній, політологічній думці Галичині відводиться якщо не маргінальна роль, то другорядна. Традиційно вона виступає в баченнях навіть найсвітліших умів як таке собі «доповнення» до центральної ролі Наддніпрянщини, Києва в становленні української історії і цивілізації. Її функцією нібито було завжди «приєднатися» до того, що творчо і переможно визріло у Центральній Україні. Такий усталено-схематичний погляд набув настільки міцної графаретності, що, скажімо, довести на якійсь літературознавчій науковій конференції тезу про те, що певний галицький письменник в чомусь випереджав наддніпрянців і, не дай Боже, вплинув на них, є дуже проблематично. (Іноді доходило навіть до роздратованого фиркання і демонстративних виходів з аудиторії зденерованих фактами вчених дам – знаємо це з власного досвіду).

Такий стан справ є можливим тільки тому, що до сьогодні велика кількість важливих творів вітчизняних істориків, філософів, публіцистів, культурологів залишається неперевиданою і, відповідно, стратегічні, глобальні проблеми української історії та культури залишаються не поглибленими в аналітиці і не переосмисленими в сучасності. Власне, сьогодні, у рік 100-ліття від початку Першої світової війни, є нагода звернутися до думок визначних українських вчених і мислителів, які у свій час спробували по-інакшому подивитися на роль Галичини в історії та цивілізації не тільки Україна, а й усієї Середньо-Східної Європи. Це будуть думки істориків Івана Кривецького (1883 – 1940) та Степана Томашівського (1875 – 1930) з їхніх невеликих праць геополітичного змісту.

Кілька слів про цих авторів. Обидва належали до львівської історичної школи, сформованої під орудою М. Грушевського у 1890-1900-х рр., обидва за світоглядом були консерваторами (С. Томашівський навіть пробував бути офіційним ідеологом християнсько-консервативного руху в Галичині 1920-х рр.), обидва дійсні члени НТШ. Залишили багатющу й оригінальну наукову й публіцистичну спадщину, яка цілком належить до «золотого фонду» галицького інтелектуалізму. І. Кривецький народився у с. Іванівці (Жидачівщина, Львівщина), С. Томашівський – у с. Купновичі (Самбірщина, Львівщина).

Обидва науковці у своїх коротких студіях спробували окреслити виняткове геополітичне значення Галичини напередодні Першої світової війни, яке й стало справжньою, глибинною причиною розв'язання цієї страшної війни, одним із центральних політичних аспектів якої було визначення долі Середньої Європи; водночас С. Томашівський спробував осмислити з історіософської точки зору роль Галичини в розвитку української цивілізації загалом саме як вирішального геокультурного фактора, як своєрідного понадчасового духовного та суспільно-політичного ядра української нації.

Праця І. Кривецького «Галичина і Росія» вийшла у Львові 1913 р. окремою брошурою, тож можна здогадуватися, що її думки й ідеологеми зродилися у колі галицьких інтелектуалів, які передчували грандіозні події Першої світової війни й прагнули виразити значення свого краю на міжнародній карті Європи. Як відомо, тоді виразно проступала агресивна, імперська політика Росії, тож цією брошурою її автор намагався застерегти своїх земляків перед загрозою, що накочувалася.

І. Кривецький, як уважний і вдумливий історик, спробував підвести читача до самотійних висновків строгою логікою історичних фактів. Перше спостереження ав-

тора: попри те, що Росія й Австрія мало воювали між собою, постійно демонстрували зовнішню гармонію стосунків, насправді між ними було велике напруження стосунків, і це напруження мало джерелом ситуацію на Балканах та змагання за Галичину. «На Східну Галичину, – писав І. Кривецький, – дивиться Росія жадним оком уже від першої хвили прилучення сего краю до Австрії. Вона пробувала навіть до окупації його Австрією взагалі не допустити і згодилася на неї тільки по довгій опорі. Та від того часу питання «ревіндикації» старого галицько-володимирського князівства не перестає займати умів найвизначніших і найвищих російських державних керманічів ні на хвилино – через цілий XIX вік аж по нині» [,]. З цією метою – натиску на Австрію – Росія постійно опікала русофільський рух в Галичині, тобто «москвофілів», які започаткувалися як організоване явище у 1840-і рр.

Далі І. Кривецький перераховує конфлікти між Росією й Австрією, які дещо затерлися в історичній пам'яті і які були спричинені змаганням за Галичину. Ще у 1767 р. Росії вдалося ввести до Львова військовий гарнізон під приводом боротьби із заворушеннями в ході Коліївщини. Його очолював генерал-майор Кречетніков, якого таємним завданням було підготувати «грунт для остаточної окупації краю», і для цього він усіляко загравав із польською шляхтою. Тут нагадаємо, що Росія скористалася можливістю втручатися у внутрішні справи Польщі на підставі фатальних для Речі Посполитої угод 1717 р., коли за Петра I вона ввела війська до ослабленої країни і примусила Німий сейм (промовиста назва спричинника епохальної поразки нації) назавжди обмежити фінансування армії і саму її чисельність. Надалі, як пише блискучий і дотепний Норман Дейвіс, «Російська зверхність, утверджена спершу 1717 р., у тій або тій формі зберігалася аж до теперішнього дня. Російський протекторат здійснювали, маніпулюючи діями автономної, але залежної польської держави... Інколи його здійснювала сама Росія, а інколи разом зі своїми німецькими й австрійськими союзниками. Але протягом двохсот шістдесят років він уривався тільки на короткі періоди, передусім на двадцять чотири роки у 1915-1939 рр., а більше, якщо інші «протектори» Польщі з'являлися і зникали, росіяни були присутні повсякчас» (Дейвіс Н. Боже ігрище. Історія Польщі, С.). Тобто Росія увесь цей час вербувала у Польщі свою «п'яту колону», різноманітні середовища відступників і зрадників нації, підступно завульвуючи свої дії у різні форми «допомоги польському народові».

Королівство Галиція і Лодомерія в складі Австрійської імперії

І. Кравецький (1883-1940)

Перший відкритий конфлікт між Росією й Австрією стався щойно у 1772 р., під час чергової політичної кризи у Польщі, коли у лютому ц. р. було прийнято рішення про поділ Польщі між Прусією, Австрією й Росією. Якщо Прусія і Росія легко порозумілися між собою, захопивши великі польські терени, то між Австрією і Росією почалися суперечки, власне, щодо Галичини і Малопольщі та її соляних копалень. Особливе стратегічне значення при цьому мало розвинуте місто Львів. Тоді, влітку 1772 р., як дослідив І. Кравецький, тільки завдяки впертим і сміливим діям австрійського генерала Естергазі й генералісімуса Гадіка, які діяли всупереч наказам Відня, несподівано вдалося захопити всю Галичину. Очевидно, Росія не мала сил, щоб протистояти австрійській армії, тому поспішно підписала угоду в Петербурзі, за якою Малопольща, Галичина і частково Поділля та Волинь відійшли до Австрії. Так, завдяки вольовому чинникові названих полководців був зроблений крок, який кардинально змінив долю не тільки України, а й цілої Середньої Європи: Галичина з центром у значному місті Львові перетворилася на геополітичний фактор, з одного боку, мобілізації українського національного руху, який став підривати могутність Російської імперії, а з іншого, вона стала як інтегрована частина Австрійської імперії фактором-перешкодою для натиску Росії на Середню Європу.

Цікаво, як зауважує І. Кравецький, що Росія, змагаючись з австрійцями за Львів, діяла цілком по-фарисейськи, вдаючи із себе оборонця польських інтересів. Її міністр закордонних справ Панін заявив австрійському послу у Петербурзі: «Місто Львів було від давніх давен для поляків мало що не тим, чим Москва для росіян». Тобто та сила, яка найбільше терзала і принижувала Польщу понад вже 50 років, раптом захотіла постати в образі милосердного співчувальника, щоб використати потенціал поляків для експансії в заповітну Галичину.

І. Кравецький підсумував: «Перехід Галичини з-під Польщі до Австрії 1772 р. був тяжким ударом для російської історичної політики. Незважаючи, одначе, на се, свого давнього змагання – зібрати всі українські землі, які належали колись до старої київської держави, змагання, яке є одним із найперших і найновіших принципів російської політичної думки, Росія не покинула й далі. Російські політики, опираючись на тенденційні наукові зазиви російської історіографії, яка українську державну організацію X-XII вв. вважає протопластом пізнішого московського царства й нігнішньої Російської імперії, ніколи не спускали з ока... Східної Галичини і при кожній нагоді рекламувати свої «права» до сеї частини т. зв. «подьярменної Руси».

С.Томашівський (1875-1930)

Уже під час третього поділу Польщі 1795 р. Росія виступила із т. зв. прокламацією генерала Тутольміна, який заявляв про історичні права Росії на луцьку, белзьку і холмську землі. Та Австрія була твердо проти цього.

Невдовзі, під час наполеонівських війн, коли відбувались глобальні пертурбації в Європі, російський цар Александр I вирішив скористатися з цього й у вересні 1805 р. через своїх дипломатів запропонував Австрії здійснити обмін землями:

Галичина мала перейти під владу Петербурга, а Відень би отримав за це певні терени у Силезії і Баварії. Цей дипломатичний обмін був зупинений тріумфом Наполеона під Австерліцом.

Через чотири роки Росія знову посунула на Галичину під час нової австрійсько-французької війни, але її наступ був зупинений польськими повстанськими військами князя Понятовського і перемогою Наполеона під Ваграмом. Унаслідок цього більша територія Галичини перейшла до новоутвореного Князівства Варшавського, Росії дісталася велика округа з центром у Тернополі масштабом 9 тис. кв. км. і з 400 000 мешканцями. Як уточнив за австрійськими державними архівами І. Кривецький, насправді протистояння за Галичину було тоді дуже гострим. Так, він виявив рукописний твір російського генерал-лейтенанта Михайловського-Данилевського, написаний за особистим наказом царя Ніколая I у 1847 р. під назвою «Війна Росії з Австрією 1809 р». Ніколай I, ведучи експансивну політику в Європі, цікавився планами свого попередника. І. Кривецький наводить із цього документу доби ось такі геополітичні тези із таємного наказу Александра I генералові Голіцину: « Приєднувати («привлекать») для Росії населення Галичини, переконуючи його, що Росія, виступаючи проти Австрії, вважає добро Галичини своїм власним... Зайняти сильну позицію на правім березі Вісли... маючи те головне на увазі, що інтерес Росії вимагає якомога найбільшого розширення свого посідання у Галичині». Таким чином, український історик виявив, що своєю головною геополітичною метою у 1809р. Росія мала не стільки експансію у Центральній Польщі, скільки в Галичині як у вирішальному регіоні для геополітичного впливу в усій Середній Європі.

У 1811 р. в таємній інструкції для посла у Відні Александр I висловлювався за те, щоб захопити усі терени історичної Польщі, отже, й Галичину, і при цьому пропонував план можливого обміну територіального: Австрія мала отримати за Галичину певні молдовсько-волоські землі.

Що цікаво, у сучасній австрійській науці цьому історичному моменту, цій галицькій геополітичній проблемі, які доленосно вплинули на історію Середньої Європи і фактично підготували великою мірою причини 1-ї світової війни, приділяється мало уваги. Так, у знаменитій монографії Ериха Цюльнера «Історія Австрії» навіть немає згадок про ці геостратегічні змагання.³

Після перемоги над Наполеоном і під час Віденського конгресу 1815 р. відбулося протистояння між Австрією і Росією з приводу Галичини і тоді під тиском європейських держав Росія все-таки поступилася Тернопільським краєм, яким володіла кілька років, а на заміну отримала великі землі у Центральній і Південній Польщі, з яких було утворено т. зв. Королівство Польське в її складі.

Через неповних 14 років Росія знову будувала плани захоплення Галичини. І. Кривецький виявив таємні інструкції для російського генерального штабу у документах генерала піхоти Д. С. Дохтурова, в яких обґрунтовувалася потреба захоплення Галичини. Цей документ готувався спеціально для царя Ніколая I у 1829 р.

У 1840 р. граф М. Н. Муравйов докладно розпрацював тему konieczності приєднання Галичини до Російської імперії у записці «Взгляд на Австрію»

Вже у 1846 р. знаменитий російський генерал І. Паскевич так прокоментував для Ніколая I план обміну земель у Центральній Польщі на Галичину: «Придбання Галіції було би правдивим ділом Великого Російського Монарха,... бо без порівняння легше управляти Галіцією, де безперестанку борються між собою два народи, польський і український, аніж краєм з одноцільним польським населенням». Практична порада великого чоловіка.

Ці експансіоністські амбіції потверджують також «Записки о Галиции 1846 года» ад'ютанта І. Паскевича Д. П. Сонцова, який висловлював наївну впевненість у тому, що місцеві мешканці «грецької віри» підтримують Росію.

Етнічна карта Австро-Угорщини

Більшість документів для своєї невеличкої студії І. Кревецький запозичив із видання: «Свенцицкий І. Метерналы по истории возрождения Карпатской Руси» – Львов, 1909.

Отже, праця І. Кревецького, незважаючи на свою лаконічність, актуально загострювала проблему інвазії Росії в Галичину якраз напередодні 1-ї світової війни; вона увиразнювала проблему особливої ваги для розвитку російського імперіалізму галицького геополітичного простору і доводила, що Росія безнастанно рвалася до Середньої Європи, власне до Карпатського макрорегіону, який давав би їй найвагоміші підстави для цілковитої переваги на Балканському півострові та в Центральній Європі.

Брошура С. Томашівського з'явилася у 1915р., в розпал війни, і тому в ній помітне більш узагальнене, висновкове і геостратегічне мислення автора, який опрацював три аспекти щодо пояснення значення Галичини – географічний, історичний і геополітичний (розділ «Галичина і Росія»). Він, власне, хотів показати особливе значення краю у понадчасових вимірах – від Середньовіччя до сучасності, – як для створення української державності, так і для цивілізації всієї Середньої Європи. У «Вступі», розбуджуючи інтригу до свого дослідження, український історик подав кілька сенсаційних фактів і тез, з яких випливало, що насправді Галичина не є маргінальним краєм, а, навпаки, вона перебувала і перебуває в епіцентрі зіткнення міжнародних інтересів великих держав Європи.

Посилаючись на данські і голландські газети, С. Томашівський почав із того, що в Росії серйозно обговорюють можливість такого обміну: Галичина була б приєднана до Росії, а Сербія – до Австрії. Це показувало, наскільки важливою і пожаданою для Росії була ця бідна і відсталата провінція Австрійської імперії. Чому? Відповідь на це питання давали наступні узагальнення історика.

Брошура І. Кревецького закінчувалася докладним аналізом москвофільського руху в Галичині, який, на думку автора, мав завдання «приготувати ґрунт для будучої окупації тих країв сусідньою Росією». Він доводив, що москвофіли існують «головно завдяки грошовим підмогам Росії» і знаходив письмові свідчення про це самих організаторів цього руху із Росії. При цьому І. Кревецький процитував фрагменти зі спогадів галичанина О. Мончаловського і лист лідера галицьких москвофілів І. Наумовича, в яких ті нарікали на вороже ставлення до них місцевих мешканців і водночас виявляли повне холуйство перед Росією, як цілковиті запродавці.

Ось засновкова теза С. Томашівського: «В Австрії панує нерозуміння значення Галичини для наддунайської монархії і для цілої Середньої Європи».4 Це, очевидно, була фатальна помилка цієї могутньої держави, яка реально не докладала зусиль до модернізації цього відсталого краю. Якщо тут згадати І.Франка і його спадщину, в якій він називав Австрію «гнилим болотом» Європи і в усіх аспектах критикував її інертну, застарілу і фальшиву політику, то ця теза є правдивою. Від себе додамо, що проблемою Австрії було те, що вона, за походженням і сутністю західноєвропейська держава, культура і цивілізація, так і не зуміла стати середньоєвропейською державою із відповідною ментальністю і геокультурними та геостратегічними завданнями. Усі народи імперії середньоєвропейського і східноєвропейського походження – словенці, хорвати, серби, румуни, угорці, чехи, словаки, поляки, українці-русини – почували себе чужими в ній, вони так і не були асимільовані культурно потужною хвилею германізації, яка покотилася з Відня у XVI ст. Сама ж Австрія не зуміла виробити належні середньоєвропейські політичні ідеологемі, не відкрила якісних і широких шляхів модернізації покорених народів, не просунила далі на схід західні цивілізаційні моделі розвитку, які б кардинально змінили обличчя цього простору Середньої Європи. Вона переважно лишала ці народи патріархально-відсталими, не розвинула в них могутнього урбанізму, який би адекватно відповідав запитам новочасної цивілізації, не змогла відкритися до інших національних культур і створити справді багатокультурну, передусім слов'янокультурну державу-імперію – мотор правдивого піднесення Середньої Європи. Натомість, заостенівши у бюрократизмі, Австрія стала «бідним родичем» для розвинутих західноєвропейських держав, стала об'єктом критики і зневаги для могутньої Російської імперії, яка тиснула на неї як нібито «визволителька слов'ян», вона прирекла себе на вічні внутрішні бунти поневолених народів, які бачили в ній лише заборолу і перешкоду для перспектив справжньої модернізації, гальмо свого національного розвитку.

С. Томашівський зробив виразний наголос: «Сей світовий пожар, який має рішити про дальшу долю Європи, а може, й світа, постав ізза Галичини і що вислід війни тісно злучений із політичною долею сього краю». Головним винуватцем розпаду світової війни він бачив Росію і при цьому посилався на думку члена німецького уряду Гельфериха: «Росія є палієм, а Франція й Англія – співвинними». Про це ж промовляла «Австро-угорська червона книга», документальні свідчення якої пояснювали цю історичну вину Росії.

Далі український історик доводив, що геополітична теза про зазіплене устремління Росії до Царгорода і Дарданелів як суперзавдання є застарілою, вона відображає її дещо романтичні ідеологемі XVIII ст. Натомість в сучасності Росія діє прагматичніше. Вона усвідомила, що завоювати Босфор і Дарданели є проблемою, а реально просування в Середню Європу, до охоплення долини Дунаю – є реальним і особливо корисним для російської імперської геополітики. С. Томашівський узагальнював: «Чим для Англії є знищення заморської торгівлі Німеччини, для Франції – Ельзас і Лотарингія, для Сербії – Боснія, для будучої Польщі – Східна і Західна Прусія, тим є для Росії прилучення Галичини». Він дивувався, що цю мету досі не бачили і не аналізували Австро-Угорщина і Німеччина, це тоді, коли російські відомі політики (Мітрофанов, Кочубей, Трубецкой) відкрито говорили про неї. Коли міністр закордонних справ Росії Сазонов особливо переймався справами в Галичині і висловлював сталу «турботу» про стан справ москвофільського руху в ній.

Тож, С. Томашівський взявся пояснити надзвичайне значення Галичини для історії Європи загалом, особливо для історії Середньої Європи і відтак – її особливу привабливість для Російської імперії, яка завжди прагнула домінувати над Європою, ще від епохи Петра I Великого коли експансія на захід була головним ге-

остратегічним завданням для неї.⁵ Від себе додамо, що, мабуть, С. Томашівський не знав геополітичних теорій А. Мехена (1840-1914)⁶ і Г. Макіндера (1861-1947)⁷, праці яких з'являлися в його добу. Згідно з окресленнями цих великих стратегів, геополітично світ розвивався через протистояння суходільних (телурократичних) і приморських (таласократичних) цивілізацій. Класичні приклади терулократії – Китай, Персія, Індія, Золота Орда; таласократії – Критська цивілізація, Еллада, Іспанія, Британська і Французька імперії. Безмежні простори Євразії давали геополітичні підстави для створення великих деспотичних держав-імперій, які могли мобілізувати велетенські людські і матеріальні ресурси, могли використовувати енергетику простору, мали змогу вести різного типу війни. Саме цим пояснюється неймовірний успіх Монгольської імперії Чингізхана і його наступників. Геополітичним епіцентром цієї розгонової сили була центральна частина Євразії, яка у свій час виплеснула із себе могутні хвилі сарматів, гунів, тюрків, аварів і хозарів. Цивілізація Європи, яка в основному була продуктом таласократичних суспільств, постійно перебувала під загрозою цих євразійських навал, які від XVIII ст., від доби Петра I, оформилися в Російську імперію. Щоб стримувати цей тиск Євразії, Європі завжди треба було створювати міцні й войовничі великі держави в Середньо-Східній Європі: спочатку таку функцію виконувала Київська Русь, згодом Угорське королівство, Велике князівство Литовське, Річ Посполита. Після почергового падіння цих держав у Середньо-Східній Європі утворилася ніби прогалина міцності і весь цей простір був поглинутий імперіями із Заходу (Австрія) і Євразії (Росія, Оттоманська імперія). Відтак у XVIII-XIX ст. склалася ситуація геополітичного дисбалансу: надмірна геополітична перевага Російської імперії, яка охоплювала простори від берегової лінії на Далекому Сході до Чорного і Балтійського морів, яка вклинилася у середньоевропейську рівнину в Польщі і вийшла до нижньої течії Дунаю. Це систематично призводило до загроз цілій Європі, до тотального наступу політичного деспотизму (об'єктивною ознакою євразійських держав є внутрішній антидемократизм, до виникнення асиміляторської і гегемоністської ідеології панславізму (читай: папрусизму), яка вела до поглинення і викорінення десятків малих народів. Так народилися особливий російський шовінізм та імпералізм, які не знали стриму і меж, так сформувалася зухвала гордість росіян, які протиставили себе свободобольним ідеям та національній самовизначеності інших народів світу. Цілковито це протистояння по всій планеті увиразнилося пізніше, в період холодної війни в 1945-1990 рр.

Г. Макіндер вивів таку геополітичну формулу розвитку світу:

хто керує Східною Європою, той керує Хартлендом (серцем Євразії);

хто керує Хартлендом, той керує Світовим островом (Євразія);

хто керує Світовим островом, той керує світом.

Надзусилля для стримування розгону російського імпералізму доклала головна і найбільша держава приморської цивілізації Заходу (за Г. Макіндером, Римланду – берегових земель) Велика Британія. Це вона зупинила Росію на Балканах, підтримувала рівновагу сил у Північній Європі, вона захопила Афганістан з Індії і цим зупинила «розтягування» Хартленду, це Британія разом з Францією задомінували на морях південної частини Далекого Сходу.

Неможливість з боку Росії заволодіти своєрідним бастионом Середньо-Східної Європи – Карпатським регіоном – створювала для неї головну геополітичну проблему при наступі на рівнинні простори Центральної Європи (в зону німецьких народів). Помостом до Карпатського регіону була Галичина. Потвердженням передбачень С. Томашівського стали події після 1945 р., коли Москва заволоділа, нарешті, Галичиною і внаслідок цього під маскою соціалізму зуміла дійти до Берліну і створити залежну від себе німецьку державу. Правда, тією Галичиною Москва як СРСР і вдалася через загальну антиімперську роль України, зміцненої Галичиною, у 1991 р.

Отже, перша теза С. Томашівського: попри те, що Галичина не має чітких меж, вона зберігає свою одноцілісність і самобутність впродовж тисячоліть, належить до «категорії окремих європейських індивідуальностей». Через те, що Карпати були своєрідним валом між Західною і Східною Європою, на зразок Піренейів, то Галичина майже не була включена у потоки західної політики і культури. Натомість вона була повністю розвернута до Сходу і відіграла визначну роль в його історії.

Через географічні особливості галичани легко, але густо змогли колонізувати долини Дністра, Південного Бугу, Дніпра, натомість дуже трудно просувалися на захід. Суворість, стрімкість і незахищеність північного галицького боку Карпат завжди провокувала боротьбу за цей простір, «кожна середньоевропейська держава, що оперла свої межі об Карпати, мусила безупинно змагати до того, щоб опанувати галицьке Підгір'я». Тому так наполегливо і довго боролися за Галичину Угорщина і Польща, так стрімко захопила у 1772 р. її Австрія.

За географічним розташуванням Галичина перебуває у самому центрі Європи: «З Перемишля до Бреста над Атлантикою, – пише С. Томашівський, – так само далеко, як до Астраханя над Каспієм; до Відня так само далеко, як до Києва; до Пустоозерська над Ледовиком – як до Гіблартару; до Петербурга – як до Риму; до Стокгольму – як до Солуня (Салонік – О. Б.); до Копенгагена і Сунду – як до Царгороду і Босфору». Те, що ця «осередність» мало впливала на розвиток Галичини, він пояснював загальним слабким господарським розвитком Східної Європи порівняно із Західною.

Галичина – це «історичні ворота» між двома половинами Європи: «Посідання Галичини дає середньоевропейській державі перевагу над краями Східної Європи». «Перемишль – се, – на думку С. Томашівського, – головна твердиня ... цілої середини Європи супроти Сходу». Він порівнює його із Стразбургом за значенням в історії як межового міста. Тому закономірно, що «цей край належить до найбільше оспорюваних в Європі, з якого володіння держави доходили до найвищого політичного розвитку, а з його утратою були засуджені на поступове нищення». У цьому сенсі Галичина за геополітичною важливістю і драматизмом історії подібна до таких регіонів із бурхливою історією, як Ломбардія, Бельгія, Ельзас, Шльонськ (Селезія).

Водночас Галичина перебуває в епіцентрі слов'янського світу, а українці за своїми антропологічними ознаками, етнографією і мовою творять «типово перехідну групу», яка поєднує в собі «елементи східного і західного, північного і південного слов'янства». С. Томашівський дотримувався думки, що саме галицько-волинський простір був прабатьківщиною слов'ян. За культурою – галичани є типовим перехідним, змішаним суспільством: в їхній ментальності і самосвідомості перехрещуються впливи чотирьох конфесій, західні і східні мистецькі традиції. Усе це створює позитивну духовну енергетику.

До того ж, галичани в останній період історії стали лідерами ідейного, політичного і культурного розвитку одного з найбільших народів Європи – цілого українства, яке розселене хоч і в іншій державі переважно (в Російській імперії), але масою своєю є тою силою, яка може призвести до падіння найбільшої геополітичної загрози для Європи – Московської імперії.

В історичному плані Галичина поетапно відіграла надзвичайну роль в історії України і Європи. Вона була важливим торгівельно-комунікаційним вузлом між Середньою і Східною Європою. На думку С. Томашівського боротьба за Галичину і її головне місто – Перемишль – наприкінці X ст. між Чеським королівством, Польщею і Руссю мала доленосне значення. Перемоги Володимира Великого і

захопленням земель вздовж Західного Бугу і Сяну зупинили тиск із Заходу, стабілізували протоукраїнський простір, стимулювали князя і його еліту до вибору грецького православ'я і поширення його по всій Східній Європі. Очевидно, галичани через свою ментально-культурну змішаність і комунікабельність, породжених контактами із середньо-європейським християнством, добре надавалися до християнського місіонерства, бо їхні культурно-церковні колонії невдовзі вкрили безмежні простори Русі на півночі і сході, аж до берегів Ками і Волги. Лише через Галичину Русь стала повноцінною імперією.

Київську Русь С. Томашівський порівнював із Франкською імперією: обидві мали космополітичний зміст і характер. Тільки їхнє падіння дало стимул до розвитку національних самосвідомостей складових етносів. Відтак національна свідомість українців почала формуватися в Галицько-Волинському князівстві, тому що тут найперше почала визрівати політична, ментальна, культурна і господарська відрубність від решти руського світу. Епохальне значення для консолідації цього простору мала постать Романа Великого (1176-1205), якого С. Томашівський вважає найвидатнішим політиком своєї доби: «Вихований під впливом західноєвропейської культури, прихильник католицтва», «найбільший герой в українській історії», для половців «лев, тигр і крокодил» – так він його характеризує. Тому смерть Романа під Завихвостом – це «одне з найбільших нещасть в нашій історії ... цілої Середньої Європи».

Після занепаду Галицько-Волинського князівства у середині XIV ст. почалася запекла боротьба за Галичину між Угорщиною, Польщею, Литвою і татарами. Переможцем вийшла Польща і саме це майже через два століття (внаслідок Люблінської Унії) дало їй підстави заволодіти всією тодішньою Україною. Поляки, згадавши старі історичні права Галичини як епіцентру могутнього колись князівства, почали вимагати в умовах об'єднаної польсько-литовської Речі Посполитої прав на володіння рештою руських (українських) земель. Тут зауважимо, що, очевидно, у тодішній психології і свідомості українського народу жило відчуття його етнографічної єдності і саме на це відчуття спиралися поляки, переоб'єднуючи всі українські етнографічні землі в своєму управлінні. Як зауважує С. Томашівський, «У з'єдинених тим способом землях почався живий національно-політичний і культурний рух». Саме із Галичини, з т. зв. Руського воеводства, ринули тисячі і тисячі переселенців на схід різного рангу і типу. «Галичина, – продовжує історик, – з її давньою історичною традицією відіграла передову роль, даючи всім іншим землям ідейний напрям і доставляючи ряд визначних полководців, політиків і письменників».

У третій частині своєї брошури під назвою «Росія і Галичина» С. Томашівський, власне, пояснював, чому Галичина під владою Австрії виявилася «середньоєвропейським вузловим кутом», своєрідним «геополітичним перснем», до якого Відень так і не зумів підібрати «слова-закляття», щоб розгадати екстрадіючу силу цього персня. Австрія, на думку історика, ніколи не розуміла переможного значення геополітичного становища Галичини, тому вона й не дуже билася за неї під час поділів Польщі у 1772-у, 1793-у і 1795-у роках; вона цілком не доклала зусиль, щоб розширити кордони своїх володінь в Галичині на волинській землі, по Случ і Горинь, бо на це мала династичні підстави; вона ніколи особливо не цінувала цей край і не використовувала його геостратегічного потенціалу. Австрія, залишаючись за духом західноєвропейською державою, фатально для себе і для Середньої Європи, занадто активно вп'ялася в геополітичні процеси в Нідерландах, над Райном, в Італії, на Балканах, і одночасно втрачало можливості і перспективи на Сході Європи.

Натомість Російська імперія постійно докладала зусиль, щоб заволодіти Галичиною, яку вона мусила передати Австрії у 1772 р., бо при цьому захопила велетенські землі Правобережної України. Галичина і Буковина (приєднана до Австрії у 1772-у) була тим «немилим клином», який випинався в бік російських територій на просторі від Центральної Польщі до Молдавії. Саме про це доповідав для Ніколая II генерал Куропаткін у спеціальному меморіалі 1900 р., вказуючи на небезпечну розвернутість Галичини в бік Росії під геостратегічним кутом зору.

Росія змогла так грандіозно і переможно розбудуватися, за С. Томашівським, передусім через дуже вдале використання історичної традиції старої Русі. Осердям цієї традиції було православ'я. До кінця XVIII ст. Росія збрала під своєю владою всі колишні руські і православні землі, окрім Галичини. І це стало її головним болем. Тому так зненавиділа вона ідею релігійної унії з Римом, яка утвердилася в Галичині й об'єктивно стала її найнадійнішим забором проти російської експансії. Тому-то Росія бореться з Унією не те, що на своїй території, а «йї поза границями її держави Унія є предметом постійних атак, скритих і явних...»

Саме це геополітичне устремління Росії було відкрито заявлене у маніфесті її верховного полководця (царя) відразу з початком Першої світової війни: прокламувалося звершити «велике історичне діло – діло зібрання в одно руської землі». А вже 22 вересня 1914 р. цар запевняв новопризначеного російського генерала-губернатора Галичини: «з усією Росією він тішиться прилученням давньої «Червоної Русі»».

Як зауважує С. Томашівський, це відкрило давні притаєні плани Петербурга, який за своєю старою дипломатичною традицією, старанно маскував свою агресивну мрію – захопити Галичину. Водночас уся політика Росії стосовно Галичини протягом останнього століття мала відверті ознаки «заборчости», стратегічного імперіалізму, які були «продиктовані інстинктом політичного самозбереження». І головною загрозою для Росії в Галичині була «українська національна ідея», яка розгорілася дуже сильно в цьому краю. Таким чином, Галичина покотила у східному напрямку поряд із традиційними демографічними, господарськими, культурними хвилями ще й хвилю національну. Так, знову повторилася її відкритість до Східної Європи. Це почало підірвати основи імперії, яка у відповідь застосувала всі сили для денационалізації та асиміляції українців Наддніпрянщини у XIX ст.

С. Томашівський узагальнює: «Зрозумівши сей слабкий бік своєї русифікаційної політики (через роль Галичини – О. Б.), Росія не поминула жодних способів, щоб і в межах Австро-Угорщини здавити, спинити або хоч здискредитувати українську національну ідею, а побачивши безуспішність цих заходів, догадалася скоро, що одинокий лік на українство – то анексія Галичини, і то не відкладна, як справа Царгороду (виходу до Егейського моря – О. Б.), а безпровоконна, доки розвиток українського національного життя в Галичині і Буковині не прибрав таких розмірів і такої сили, що жодні репресії не убіють його, а противно... воно розліється по українських землях Росії і змарнує всі дотеперішні «об'єдинительні успіхи». Ще всередині XIX ст. окремі російські політики розуміли, що «галицькі українці є далеко успішнішим елементом проти Росії, ніж поляки». Тому Петербург так завзято підтримував культурне москвофільство у краю від 1840-х рр. Однак цей проект боротьби з українством на початок XX ст. виявився цілком безуспішним. І тому галичани з дня на день напередодні 1914 р. чекали агресивних дій з боку Росії. Про плани захоплення Галичини і найстрашнішу загрозу для імперії під назвою «українська ідея» сказав відкрито у Державній Думі міністр закордонних справ Росії Сазонов.

Про передусім антиукраїнську мету російської інвазії в Галичину свідчать факти: «Вивезення й інтернування галицького митрополита гр. Шептицького і цілих соток найвиз-

начніших українців у глибину Росії, насильне переміювання греко-католицьких церков на православні, замкнення всіх українських шкіл, товариств, інститутів, заборона всіх українських часописів і книжок, прогнання української мови з публічного ужитку аж до написів на склепах і приватних оповісток на мурах! І все це робилося дуже гарячково, рішуче і з відчуттям доглибинності знищення.

С. Томашівський, посилаючись на таємне засідання російської Думи у лютому 1914р., доводить, що захоплення Галичини, як свідчать його протоколи, було головною метою у планах всіх політиків від усіх партій, було головною умовою, заради якої пропонувалося розпочати війну, цілком не Сербія, Царгород, Дарданели, відбудова Польщі. Історик узагальнює: російські офіційні кола цілком визнають, що «українська національна і російська державна ідеї виключають себе принципіально».

Насамкінець С. Томашівський наводив аргументи щодо безпідставності звинувачень Австрії з боку Росії за нібито творення, підживлення і спрямування проти Росії українського духу. Зауважимо, що такі антиісторичні міфи ожили і сьогодні у проросійських, проімперських публікаціях неадекватних авторів. Факти українського історика були очевидними: майже за 150 років (!) правління в Галичині Австрія ніяк не подбала, щоб якось захистити її північні і східні кордони укріпленнями, фортецями, тобто кордони з Росією; єдина твердиня в Галичині – Перемишль – на площу 80 тис. кв. км. була розташована в глибині краю, фактично на його периферії; в Галичині завжди перебувала мала кількість військових корпусів, дуже обмежена кількість офіцерів, знайомих з тереном, мовою, побутом і культурою краю; не дбала Австрія і про ефективність державної адміністрації в ньому, як для її розмірів велетенському регіоні; Австрія реально ніяк не допомагала оформленню й офіційному статусові української літературної мови, що б зміцнило Галичину національно перед тиском з боку Росії; всі успіхи, які мали українці-галичани, вони здобули самі, шляхом копіткої, наполегливої праці, а не задля державної підтримки, навпаки, Австрія то підтримувала поширення церковнослов'янської мови, то консервувала галицькі діалекти в народних школах і цим зупиняла процес творення модерної української нації на просторі від Сяну до Дону; Австрія толерувала польський і мадярський шовінізм щодо соціально принижених українців.

Отже, за спостереженням українських істориків, Галичині судилося відіграти особливо важливу роль в історії України і Європи через своє геостратегічне розташування. Наддержави, які входили у простір Середньої Європи, намагалися маргіналізувати, політично й економічно зруйнувати або послабити Галичину. У цьому століттями полягала головна проблема історичного існування цього краю. І навпаки, політичне, культурне, господарське, комунікативне піднесення Галичини в контексті України як найбільшої і геополітично найважливішої, за С. Томашівським, держави Середньої Європи уможливить гармонізацію і стабілізацію цього геопростору.

Федор Достоевський як архетипний автор російської літератури: постколоніальна інтерпретація

Федор Достоевський (1821-1881)

Постать Федора Достоевського перебувала в дискусійному культурологічному епіцентрі в міжвоєнну добу, оскільки тоді намітилися кардинальні ознаки «кризи європейського духу» внаслідок Першої світової війни, коли оголилися великі проблеми європейського буття: розчарування в матеріально-технічному прогресі, ілюзорність примирення народів, скепсис щодо рятівної ролі демократії, втрата традиціоналістських цінностей тощо. Російський письменник і консервативний мислитель, який у свій час проникливо описав страждання «маленької людини», грізно виступив проти новітніх ідей лібералізму та соціалізму, пророкував нове, «щиролюдське» навернення у християнство, драматично осмислив боротьбу світлих і темних сил в душі людини, тепер виглядав якимось трагічним предтечею тієї кризи, в яку вкинув європейські суспільства стрімкий і чарливий великий Прогрес ХІХ ст.

Оригінальне прочитання постаті Ф.Достоевського зустрічаємо в середовищі есеїстів і критиків Західної України, які гуртувалися у 1922-1939 рр. довкола львівських журналів «Літературно-науковий вістник» і «Вістник», що виходили за редакцією знаного політичного теоретика правого спрямування і культуролога Дмитра Донцова (1883-1973). Коло «вісниківських» авторів, провідні з них – сам Д.Донцов, Євген Маланюк, Юрій Липа, Роман Бжеський, Олесь Бабій, Леонід Мосендз, Дарія Віконська, – активно бралось переосмислювати російські культурні і ментальні впливи й новітні інтенції, моделюючи формування якісно іншої української культури і літератури. Хоча спроби системної критики російських літературних впливів на Україну були й раніше (наприклад, статті І.Нечуя-Левицького «Органи російських партій» (1871), «Непотрібність великоруської літератури для України і для слов'янщини» (1878-1884), «Українство на літературних позах з Московщиною» (1891)), проте саме у 1920-і рр. інтерпретації російської культури набули особливої гостроти і проникливості. На відміну від своїх попередників – письменників-народників, які прагнули бачити в асимільованих Росією українських авторах «замаскованих українських патріотів», передусім М.Гоголя, та багатьох нинішніх авторів, які перебільшено наголошують на «українській стихії» в творчості того ж М.Гоголя чи когось іншого з російськомовних українських письменників, «вісниківці», навпаки, прагнули критично подивитися на досвід морального і духовного дегенерування асимільованих малоросів, вважали їх за трагічних відступників і зрадників.

Методологічною основою нашої статті є теорії постколоніальних студій, реалізовані у книгах М.Шкандрія [11] і Е.Томпсон [10].

Першою значною студією у цьому плані можна вважати есе Є.Маланюка, написане у 1923 р. і надруковане у 1-му числі «ЛНВ» за 1926 р. під промовистою назвою «Кінець російської літератури». Власне, тут подані засновкові тези загального бачення «вісниківцями» проблеми нового погляду на велику російську літературу класичного ХІХ ст., висловлені принципи її критики, розуміння її внутрішньої неорганічності і деструктивних впливів на європейську культуру. Головні засади Є.Маланюка були такі:

1) російська література пережила свій найсвітліший період у творчості А.Пушкіна і його покоління, коли вона була проинята «сонячно-героїчними» впливами античної і французької літератур, так започаткувався її «блістательний петербурзький період»;

2) «література завше є проєкцією всього комплексу національного чи державного на площу духовну» [7, с.344], тому в російській літературі дуже трагічно виявилися внутрішні суперечності та недуги велетенської бюрократичної імперії – особистісна роздвоєність майже кожного російського письменника (не випадково у Ф.Достоевського провідною і такою болочою для нього є тема двійника – повість «Двійник», схильність російських авторів до зображування патологічних тем людського буття, надмірного бруду життя (що згодом вилилося у неймовірно розпрацьовану А.Добролюбовим, Н.Чернишевським, Д.Пісаревим та ін. теорію «матеріалізму в мистецтві», яка успішно еволюціонувала в большевицький «соціалістичний реалізм»); вираження в російських літераторів прихованих комплексів їхнього етнічного походження з підкорених імперією народів, оскільки влада з підозрою ставилася до «іногородців» і змушувала їх вдавати за себе патріотів імперії;

3) «фундамент «великої російської літератури» – це перш за все, Гоголь зі всіма трагічними цього факту наслідками», саме цей «малорос», за Є.Маланюком, «отруїв» [7, с.357] російську літературу темами чортівства, «мертвих душ», психопатологічних персонажів («Записки сумасшедшего»); тут український критик цитував знаменитого В.Розанова з його книги «Опавшие листья», що Гоголь «забруднив», «зганьбив» російське життя [7, с.358];

4) М.Гоголь своєю «Шинелею» дав поштовх у російській літературі до вивертання душ, до зображення принижених у злоби людей: «Гоголь, внісши з собою сатиричність, скепсис, перші вигадки про «особливе призначення Росії» (страшенно типове для зрусифікованого чужинця), паталогічну містику, жорстоку любов до «несчастненьких» і т.п.» [7, с.359] кардинально змінив настрій російської літератури; тому Ф. Достоевський, «внук подільського священика, вихованця кам'янець-подільської бурси», «значно більш малоросійський малорос» (виділення наше – О.Б.) «знав і здавав собі справу з руйнівницького впливу Гоголя на потомні часи», він розвинув гоголівську тематику, надавши їй апокаліптичних обрисів у «Бісах» [7, с.35];

5) загалом Є.Маланюк поділяв російських письменників на три основні категорії: європейців, тобто тих, що глибоко перейняли західними культурно-ментальним впливами і надавали російській літературі естетичного блиску, формально-стильового та настроєвого аристократизму (до них він зачислював А.Пушкіна, М.Лермонтова, Ф.Тютчева, А.Блока, В.Брюсова, Н.Гумільова, Д.Мережковського), «общеросів», тобто засимільованих, силуваних пропагаторів імперства і вданого інтернаціоналізму (Н.Гоголь, Ф.Достоевський, Л.Толстой, А.Чехов, І.Бунін, М.Купрін, А.Толстой та ін.), які наповнили цю літературу темними, хаотичними і морально хворобливими настроями, включно із проповіддю офіційного шовінізму, як у Ф.Достоевського; і «москалів» за духом, тобто авторів, глибоко зв'язаних із російською народною стихією, але які завжди перебувають у меншості, бо імперія не потребує їхньої національної унікальності (як Н.Лєсков, С.Єсенін, М.Цветаєва, А.Ремізов, Л.Леонов) імперія моделює свою культуру як мутантно-синтетичну, асиміляційну, щоб поглинати нові і нові «іногородні» суспільні маси.

Головний висновок Є.Маланюка: російська література не стала органічно національною (за окремими винятками), попри велику кількість талантів вона є «штучною» у засаді [7, с.357], «орхідейною» [7, с.348], бо її автори «доводять її безкорінну витонченість просто до неймовірної рафінованості» [7, с.348]. Концепція мислення Є.Маланюка виражена ось у такій тезі: «Героїчний період російської літератури скін-

чився, власне кажучи, на Чехові. З ним ця, нехай штучна, нехай навмисна і механічно-складна, але все ж потужна і широка ріка пропадала в чеховських сутінках, у безплідних болотах російсько-інтелігентського нидіння.

Це був один з найбільших російських інтелігентів, що, іронічним зором нещадно протявши російське життя, гоголівським гірким сміхом посміявся вдруге і, виставивши його на загальне глузування, прокляв. Можливо, навіть разом із собою. Звідтіля особиста трагедія Чехова: він знав і не міг.

Він знав усю брехню, всю нісенітницю, все безглуздя існування Росії – механічної суміші племен і народів за в'язничними мурами імперії, але будучи сам, сказати б «общеросом» і на останній глибині своїй – тим же російським інтелігентом, він не міг голосно про це сказати» [7,с.344-345].

Свою ідейно-естетичну тезу про роль і місце М.Гоголя в російській літературі Є.Маланюк незабаром розвинув у есе «Петербург як літературно-історична тема» (1931) і «Гоголь – Гоголь» (1935).

«Гоголь, і ніхто інший, – писав він, – ввів в досі тверезий Петербург своїх українських вовкулаків, відьом і чортів, всю ту недобру, отруйну, пізніш так поглиблену Достоєвським, фантастику. Це Гоголь перепровадив ту двозначну гіперспірітуалізацію Петербургу, що пізніш, через Достоєвського і Белого, зробила з міста граніту й металу туманну фатаморгану й дематеріалізувала місто перед огневою пробою Великої Війни остаточно...

Гоголівський чорт з наївно-хитрою міною смертельно висміяв маєстат імперії і отруїв її дух... За Гоголем в столицю увійшов «разночинец», для якого патос державинської імперії і мідяний лад пушкінських ямбів були не тільки чужі, а й дико ворожі своїм неорганічним аристократизмом. Від Гоголя починається в історії російської літератури той похід «юга» на «север», що привів в нашої доби до фатальної, остаточної «одессізації» Петербургу...» [8, с.383].

Є.Маланюк продовжує: «Це від Гоголя імперський титул «Росія» дегенерується в маніловсько-сахаринисту й абсурдально-абстрактну «Русь», а барокові й ампірні конструкції Гваренні й Растреллі поволі обертаються в «ізбушки» та «теремки» [8,с.384]. Так російський культурний простір перетворився із героїчно-імперського, яким він був за Петра I і Катерини II, на метушливу мішанину приземлених і рокадкових настроїв різночинної інтелігенції, яка вже не розуміла і не відчувала, що це таке «величне» й «аристократичне», і захоплено переймалася усілякими солодко-гуманістичними теоріями маніловського «братолобія» і толстовського «опрощення». Є.Маланюк: «Гоголь впустив отруту, але вмирати повільною смертю, обертатися з Петрополіса в Некрополіс починає Петербург доперва з Достоєвським. Це Достоєвський починає винохувати й вишукувати в нім мертвечину. Тонкий пристрасник муки й смерті, психологічний садист, що добре розумівся на насолодах того, що «гібеллю грозит», він не дарма проговорився, що «все мы (ц.т. російська література) вышли из Гоголевской «Шинели». Примара Акакія Акакієвича дійсно була його вихідним образом. І Достоєвський впевнено і вже назавжди вводить в обстанову Петербургу небіщика як дієву особу («Бобок»)» [8,с.385].

Саме від Гоголя, за Є.Маланюком, йде в російській літературі велика тенденція до експериментування зі стилем, до вдавання (хлестаковщина), до зображення різноманітних форм умирнення душі людської, сповнене тужливості й особливої озлобленості до світу, зовнішнього світу. Гоголь як українець мусив відректися від своїх коренів, умертвити дух своєї національної стихії і цивілізації, аби імпе-

рпя прийняла його: «Та ворожа цивілізація вимагала, кажучи конкретно, моральної смерті («усмертнення цілого себе»), бо вимагала розриву з органічною цілістю, а одночасно – механічно розплитися в аморфній неокресленості «Росії», отже, культурно-національного самогубства...

Наслідки такого експерименту – то не лише духовна летаргія, як у героїв «Мертвих душ», але справжня смерть духовна, з її розкладом і гниттям, як несвідомо-геніяльно показав це Гоголь в своїй повісті-сповіді «Портрет» [6,с. 205]. І далі: «...більшу частину свого життя мусив Гоголь трагічно удавати росіянина, патетичного патріота імперії (механіки якої не міг не знати) і одного з фундаторів її літератури» [6,с.207].

Є.Маланюк узагальнював: «Почуття постійної зв'язаности фальшивою ролєю російського патріота і письменника-провідника, постійна відсутність творчої свободи і вічна змора свідомої брехні – ось та задушлива, убійча атмосфера, в якій могли поставати відповідно-скалічені твори й відповідно-хворобливі образи. Звідци пішли і православний месіанізм, і православний нірванізм, і «справжня російськість», (чи не від Гоголя йде такий зловісний пізніш прикметник: «истинно-русский?»), і погорда до європейських чужоземців, і зневага до «гнилої» Європи, і гасла культурної автаркії («самости»), і догмат поліційної єдності... Словом, все те, що згодом буйним цвітом розквітне у Достоевського [6, с.208]. Саме тут треба шукати джерела тієї патологічної ненависті до поляків, загалом до Заходу, маньякальних мрій про «завоювання Константинополя», які так відразливо двигтять у Ф.Достоевського, особливо у його «Щоденнику письменника».

Отже, Є.Маланюк, спираючись на культурологічні та філософські висновки деяких російських релігійних філософів, передусім В.Розанова і Д.Мережковського, підводив до генерального висновку: істерична агітація за імперію у Ф.Достоевського, його психопатичні літературні типи, реалізм на грані фантазмагорії, пропаравославна екзальтованість, загальна хворобливість його пишномовної стилістики і проблематики походять від малоросійсько-пригніченої, фальшиво-хлестаковської свідомості і ментальності імперських скалічених душ, які символізує постає геніальний Микола Гоголь. У примітці до есе «Петербург як літературно-історична тема» він проникливо наголошує, що Д.Достоевський походив із «подільського роду уніятських священиків і що його батько скінчив духовну семінарію в Кам'янці-Подільському» [8,с.385]. Тобто рід Достоевських мусив старанно приховувати своє походження від традиційних українських уніятів, Церква яких нещодавно, у 1839 р., була офіційно заборонена і розгромлена в Російській імперії, була прирівняна до якогось «бісівського виверту» проти Росії згідно з православною фанатизованою ідеологією. Можна лише уявити собі той жах в душі молодого Михайла Достоевського, батька письменника, який щойно у 1809 р. переїхав до Москви навчатися в імператорській Медико-хірургічній академії, коли над його родом зависла підозра з боку шовіністичної імперії, яка від 1793 р., від третього поділу Польщі, з ненавистю і нетерпимістю дивилася на все польське, католицьке і західне, коли згодом, в умовах наполеонівських війн, ті ж поляки були головними союзниками французів, а рід Достоевських мав глибоке уніятське коріння, яке сягало початків XVII ст.[1,с.60], то, зрозуміло, що їхня уніятськість сприймалася як зловорожість, як загроза і виклик для імперії. Логічно, що Михайло Достоевський вимушений був старанно приховувати і переінакшувати своє походження, можливо, і його розрив із батьком-уніатом у 15-річному віці [1,с.92] був наслідком саме цього жаху і породив перші глибокі психологічні малоросійські комплекси в його душі, а згодом і в душах його нащадків. Тому геніальний Федор Достоевський, дід якого Андрій ще наприкінці XVIII ст. складав духовні пісні для уніятського Почаївського «Богогласника» [1,с.85], мусив усе життя

по-хлестаковськи, з азартом і зухвалістю вдавати із себе «истинно русского патриота» і в душі, можливо, навіть не зізнаючись в цьому самому собі, ненавидіти цю антиорганічну, черству і бездушну імперію. Бо тільки так можна пояснити його страшні слова про суть Петербургу із роману «Підліток», які наводить Є.Маланюк: «А что если разлетится этот туман и уйдет кверху, – не уйдет ли с ним вместе этот гнилой и склизкий город? Поднимется вместе с туманом и исчезнет, как дым, и останется прежнее финское болото, а посреди его, пожалуй для красы, – бронзовый всадник на жаркодышащем загнанном коне» [8,с.376].

В есе з оригінальною назвою «Толстовський» (1936) Є.Маланюк застосовує культурологічну теорію зіткнення цивілізацій, аналізуючи підоснови творчості Л.Толстого: «Ф.Достоевський відпихає й відстрашує неросіянина автоматично... Західна людина, з живим інстинктом самоохорони, залишить книжку Достоевського вже на перших сторінках», і при цьому посилається на думку Р.Кіплінга, для якого «цілий його світ» - «дикий» [9, с.400]. Але перед Ф.Достоевським російська література пройшла етап Л.Толстого. Після М.Гоголя – це найхарактерніший російський письменник, сама емансипація духу російської землі, живий архетип російської самосвідомості: «Толстой був вузловим пунктом історії духу в Росії. Безформенно-тьмяний і димний, євроазійсько-подвійний і історично-фальшивий» [9, с.403].

Є.Маланюк вважає Л.Толстого безумовним майстром стилю, яким він так магічно захоплював своїх багатомільйонних читачів. Власне, стилістики Л.Толстой навчився у західних авторів, передусім у Стендаля. Однак внутрішньо він залишається великим духовним ворогом Заходу і це найбільше видно в романі «Війна і мир», цій «Лляді» Росії [9, с.405]. Тому, що Л.Толстой – це «Распутін навиворіт» [9,с.403].

Є.Маланюк пробує пояснити, як за допомогою своєї специфічної естетики цей літератор руйнівно вплинув на західну культурну самосвідомість. Уся спадщина Л.Толстого – це гігантське проповідництво, «кепсько замасковане псевдогуманістичною любов'ю», а в суті її – «ненависть до складності і багатства життя, ненависть до всілякої скмплікованості, до контрапункту, до єрархії, до вищості і до духовності взагалі» [9, с.404]. Тобто Л.Толстой руйнує якраз ті духовно-естетичні засади, на яких побудована готично-героїчна естетика західної культури, культури драматичної, по-фаустівськи допитливої і пошукової, аристократичної за духом. Звідси, додамо, ота екзистенційна ненависть-несприйняття Л.Толстого до В.Шекспіра як до архетипного західного автора (трактат «О Шекспире и о драме»).

Є.Маланюк висловив тут важливе спостереження: «В ні однім мистецтві світу т.зв. реалізм (термін досить потворний і, властиво, філософічно безсенсовний) не був так культивований, як у Росії» [9, с.410]. У цьому він бачив властивість російської психіки все примітивізувати, зводити додолу, до фальшивої «правди». І узагальнював: «Яд толстовської «правди» подіяв на роман, передовсім як на певну органічну цілість, як на певну літературну форму. Він почав її систематично умертвляти. Той роман, що виростає у Бальзака в могутню, закінчену в своїй повноті, живу будівлю, що вражав у Флобера безпомилковістю адекватної живому буттю міцної композиції, що увесь пульсував потужною і нещадно-прозорою, як середземноморський воздух, пристрасною Стендаля... потихесеньку та полегесеньку почав тратити лінії, розповзатися, розпухати. Спочатку він сплющується в роман-хроніку, але ще затримує свої рамки («Жан-Кристоф» Роллана). Потім, розпухлий, вже в стані розкладу, зміст його безсило розпливається в роман «без героя», в т.зв. «роман-потік», roman-fleuve (Голсворсі, Манні), коли романіст не панує над романом, вже перестає бути «креатором» дієвих осіб і компоністом твору. Врешті, обертається він в слизьку, безформну і бездушну потвору Джойсового «Улісса», де протягом кількасот сторінок нотує автор з

мертвою механістичністю барографа лишень один день існування свого героя, ... розкладеною автором на атоми...» [9, с.412]. Так відбувається процес деформації естетики письма в літературі, яка все більше і більше під впливом виведених в ранг естетичних «деміургів» російських прозаїків стає егоцентричною за змістом, психопатологічною за проблематикою і хаотично-розпливчастою за формою. Є.Маланюк наводить формулу-означення цього явища за невідомим німецьким критиком Га-лагадом: «Атентат хаосу проти форми» [9, с.412]. Так російська література своїми ментальними впливами, антизахідними настроями, антикультурною деструкцією підготувала ґрунт для розвитку художнього авангардизму в Європі як квазіестетики і руйнівного, антидуховного мистецтва.

Якщо Л.Толстой зруйнував форму-жанр західної прози, то Ф.Достоевський здійснив закаламучення її змісту, наповнивши літературу посталями різноманітних маньяків, «несчастненьких», бузувірів і дегенератів. Це та тематична лінія, яка повила європейську літературу спочатку до хворобливого психологізму Ф.Кафки, згодом - до безглуз-дих самобичувань у стилі Ж.-П.Сартра та Е.Йонеско. У факті випадкового поєднання прізвищ цих двох російських авторів, яке дало назву його есе і яке він почув з анекдотів про берлінську книгарню, Є.Маланюк побачив пророчу оцінку: творча енергетика їхня і химерні ідеології поєднано і потужно діють на культурну свідомість Європи, дезорієнтуючи її в істинних естетичних вартостях.

Дещо в іншому ракурсі дивився на постать Ф.Достоевського Дмитро Донцов, який активно аналізував російську душу і культуру ще з періоду перед Першою світовою війною. Багато цікавих спостережень над російською ментальністю і літературою він залишив у своєму есе «Культура розкладу», (1917) [2] та етапній праці «Підстави нашої політики» (1921) [4]. Передусім як завзятий «окциденталіст» він виходив із положення, що переважній більшості російських авторів не вдалося збагнути «фаустівського», на-скрізь героїчного духу західноєвропейських народів і їхніх культур. І Ф.Достоевський тут є найяскравішим зразком цієї онтологічної, вічної суперечності між струнким, готичним європейським світообразом і мінливою, тьмяною, хаотичною євразійською цивілізаційною просторовістю. Хоча одночасно Д.Донцов цінував ідеї й думки Ф.До-стоевського патріотичного, традиціоналістського змісту, які могли виховувати силь-ну і національно свідому людину і які він іноді цитував у своїх творах.

В есе до 100-ліття російського письменника «Федор Достоевський» (30.X.1821 – 28.I.1881) критик вибудовував концепцію протистояння європейських і євразійських ментально-культурних імпульсів і принципів на прикладі творчості Ф.Достоевсько-го, використовуючи спостереження й культурософські тези Ж.Мішле, А. де Кюстина, Г.Кайзерлінга, П.Валері, С.Гедина, А.Масі. Як знакові риси західної людини і цивіліза-ції виділяє Д.Донцов суворість, динамічність, організованість, войовничість і дисци-плінованість, гідність і аристократичну піднесеність. Натомість у почуваннях самого Ф.Достоевського і його героїв спостерігає він повну протилежність до всього цього: вони культивують м'якотілість і вдавану сердобольність, розлізлість і безвідповідаль-ність, фальшиву миролюбність і анархізм, плебейство і нищість. Це він називає «росій-ською патологією» [5, с.294].

Д.Донцов дивується, кому поклоняється Ф.Достоевський і його улюблені герої, які нібито несуть нові ідеали людству: «...не зносить Достоевський сильних і кохає слаб-ких – «бідних людей», «принижених і зневажених», «злочинців і покараних», тих, що не знають різниці між «фас» і «нефас», ні почуття «ти мусиш» [5, с.294]. Письменник схиляється перед «епілетиками, повіями і негідниками. Бо від них має вийти воскрес-сіння людськості: від Соні Мармеладової... від Грушеньки... [5, с.294].

Наводить слова із роману «Злочин і кара» про хворобливу любов героя до дівчини: «За що я до неї тоді прив'язався? Здається, за те, що вона була хвора... Коли б вона була ще й каліка або горбата, я б, здається, її більше полюбив...» [5, с.294].

Попри всі свої страждання і злигодні, соціальні приниження, персонажі Ф.Достоевського ніколи не протестують, що є цілком незрозумілим для людини Заходу [5, с.296]. Так російський письменник приходять до заперечення «духу боротьби» [5, с.296]. Усі його герої-бунтарі лякаються свого бунту, «всі заламуються і або покутують, або вішаються»: Свідригайлов, Голядкін, Єгор, Кіріллов, Карамазови, Ставрогін [5, с.296].

Водночас «типів Сервета, Савонароли, Жанни д'Арк чи Лютера», тобто людей твердих і гордих у своєму бунті, «у Достоевського, хоч би в мініятурі, – не знайти...» [5, с.297].

Д.Донцов цитує слова Ф.Достоевського «Упокорися, гордий чоловіче, злами гордість свою!» і вважає їх відгомном давньої рабської ментальності російської. Він порівнює героїв-злочинців – архетипного для західної літератури і ментальності Макбета і «мучителів Достоевського – Фому, Голядкіна-молодшого та ін. – і вважає, що російські герої – це радше «садисти», натомість Макбет у своїх злочинах по-людськи зрозумілий [5, с.297].

Християнська проповідь у Ф.Достоевського також якась рабська за духом, цілком чужа християнському духові Заходу, прожитому етикою обов'язку і гідності [5, с.297]. На думку Д.Донцова, Ф.Достоевський «жадав демобілізації душевної», бо закликав до абсолютної покори Авторитетові, і водночас любувався натурами абсолютно нищими, сповненими «злавоннава падення» [5, с.298].

Глибинна і прихована заздрість Ф.Достоевського щодо етики і самосвідомості Заходу була справжньою причиною його месіанізму, а російське «безумне ворохобництво» було стимулом «бажання цей Окцидент знищити». Тут український есеїст посилався на думку А.Масі: «...душа російська зі свого приниження випроваджує поняття своєї великості» [5, с.298]. Іншими словами, віковичне соціальне рабство, цивілізаційна відсталість, життєвий безлад трансформувалися в ідеології вибраних російських людей типу Ф.Достоевського в гіпертрофовану й зазіплену пропаганду російської вишчості над рештою світу, хоч насправді для таких висновків у нікого нема підстав. І ще з А.Масі: «Росія, як і її старовіри, стала «революційною» через консерватизм» [5, с.298].

Д.Донцов вважав, що художні концепти й ідеологія Ф.Достоевського перетворилися на ефективну деструктивну зброю проти європейської ментальності і культури, через фальшиву міну проповіді нового християнства: «І власне ота його бідна «Ідея», ота євангелія слабких мусила стати у нього тим тараном, який заступив би брак позитивної віри, захитав би «пристрасну віру» (Ф.Достоевський – О.Б.) європейця, почуття його права і прагнення стати понад духовними плебеями серед народів; тараном, який здеморалізував би людину Окциденту, здемобілізував би її духово, розклав зсередини, прищеплюючи їй погорду до самої себе, до всякої Європи – феодальної, буржуазної, соціалістичної. Тому той таран є улюблена зброя не лиш погруззлого в «сумнівах і безвір'ї» Достоевського, але й Леніна і його наступників, що ненавиділи в тій Європі її логіку, її порядок, її тверду життєву філософію, незносну для скалічених характерів і ліквідних душ Сходу, які знали лиш один ідеал – тиранії і рабства» [5, с.299].

За Донцовим, російська література в особі Ф.Достоевського, який став таким популярним на Заході, «величезною брилою» насувається на сучасний Захід, аби розда-

вити його традиційні ідеали і принципи – «культ особистої гідності, етику обов'язку і праці, гарт душі, жадобу боротьби і порив вгору» – «хоче та брила затомізувати Захід і в хаос обернути» [5, с.299]. Він бачив цей конфлікт як вічне цивілізаційне зіткнення Європи і Євразії.

1. Волгин И. Родиться в России. Достоевский и современники: жизнь в документах. – Москва: Книга, 1991. – С.8-114.
2. Донцов Д. Культура розкладу. – Шляхи (Львів). – 1917. – №1-2.
3. Донцов Д. Модерне москвофільство. – Київ, 1913.
4. Донцов Д. Підстави нашої політики. – Відень. В-во Донцових.
5. Донцов Д. Федор Достоевський (30.X.1821 – 28.I.1881) // Донцов Д. Літературна есеїстика. – Дрогобич: ВФ «Відродження», 2010. – с.292-299.
6. Маланюк Є. Гоголь – Гоголь // Маланюк Є. Книга спостережень. Т.І. – Торонто: Гомін України, 1962. – с.191-210.
7. Маланюк Є. Кінець російської літератури // Маланюк Є. Книга спостережень. Т.І. – Торонто: Гомін України, 1962. – с.343-365.
8. Маланюк Є. Перербург як літературно-історична тема // Маланюк Є. Книга спостережень. Т.І. – Торонто: Гомін України, 1962. – с.366-397.
9. Маланюк Є. Толстоевський // Маланюк Є. Книга спостережень. Т.І. – Торонто: Гомін України, 1962. – с.391-413.
11. Томпсон Е. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм. / Переклад з англ. М.Корчинської. – Київ: Основи, 2006. – 376 с.
12. Шкандрій М. В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби. / Переклад з англ. П.Терещука. – Київ: Факт, 2004. – 496 с.

Цивілізація брехні

(Відгук на книгу Алена Безансона «Свята Русь»)

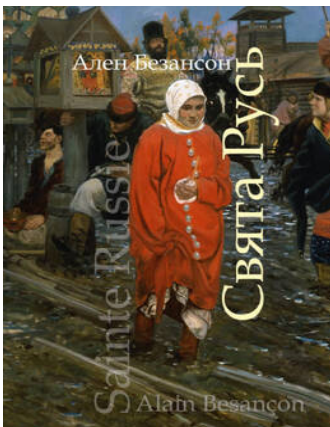
Минулого року побачила світ книга знакового автора для України – французького історика, культуролога, філософа і політолога Алена Безансона «Свята Русь» (Київ: Кліо, 2017). Організатором видання, автором перекладу виступив відомий в Україні журналіст, політолог і перекладач Тарас Марусик. Своєю журналістською практикою (він є автором понад 2000 виступів на радіо «Свобода» і понад 300 публікацій в провідних українських виданнях), успіхами в розвитку культурної співпраці між Україною і Францією (п. Марусик є головним редактором франкомовного журналу «Le français» і учасником низки перекладацьких проєктів) київський публіцист та культуролог вельми сприяє розвиткові оригінальних ідей та теорій в Україні, зокрема поширенню ідей А.Безансона та ґрунтовного і сміливого його колеги Данієля Бовуа.

«Свята Русь» – це вже друга книга А.Безансона, перекладена Т.Марусиком. Раніше вийшла у його перекладі книга «Лихо століття: Про комунізм, нацизм і унікальність голокосту» (2007). А ще були перекладені монографія Франсуази Том «Кінець комунізму» (1999) і сорбонська дисертація відомого історика з діаспори Володимира Косика під назвою «Франція та Україна: Становлення української дипломатії (березень 191– лютий 1918)» (2004).

Ален Безансон – це один з найглибших знавців Росії і російської культури в Європі. Він належить до тієї частини сучасних політологів, які відверто критикують Росію за імперіалізм, шовінізм і деспотизм внутрішньої політики. Про себе французький вчений каже, що, захопившись в юності комунізмом, він після 1956 р., після викриття культури Й.Сталіна і його злочинів, ціле життя своїми працями спокутує свою інтелектуальну помилку молодості. Він досліджує сучасну Росію на тлі її історії, заглиблюючись в Середньовіччя, у візантійські і монгольські її традиції, у культуру XIX ст., яка створила таку магічну привабливість Росії. Про це його головні книги: «Царевич, при несений в жертву» (1967), «Виховання й суспільство в Росії» (1974), «Короткий трактат советології для цивільної, військової та релігійної влади» (1976), «Інтелектуальні джерела ленінізму» (1977), «Змішування мов» (1978), «Теперішнє советське і минуле російське» (1980), «Анатомія одного привида: політична економія реального соціалізму» (1981), «Фальсифікація добра: Соловйов і Орвел» (1985), «Заборонений образ: інтелектуальна історія іконоборства» (1994), «Три спокуси в Церкві» (1996).

Тема Росії має в Європі свою внутрішню проблематику сприйняття і трактування. Від часу царювання Петра I (початок 18 ст.) тоді ще Московія вклала безмежні кошти в те, щоб прикрасити свій зовнішній імідж: масово підкуповувалися європейські політики і дипломати, була створена фальшива концепція московської історії, за якою Москва підступно привласнила всю історію Київської Русі, її культуру та пізніші духовно-мистецькі традиції, нівелювавши цілком в очах Європи Україну; була вихована нова російська еліта, яка засвоїла європейські форми культури і яка виставила себе як носія окциденталістських (західних) ідей та вартостей на Сході Європи. Завдяки цьому Російська імперія протягом століття змогла асимілювати мільйони українців, білорусів, поляків, естонців, латишів, литвинів, фінів, молдаванів, грузинів, вірменів, народів Північного Кавказу й мусульман цього регіону, передусім їхні еліти. Великі військові успіхи Росії (захоплення Причорноморського простору в Україні, Криму, розгром Польщі і приєднання її велетенських східних теренів, завоювання Закавказзя і Північного Кавказу до середини XIX ст.), перемоги у кількох європейських війнах – від

Північної війни 1700-1721 рр., яка зробила її гегемоном у Балтійському просторі, до війн із Наполеоном 1806-1814 рр., які зробили її гегемоном в усій Європі; пишноти і багатства її нової столиці - Санкт-Петербурга; промислове освоєння безмежних просторів Сибіру і Далекого Сходу з їхніми неймовірними багатствами у вигляді деревини і пушнини, покладів золота, металів, діамантів, потім - нафти та газу; піднесення російської культури, підпертої великими грішми й умами куплених і найнятих науковців з Європи від кінця 18 ст. - все це засліпило очі багатьом європейцям. Так почався культ Росії на Заході як могутньої держави, що «дарує стабільність народам і протистоїть мусульманським загрозам з боку Оттоманської імперії і Персії, що «покорила і цивілізувала» Сибір і Далекий Схід; держави, яка виступила проти анархістсько-революційних в Європі і стала опертям для нової реакції старої аристократії (перемога над демократичною Польщею і її цілковита ліквідація у 1795 р., розгром революційної Франції у 1814 р., реакційний Віденський конгрес 1815 р., введення російських військ до збунтованої національно Угорщини і т.ін.). Тому європейські ідейні консерватори від Ж. де Местра до О. де Бальзака з таким пієтетом дивилися на Росію і її наступ на Європу, помилково вважаючи його «спасінням» для неї. Цей культ суттєво підсилив сплеск російської культури від початку XIX ст.: А.Пушкін, М.Лермонтов, В.Жуковський, М.Гоголь, І.Тургенєв, А.Островський, Ф.Достоевський, Л.Толстой, К.Брюллов, І.Айвазовський, В.Перов, І.Рєпін, М.Глінка, П.Чайковський, А.Бородин, М.Мусоргський та багато інших талантів, піднесення російського театру і балету, академічної сфери, яка перетворила російську науку на провідну серед європейських, вона почала домінувати в слов'янському світі. У той час Росія стала і політичним лідером слов'янського світу, вдало охопивши своїми впливами процеси національного відродження серед слов'янських народів від Чорногорії до Лужиці в Східній Німеччині. Тоді сотні слов'янських вчених і культурників запрацювали на позитивний імідж Росії.

Однак внутрішньо, як про це дуже містко пише А.Безансон, Росія залишалася напівазійською деспотією з морально черствою і жорстокою більшістю суспільства, з грабіжницькою внутрішньою політикою влади, з реальним беззаконням і, головне, брехливою державою у своїй офіційній ідеології і пропаганді. Перший розділ книги «Свята Русь» так і називається: «Брехня». Брехня як сутність російського життя, російських історичних міфів, російських газет і журналів, світоуявлень і загальної несправедливості російського соціальних стосунків. Саме ця брехня стала моральною, чи, точніше, аморальною, основою після провалу комунізму в Росії для того, аби ніяк не засудити його злочини. На відміну від Німеччини, яка кардинально відкинула, вивчила і засудила злочини нацизму.

Найстрашніше, на думку французького філософа, що православна Церква в Росії стала співучасником цієї великої Брехні. Вона ніби сакралізувала її. Церква і влада в Росії злилися до форми правлячої секти, яка освячує все, навіть тяжкі злочини, якщо вони сприяють поширенню православ'я. Тож означення «Свята Русь» є в суті блюзнірством, бо релігійність в Московії-Росії виправдовує весь деспотизм влади і її свавілля, бандитизм. І так є в сьогоденній Росії В.Путіна.

Лише поодинокі люди в Європі ХІХ ст відважувалися критикувати Росію. До таких належали французи Астольф де Кюстин, який видав викривальну книгу «Росія у 1839 році», і знаменитий історик Жюль Мішле, який опублікував у 1840-х рр. кілька статей з проникливим аналізом російської історії і ментальності, що викликало цілий скандал в європейській пресі, зокрема з ним полемізував обурений А.Герцен, який нібито представляв «совість» демократичної російської інтелігенції на Заході. Однак до їхніх голосів мало дослуховувалися і культ Росії продовжувався аж до Першої світової війни.

А.Безансон доводить, що саме ідеологія російських консерваторів-словянофілів - І.Кіреєвський, А.Хмяков, К. Аксаков, Ю.Самарін, Ф.Тютчев, Н.Данілевський, Ф. Достоевський, К.Леонтьєв та ін. аж до ідеології «євразійця» Д.Трубецького - створили головний ідеологічний міф сучасної Росії: нібито Росія є цивілізаційною альтернативою до Заходу, що у неї цілком відмінна мораль і духовні устремління, нібито вона творить свій унікальний культурно-естетичний світ, береже сакральні основи буття супроти західного раціоналізму і матеріалізму; Росія «синтезує» народи (насправді асимілює їх) із «високою метою», задля створення окремого світу «нової правди» (такою «правдою» на деякий час став атеїстичний західний з походження комунізм, який Росія прийняла як «одкровення» і який виявився облудою і катастрофою для мільйонів) і ці народи повинні об'єднуватися довкола неї як геополітичного центру. Найшляхетніші люди Росії, такі як А.Герцен і Л.Толстой, не втрималися від цієї спокуси - пропагувати гадану російську «велич духу». І цим вони лише підсилювали експансивність російського нищівного наступу на Захід і його культуру. Насправді ж дух і культура Росії є вельми наслідувальними щодо Заходу, є наполегливими спробами витворити свою самобутність в усьому, побудовані вони на звичайних прискорених калькуваннях чужого, і тому приречені бути тільки тінню чогось, через відсутність реальних традицій.

Усі західні ідеології - лібералізм, консерватизм, соціалізм - росіяни перекидали до невпізнання, до самозаперечення, і тому в них виходили такі потворні гібриди, як більшевизм (саме так треба записувати це слово, бо так воно звучить всіма мовами світу і є інтернаціоналізмом), який химерно поєднав в собі ідейні і моральні ознаки лівого радикалізму і право-консервативного етатизму (Сталін і сталінізм як його згущення).

Сьогоднішня спроба Росії запропонувати якусь альтернативу для світу є блюзнірством і несе лише руйніцтво та смерті, як на Донбасі чи в Сирії. Західні політологи і журналісти повинні нарешті почати реалістично дивитися на Росію, не затуманювати собі голови її міфами. Таким є висновок і заклик книги А.Безансона.

В Україні також була своя історія сприйняття Росії. Спочатку, у ХІХ ст., коли традиції старої України були втрачені і була асимільована національна еліта, українська інтелігенція піддалася чарам російського державно-культурного міфу. Апогеєм цього захоплення Росією, її нібито «передовою» і «цивілізаторською» місією була діяльність і творчість М.Драгоманова у 2-й половині ХІХ ст. Він обеззброїв тисячі українських інтелігентів у протистоянні наступові російської державної системи і культури, бо вони боролися не проти всього російського, як треба було, а лише з царською деспотичною системою. Так національний визвольний рух в Україні набув форм паціфізму і стагнації. Першим, хто взявся кардинально змінити ситуацію, був ідеолог нового українського націоналізму Дмитро Донцов (1883-1973), який ще перед Першою світовою війною видав брошуру «Модерне москвофільство» (Львів, 1913), в якій не просто критикував Росію за царський деспотизм, а заговорив про ментально-цивілізаційну загрозу з боку

Росії. Далі він показав розкладову сутність російської культури (стаття «Культура розкладу», журнал «Шляхи», 1917 р., потім ця праця під назвою «Культура примітивізму» вийшла окремою книжкою у Черкасах в 1919 р.). Сила аргументацій Д.Донцова полягала в тому, що він вказував на психологічні основи російської деструктивності і схильності до рабства, які виявилися тут же в большевизмі. Альтернативу і визволення для України він бачив у всеохопному відході українців як нації від російських цивілізаційних основ, російської культури і ментальності. Це найконцептуальніше Д.Донцов показав у своїй програмній праці «Підстави української політики» (1921), яка сформулила ідеологічні параметри українського волевого націоналізму міжвоєнної доби. У 1920-1930-і рр., працюючи у Львові як редактор впливового журналу «Літературно-науковий вісник», Д.Донцов виховав цілу плеяду інтелектуалів і митців (Є.Маланюк, Ю.Липа, Л.Мосендз, Р.Бжеський (Р.Млиновецький), О.Ольжич, Д.Віконська, У.Самчук та ін.), які в різних аспектах і різних формах проаналізували Росію і російську культуру, пояснювали її розкладові сутності. На жаль, ця ідейна традиція через надмірні впливи лібералів в українській культурі як на еміграції, так і в Україні після 1990 р. була перервана. Винятком стали лише праці учня Д.Донцова кубанця Павла Штепи, який написав дві ґрунтовні студії: «Московство» і «Українець і москвин» - сьогодні перевидані дрогобицьким видавництвом «Відродження». Також із дрогобицької ініціативи Науково-ідеологічного центру ім. Д.Донцова у 2011 р. була перевидана стисла, але концептуальна і містка студія Д.Донцова «Дух Росії», перекладена із німецької мови (1961)

Якби і в Європі, і в Україні традиції поглибленого аналізу і розуміння Росії не були зруйновані, забуті, а деколи навіть висміяні, наприклад, з боку українських лібералів, які видумали навіть зневажливе визначення «донцовщина», то теперішньої трагедії на Донбасі, можливо, й не було б, нація виявилася б готовою до протиборства з захланною Євразією.

Проблема Росії для українського національного руху: погляд Івана Франка

Тема Росії, російської державної ідеології (слов'янофільства), російської культури і політики стояла перед І. Франком майже протягом усього свідомого життя. Ще у старших класах гімназії він познайомився з окремими художніми творами російської літератури та ідеями слов'янофілів (О. Хом'яков, І. Аксаков та ін.) через московфільські галицькі видання. Тоді ця тема була малозрозумілою Франкові, бо за власним його зізнанням, він ще мало знався на тонкощах політичних, ідеологічних складнощів і хитрощів.

Іван Франко (1856-1916)

Наступним етапом вивчення російської проблематики і російських впливів у Галичині став період соціалістичних захоплень Франка, відколи він ознайомився з ідеями М. Драгоманова (кінець 1876 р.), який був головним провідником російських ліберальних та соціалістичних впливів у краї. До молодого письменника прийшло щире захоплення російською літературою – правдолюбною, народолюбною, критичною щодо соціальних несправедливостей і болів. М. Гоголь, О. Писемський, Г. Успенський, М. Салтиков-Шедрін, І. Тургенев назавжди захоплюють його мистецьку увагу, підказують цілу програму для творчості, вчать аналізувати, оголювати суспільні рани, малювати реалістичні характери і картини. Потім додалися ще Ф. Достоевський і Л. Толстой зі своїм витонченим психологізмом, концептуальним моралізаторством, зі своїми тремтливими переливами по-

чуттів. Паралельно І. Франко збагнув, що таке ідейна літературна критика (В. Белінський, М. Добролюбов, М. Чернишевський, Д. Писарєв), критика, яка бере на себе обов'язок за умов політичної цензури боротися із державним обскурантизмом і соціальною несправедливістю, формує ідейно-ціннісну парадигму суспільства і його нову мораль, розгортає цілий фронт для наступу на твердині старого ладу. Саме такі конотації й інотації вчуваються й у Франкових ранніх літературно-критичних статтях, у подібних до російських формах він моделює й галицько-українське протистояння ворожій державно-політичній та ідеологічній системі Австро-Угорщини.

Спочатку І. Франко приймає схему М. Драгоманова щодо розуміння й сприйняття Росії: російська монархічна влада й репресивна імперська система – це погано, але російська ліберальна інтелігенція і культура – це добре. Орієнтація на сутнісну Росію (потенційно демократичну і прогресивну, але зараз тимчасово тиранічну й ретроградну) є порятунком для України й українського національного руху, який у такий спосіб може прилучитися до загальносвітового прогресивно-демократичного руху і програм соціалістичного переустрою – це кредо М. Драгоманова він переймає як заповіт і дороговказ з усією ширістю новонаведеного нової релігії соціалізму. Відповідно, у ранній творчості І. Франка (приблизно до 1882 р.) ми не знайдемо адекватних оцінок російського імперіалізму в Україні, але дуже часто повторюватиметься наведена формула М. Драгоманова: режим – поганий, бідний народ та ліберальна інтелігенція – добрі. Десь в кінці 1881 – на початку 1882 року в І. Франка намічається нова ідейна еволюція, поступово відбувається перший кардинальний світоглядний злам у напрямі переосмис-

лення своїх соціалістичних захоплень. З'ясування причин і умов цього потребує спеціального екскурсу, тому ми обмежимося констатацією факту: саме у 1882 р. І. Франко пише свій знаменитий вірш, якому судилося стати одним з національним гімнів українства і який починався чіткими словами-тезми: «Не пора, не пора, не пора / Москалеві й ляхові служить...». Це була виразна візія національної ідеї як протиборчої щодо історичних ворогів як еруптивної вітальної сили, що визначально формує національне буття. Саме у той час намічається поступове зближення І. Франка з табором народовців, тобто галицькою національно орієнтованою суспільно-громадянською течією, яку він перед тим, під впливом поглядів М. Драгоманова, нещадно критикував за нерозуміння передових ідей, світоглядну вузькість, провінційність і т. ін.

Отже, на початок 1880-х років припадає новий етап націософського й суспільницького мислення І. Франка, яке визначило вже не однолінійними доктринами соціалізму й матеріалізму (1876–81рр.) з їхнім принциповим космополітизмом/інтернаціоналізмом і відмовою дивитися на історію як на грандіозний театр гри національних емоцій, змагань, просторових інтенцій, імперських і націоналістичних закономірностей. Під впливом різних ідей (І. Франко завжди відзначався багатогранністю інтелектуальних зацікавлень) молодий галицький публіцист і громадський діяч щораз більше занурюється у логіку законів історії, у сферу людського підсвідомого, у світ національних міфів, культур, духовних традицій. Хоча ще принаймні до середини 1890-х років він залишався на позиції світоглядного позитивізму-раціоналізму (віри в силу науки і прогресу), однак крок за кроком, імпульс за імпульсом в його творчій та інтелектуальній лабораторії все більше неоромантичних візій («Захар Беркут»), психоаналітичних зацікавлень («На дні»), націоналістичних переконань (незакінчений роман «Не спитавши бороду»), а в науці і публіцистиці pojawiaються теми церковної історії, релігійних світоуявлень, національних змагань, проблеми національної консолідації, національного характеру, волі і боротьби.

Відповідно до світоглядної еволюції у І. Франка змінюється і ставлення до Росії й російської культури. Якщо раніше російський пафосний і крикливий лібералізм та соціалізм викликали захоплення, були спонукою до наслідування, то тепер прийшло усвідомлення їхньої вузької спрямованості та безґрунтового екстремізму; якщо російська література недавно ще так приваблювала своїм соціологізмом і скерованістю до болів «маленької людини», то тепер вона вже видавалася занадто сухою, односпрямованою й позбавленою все-таки важливого для нього героїзму та індивідуалізму, особливо на різнобарвному тлі європейських літератур. У ширших вимірах І. Франко завжди залишався в українській культурі вітальним оксиденталістом, дух, ментальність, мистецтво західних народів були йому надзвичайно близькі. Ситуацію в Східній Європі він оцінював за невидимою аксіологічною парадигмою західної мудрості й історичного досвіду. Ідеалами й принципами для нього беззастережно були дух свободи, особистої гідності і відповідальності, громадської згуртованості, інтелектуального і творчого неспокою, устремління до демократичних норм. Усе це він найбільше цінував у західній культурі та історії, усього цього він найменше бачив у російській історії.

Зрозуміло, що в надзвичайно багатій, різноаспектній Франковій публіцистиці, меншою мірою в науковій спадщині, тема Росії прийнята широко і поліваріантно, адже у складі Російської імперії тоді перебувала більша частина українських етнічних земель, і провідний ідеолог українського національного руху не міг бути байдужим до цієї проблеми. Тож ми зупинимося лише

на кількох епізодах, які дозволять увиразнити Франкове бачення проблеми Росії лише в політичному аспекті, обминаючи велику тему сприйняття ним і тлумачень російської культури загалом.

Особливо інтенсивною й регулярною стала Франкова публіцистика на російську тематику в період співпраці з польськокомовною львівською газетою «Kurjer Lwowski» (1887–1897). Це пояснювалося тим, що цей ліберально-соціалістичний часопис прагнув охоплювати якомога ширшу проблематику суспільно-політичного змісту і був типово європейським виданням за динамікою висвітлення подій та оперативністю аналітики. Послідовно відстоюючи демократичні цінності, описуючи події в Європі під кутом зору прогресизму та протистояння реакції, часопис об'єктивно змушений був концептуально аналізувати таке колосальне явище, як Російська імперія, зовнішньополітичні інтенції цього «жандарма Європи», його внутрішні процеси, змагання головних ідейних таборів. Закономірно, що І. Франко як єдиний українець серед членів редколегії часопису зробив російську тематику одним із центральних напрямів своєї журналістської праці. Він регулярно подавав короткі повідомлення і відгуки на події в Росії, особливо прагнучи висвітлювати саме український рух і розвиток української культури в імперії. Водночас І. Франко використовував і жанр розлогої аналітичної статті з метою осмислити ширші тенденції в російському суспільстві. Російська імперія оточувала кордони Австро-Угорщини з кількох боків – півночі, сходу і південного сходу, її зовнішня пропаганда і геополітичні стратегії постійно змагали до дискредитації міжнародної політики Відня, ізоляції Дунайської імперії, навіть до її можливої ліквідації як перешкоди для повного домінування Росії у просторі Середньосхідної Європи. І. Франко, який знав російську мову, писав нею і друкувався в російській пресі, розумівся на складнощах і тонкощах російського суспільного життя. Тож він і став провідним аналітиком російської проблематики у «Kurjerze Lwowskim».

Головною засадою для І. Франка було чітке розрізнення Росії імперсько-шовіністичної, реакційної, ретроградної і Росії демократичної, інтелектуальної, поступової. Тому, вловлюючи всі цікаві, культурно значущі, ідейно живі явища, він не втомлювався викривати Росію як безмежне середовище деспотизму і бюрократизму, фарисейства та облуди, тупого гегемонізму і дрімучої нетерпимості до свободи людини і народів. Для кожної публікації І. Франка характерні виваженість і проникливий аналітизм, фундаментальність у підході до теми і щире зацікавлення нею, майстерність публіцистичної оцінки і глибина роздумів справжнього лідера національного руху.

Однією з важливих тем для І. Франка була оцінка тенденції офіційної російської публіцистики, насправді пройнятої реакційними слов'янофільсько-монархістськими ідеями, але зовні прикритої ліберальною риторикою. Зокрема, це висвітлено у двох статтях про відомого російського публіциста Михайла Каткова «Катков і українофільство» (1887) і «До відома панів чехів» (1887). У них він дотепно, саркастично висміяв фальшиву позицію М. Каткова, який прагнув подати себе перед слов'янським світом як поборника прогресу, дружби народів. І. Франко нагадав, що саме М. Катков виявив себе як крайній шовініст під час польських повстань, виправдовував терор відомого російського генерала Муравйова у Литві і Польщі, оці «згвалтовані і задушені жінки, діти вбиті в лоні матерів, пожарища і поліція в кожному куточку Польщі»¹. Тож, коли М. Катков виступав із своїми численними статтями на слов'янські теми як нібито брат і захисник усіх пригноблених слов'ян, то це було верши-

¹ Франко І. До відома панів чехів // Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Т. 46, кн. 1. – С. 487.

ною фарисейства і цинічної облуди – висновок І. Франка. Український публіцист закликав чехів не купуватись на такі фальшиві прокламації російських імперіалістів, дивитися реально на стан речей в Росії².

На середину 1880-х років І. Франко вже мав сформований і категоричний погляд на такі значущі міжнародні питання, як ідеологія панславізму і його політичні інспірації. Відомо, що від 1840-х років панславізм (слов'янофільські теорії) широко розходився по слов'янських країнах, які були на той час переважно підневільними (окрім Чорногорії, Сербії, Росії), і служив культурницькою та політичною концепцією солідарності та визволення цих народів. Російські ідеологи панславізму і сама російська держава відразу добачили в цих теоріях зручну для себе систему засобів та ідеологем, за допомогою яких можна було змагатися за розширення Російської імперії і посилювати її впливи в слов'янських країнах. Таким чином, в суті своїй визвольна національна концепція стала поступово планом імперіалістичного ґатунку, тобто була підмінена сама її центральна ідея. Лише протягом 1888 р. І. Франко друкує в «Kurjerze Lwowskim» три статті, в яких доглибинно, саркастично й аргументовано висміює і розвінчує фальшиву тактику саме російського панславізму, який прагнув цинічно використати визвольні рухи слов'ян для російської імперської експансії, – «Поступ панславізму» (№ 66), «Панславист про чехів» (№ 119) й «Успіхи панславізму» (№ 129). Останню, найкращу з цих статей, що не увійшла, зрозуміло, до 50-томного Зібрання творів І. Франка, ми передруковуємо у нашому збірнику.

До найвдаліших публіцистичних виступів на тему Росії належить Франкова польськокомовна стаття «Університети в Росії» («Kurjer Lwowski», 1887). У ній, спираючись на ґрунтовну студію німецького дослідника Е. Любека в журналі «Die neue Zeit» (Штутгарт), він подав детальний огляд історії заснування університетів в Росії і проаналізував їхню роль в розгортанні демократичних процесів в цій країні, у витворенні живого ідейного й інтелектуального життя, розвитку науки та культури. Паралельно І. Франко описав усі форми тиску та обмежень, до яких вдавалася імперська влада щодо університетів як середовищ вільного духу. Загальний висновок публікації підводив до думки, що Росія в усіх вимірах цивілізованого, демократичного, освітнього поступу ще дуже поступається нормам Європи, попри всі активні й героїчні зусилля її інтелігенції.

Вельми цікавим є в нашому контексті відгук І. Франка на публікації соціалістичного російського еміграційного журналу «Свободная Россия» («Kurjer Lwowski», 1889). Зокрема, він уже тоді вловив послідовний шовінізм і гегемонізм в російському русі: «Ні поляків, ні русинів вона (програма «Свободной России» – О.Б.) не розглядає як сили, окремі від Росії, навпаки, уявляє собі, що вони і дрібніші народи згідно житимуть в рамках сьогоднішньої Росії, користуючись усіма правами, потрібними для національного і економічного розвитку, і в той же час в поєднанні з великим організмом вільної Росії матимуть належну опору проти будь-якого тиску ззовні»³. Також не залишилися поза увагою «централізм і революційне якобінство»⁴ російських революціонерів, тобто ті риси, які в майбутньому так маркантно будуть характеризувати російських большевиків. Тут ми виразно бачимо, що, при всій повазі до російського революційного і демократичного рухів за їхню героїчність і особливу наполегливість, І. Франко завжди залишався критичним до принципів, на його думку, вад і негативів у їхній природі.

² Франко І. До відома панів чехів // Франко І. Зібрання творів у 50 томах. Т. 46, кн. 1. – С. 490.

³ Франко І. «Свободная Россия» // Там само. – С. 539.

⁴ Франко І. // Там само. – С. 539.

Безумовно, вершинною публікацією на російську тематику в І. Франка можна вважати статтю «Подуви весни в Росії» («Літературно-науковий вісник», 1904, кн.12). Вона вражає глибиною розуміння цивілізаційних, ментальних, історичних та культурних основ Росії. Це спроба з'ясувати причини фатальної імперії-тюрми, яка тяжіє над різними народами і громадською гідністю мільйонів, яка вже ось двісті років тягнеться до Європи й її високих гуманістичних та демократичних ідеалів, але ніяк не може подолати в собі дрімучого азійського деспотизму і рабства. І. Франко робить таке проникливе спостереження: «Читайте найчільніших представників російської думки міколайвського часу – Пушкіна і Лермонтова, читайте те, що вони говорять про Кавказ – ані сліду думки, що ті кавказькі гірняки мають якесь право до самостійного життя в своїх горах і що війна проти них – се властиво наїзд і душення, затоплювання в кривавих потоках свобідних етнічних одиниць, а не ніяка цивілізація»⁵. У цій тезі можна розгледіти не тільки скептичну оцінку російської культурної еліти як органічно імперського явища, а й культурологічне узагальнення про «освоєння» через літературу чужих етнічно і далеких цивілізаційно земель. Ця остання тема стане предметом наукових досліджень лише наприкінці ХХ ст. у працях Е.Томпсон⁶ і М. Шкандрія⁷, які детально опишуть форми «привласнення» через літературу інонаціональних територій в російській традиції. І. Франко ж чи не першим звернув увагу на те, з якою великодержавницькою впертістю і байдужістю здійснювалася російська імперська експансія, експансія, що замінила для росіян інші види, форми й цілі власного національно-самоствердження.

Другою фундаментальною тезою І.Франка щодо морально-суспільної специфіки Росії було ствердження неорганічності теорій соціалізму і лібералізму в імперії. Ці західноєвропейські суспільні практики й ідеології в Росії сприймалися як напіврелігійні вчення, як якісь заморські дива, страшенно перекручувалися і профанувалися. І. Франко писав: «Відси (від незнання інтелігенцією реального життя Росії – О. Б.) пливали неминуче дві хиби їх лібералізму: або він переходив у незлічиме теоретизування, в доктринерство, яке щодалі все більше відбігало від дійсних обставин російського життя і, з невольною, здавалось би, консеквенцією критикуючи теорії найчільніших діячів Західної Європи, в ту саму пору преспокійно мирилося з нечувано дикими та жорстокими фактами оточуючої їх дійсності; або у інших брала гору потреба практичної діяльності, і в таких разі вони преспокійно покидали свої теорії, запрягалися в ярмо тої російської дійсності і з товаришів Герцена робилися Катковими»⁸. Ця російська парадоксальність підтвердилася і в наш час, коли Росія на хвилі прискороного лібералізму 1990-х раптово перетворилася на автократичну, мілітаристську імперію на чолі з фанатично обожнюваними керівниками спецслужб.

Центральною думкою І. Франка щодо оцінки суспільно-політичної ситуації в Росії після царювання Миколи I було правдиве спостереження, що крайною оволоділа знаменита і специфічно російська бюрократія, чиновництво, які в кожній імперії відіграють особливу роль, позаяк кожна гігантська система управління потребує маси тупих і цинічних виконавців.

⁵ Франко І. Подуви весни в Росії // Франко І. Вибрані твори у 3-х томах. Т. 3. Літературознавство і публіцистика. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 542.

⁶ Томпсон Е. М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм: пер. з англ. М. Корчинської. – К.: Основи, 2006. – 367с.

⁷ Шкандрія М. В обіймах імперії. Російська і українська літератури новітньої доби: пер. з англ. П. Таращука. – К.: Факт, 2004. – 496с.

⁸ Франко І. Подуви весни в Росії // Франко І. Вибрані твори у 3-х томах. Т. 3. Літературознавство і публіцистика. – Дрогобич: Коло, 2004. – С. 543.

І. Франко зазначав: «Ціле правління Олександра III – се була тиха абдикація збитого з пантелику чоловіка, який у глухій злості проти суспільства, замикаючи очі і вуха на всі його стогнання і болісті, віддавав його в руки чиновництву – се була найстрашніша пімста за вбивство Олександра II...»⁹. І далі: «Будь Олександр III одиниця інтелігентна, талановита й енергійна, він міг би був іще боротися з тим станом речей, міг би був робити деякі проби вкоротити рамена поліпа, що висисає Росію. Але Олександрові III доя не дала нічого того, що було потрібне для такої боротьби, і він з інерцією дубового поліна пустився плисти в напрямі найменшого опору, в напрямі, куди несла його переможна хвиля чиновницького самовладства»¹⁰. Актуалізуювши цю думку І. Франка, подивімося на сьогоднішню Росію: хіба створення всемогутньої і всеохопної пропутінської чиновницької партії «Єдина Росія» не нагадує нам про віковичну проблему імперії?

І. Франко передчував катастрофічні тенденції в Росії, що рухалася до сліпої, ненависницької революції. Ось як він характеризував ментальність і мораль провладних кіл: «Остатні десятиліття російської імперії – се образ подібного божевілья, але не одиночного, а масового. Всевадний російський чиновник дуріє... Не почувачи ніякої одвічальності за свої вчинки, він стратив почуття різниці між дозволеним і недозволеним. А властиво він станув на тім, що все вільно, йому вільно. Розуміється, під одною умовою – благонадьожності. Се щось аналогічне з тою мітлою та собачою мордою, яку носила кровава оприччина Івана Грізного. Благо-надьожність сучасного російського чиновника, як ті емблеми шайки Малюти Скуратова... се тільки емблеми, зверхній знак охоти піддержувати фірму, параван, за яким витворюється генеральне обдирання і висисання землі руської. А сей параван, ся фірма, се три сакраментальні слова: самодержавіє, православіє і народність. І не думайте, щоб ті слова значили дійсно якісь принципи, яких би справді держалися ті, що нишпорять за параваном. Борони Боже! Се лише мальовані чучела, страховинні фігури на полотні. Всевадна бюрократія потребує мати мальоване, полотняне самодержавіє, щоб *de facto* сама могла держати державу в своїх руках і пастися її соками. Вона потребує лише фіктивного, мальованого, фарисейського православ'я, зведеного до абсурду і втопаного в болото, здеградованого до ролі слуги, поліцейського та шпіона душ, бо тільки таке православіє може давати санкцію всім її огидним заходам. А щодо народності, то й тут бюрократія, чіпляючися за доктрину про одну однуку державну народність, заходжується всіми силами коло того, щоб душити та гнобити недержавні народності, що, одначе, не перепинає їй обдирати та отемнювати й ту саму державну народність»¹¹. Чим не картина сучасної Росії з її відновленням «святим» Миколою II і прмонархістськими пропагандистськими фільмами Нікити Міхалкова, з її офіційною, кадебістською православною церквою і стабільною ненавистю до усяких там «кавказців» і «чурок»?

І. Франко точно вловив головну проблему російського буття – його цивілізаційну, ментальну, духовну невиразність і розщепленість між Азією і Європою. Створені на ґрунті азійського деспотизму і внутрішнього рабства, російська держава і суспільство прийняли поривами за будь-яку ціну «наздогнати Європу» (своєрідний психологічний комплекс цілого соціуму, нав'язаний несамовитою волею Петра I). Це самонасилювання і невміння органічно розбудувати громадське й господарське життя величезної, неосвоєної до кінця країни спричинили фатальну неорганічність і моральну розірваність

⁹ Франко І. Там само – С. 544.

¹⁰ Франко І. Там само – С. 544.

¹¹ Франко І. Там само – С. 547.

Росії. І. Франко писав: «Великий ти, генію російського народу, і нема тобі рівного серед освічених народів усього світу! Не в розумній самоуправі, не в мужній постанові, не в енергійній та витривалій діяльності, не в завзятій ревності при обстоюванні своїх людських та горожанських прав, не в далекозорій та горожанським духом подиктованій солідарності – ох, ні! Великий ти в терпінні, в уягlostі, в безоглядному і безтямному самовідреченні, в безмежній незлопам'ятності. Недаром твій чільний письменник (Л. Толстой – О. Б.) і мислитель вискіпав і поклав «во главу угла» всього свого світогляду найабсурднішу, найменше відповідну для європейської вдачі євангельську доктрину «несупротивлення злу»¹². Чи неймовірна покiрність російського народу перед владою тоді і тепер не говорить про непорушність у його психології цієї визначальної риси?

Стаття «Подуви весни в Росії» підбиває своєрідні підсумки у поглядах І. Франка на Росію: тут уже нема особливих ілюзій щодо можливості ліберального руху в імперії, цілком нема уповань на позитивні можливі успіхи її соціалістичного руху, є лише надії на глобальну, комплексну трансформацію цієї гігантської країни, яка буде залежати від поступових, копітких, уважних змін у всіх сферах. Кризь всю статтю проходять скепсис та іронія автора щодо сізифових історичних зусиль імперії вийти на цивілізований шлях розвитку із мороку свого деспотизму, безмежної забюрократизованості і ментального рабства.

Майже впродовж усього свого творчого життя І. Франко був послідовним борцем із москвофільством в усіх його формах на галицькому ґрунті. У 1909 р., коли вже, здавалося, москвофільський рух в Галичині був дискредитований, він пише ще одну концептуальну статтю проти нього «Ідеї й ідеали галицької москвофільської молоді» («Літературно-науковий вісник», 1905, кн. 5). Ця стаття цікава не лише саркастичним висміюванням галицького примітивного і по-фарисейськи нікчемного москвофільства, а й тим, що виявляє набагато тверезіше ставлення І. Франка до російської культури. Зокрема, визнаючи багатство її, він чітко називає Ф. Достоевського «реакціонером і «шовіністом»¹³, а про Л. Толстого пише так: «Толстой брався колись реформувати людську школу з такою програмою, щоб усунути з неї всі елементи новочасної освіти, а обмежився на самім читанні, писанні, чотирьох арифметичних діленнях і церковщині... Той московський Месія зі своєю проповіддю «непротивлення злу» являється могутнім союзником російського деспотизму, хоч і як остро іноді критикує його поодинокі діяння... Той «експонент самобитної рускої ідеї» в очах освічених репрезентантів західноєвропейської культури часто виявляється тупим ігнорантом, що береться філософувати, не засвоївши собі ніяких основ філософічного мислення, і що його «антитеза до західноєвропейського матеріалізму» являється нічим іншим, як кепсько переверненим первісним християнством, змішеним із темним аскетизмом часів упадку старинного світу, отже, культурним пережитком»¹⁴.

І. Франко вловив головну прикмету всіх провідників російського імперіалізму: зливати різні течії й особливості російської культури в одну суміш і штучно роздмухувати навколо цього «ідеологію» винятковості всього російського. У галицьких москвофілів це виглядало так: «... отсе все – і романтичний республіканізм Рилєєва, і безпомічний гуманізм Пушкіна і Лермонтова, і трохи містичне народництво Герцена, і соціалістичний радикалізм Чернишевсько-

¹² Франко І. Франко І. Там само – С. 544. – С. 547.

¹³ Франко І. Ідеї й ідеали галицької москвофільської молоді // Там само. – С. 583.

¹⁴ Франко І. Там само. – С. 584.

го, і реакційний аскетизм Достоевського та Толстого – ... зливає в один ківш і видає за «ідею руського народа»¹⁵.

У багатьох статтях 1890–1900-х років І. Франко описує ситуацію в Російській імперії як нещадний натиск на все українське, як тупий державницький деспотизм, що знищує й ущемлює елементарні форми громадянського життя. Важливим висновком для нього стає усвідомлення того, що українській ідеї й українському національному рухові протистоїть не лише бюрократична машина централізованої імперії, а й по-великодержавницьки вихована, шовінізмом пройнята велика частина російської народної маси й інтелігенції. Тому в статті «Одвертий лист до галицької української молоді» («Літературно-науковий вісник», 1905, кн. 4) він говорить про боротьбу з будь-якими формами москвофільства як про стратегічне завдання № 1 для національного руху: «...наша галицька та буковинська боротьба з москвофільством відтепер мусить виглядати зовсім інакше, бо й її терен розширюється безмірно (у зв'язку з певною демократизацією Росії у 1905 р. і відкриттям кордонів після революції там – О.Б.), а її зміст поглибиться відповідно до того, як вона розростеться до розмірів боротьби всеукраїнського національного почуття з винародовляючими претензіями «державної» великоруської нації»¹⁶.

---

¹⁵ Франко І. Там само. – С. 584.

¹⁶ Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молоді // Там само. – С. 572.

Дмитро Донцов як критик російської цивілізації

I

Дмитро Донцов (1883-1973)

Тема Росії в українській національній свідомості і культурі має навіть не зовнішнє, а внутрішнє значення. Від XVII ст. російський світ увійшов в українську історію, духовно-церковне життя, а потім у соціальне і ментальне буття, з особливою силою. Сила ця полягає у тому, що один народ (російський), ведений деспотичною владою, відкрив для себе в історичному просторі іншого народу (українського) духовні і культурні джерела, які дзвеніли величчю, багатством справжньої Традиції. Ця традиція, тобто сакральні основи власної органічності, містерії етнічного розвитку слов'янства, синтез глибоких цивілізаційних нуртів, що споконвіків вирували в причорноморській Понтиді, промовляла про особливе покликання земель, які благословив на берегах Дніпра апостол Андрій, земель, що були прабатьківщиною для різних арійських народів, що животворно гамували в собі вітри зі Сходу і Заходу, історичні потоки з Півдня і Півночі.

Тоді, у XVII ст., напів татарська Москва зрозуміла, що приєднуючи до себе Київ, вона перебирає собі якусь священну, поднадчасову місію, включається в кульмінаційні дієства всієї Східної Європи. Раптом країна, відстале царство серед дрімучих лісів Євразії почало перетворюватися, перехопивши ідею Києва, в духовний центр світового православ'я. Тому з таким успіхом і фанатизмом московські монахи і попи за підказками українських мудреців із Києво-Могилянської Академії переписували історію, перебирали давню славу і переінакшували українські культурні здобутки минулого. Власне, те, що відбувалося між Московією і Руссю після Переяславської ради 1654 р., не було ані політичним союзом двох державних утворень, ані братанням двох слов'янських народів, ані злиттям двох православних традицій. Було це невпинним поглинанням одним етносом животворних основ буття іншого. Ніяке порівняння не буде таким точним для означення російсько-українських стосунків, як порівняння їх до взаємин між вампіром і його жертвою. Кров жертви не сприймається вампіром як якась здобич, ні, це просто для нього живодайний еліксир насущності. Для новоімперської Росії у XVII-XVIII ст. українські духовні, історичні і культурні джерела були чимось таким, без чого вона не мислила своєї вимріяної величі. Адже ці джерела давали їй маєстатичну візію колишньої імперіальної Київської держави, ідею великого християнського місіонерства, розбудованої церковної культури і літератури, зрештою, вироблену літературні мову, яка згодом лягла в основу нової російської літературної мови. Тільки зайнявши ці київські позиції, Москва могла говорити зі світом, насамперед із православним світом, як справжній духовно-церковний авторитет. Відтоді, за геніальною підказкою православного малороса Інокентія Гізеля, усе, що діялося й здобувалося українськими силами й українським духом, почали називати «руським» у значенні «російським». Ця легальна інкорпорація української історії – це найбільша ідеологічна і культурна крадіжка у світі.

Це поглинання української традиції Московією було настільки захопливе, повне і ніби-то самозрозуміле (як кров для вампіра), що в пізніші часи будь-який натяк на українське сепарування, на українську оригінальність, на українське культурне й історичне право на ту ж саму традицію, традицію власне українську, сприймалися завжди москвинами із широко розкритими очима, як якесь непорозуміння, кощунство, алогічність, як відхід і втрата чогось особливо зближеного, засвоєного, майже рідного. Відтак усі, не лише політично-військові, а й ідеологічні, конфлікти у площині українсько-російських стосунків сприймалися в Росії як певний «есхатологічний злочин» (адже метою історії, за московськими ідеологами, є кінцеве повне злиття всіх східних слов'ян), як відхід від чогось сакрального, від самозрозумілого і раз та назавжди утвердженого. І тому, коли доходило до збройних конфліктів між народами, Московія завжди діяла так безпощадно, так руйнівню і з такою ненавистю, яка дихала відчуттям боротьби з останнім Злом. Саме така ненависть двигить у вічних прокляттях Мазепи, в абсолютному запереченні петлорівщини (цілком демократичного українського визвольного руху), в найчорніших демонізаціях бандерівщини (цього найорганічнішого і найефективнішого вияву українського націоналізму).

Після «ночі бездержавності» у XVIII ст. (Є.Маланюк) український культурно-національний рух початку XIX ст., що розвивався під впливом ідей європейського романтизму, в умовах Російської імперії набув повновартісних форм лоялізму. Українські культурники і публіцисти, громадські діячі й урядники почували себе вірнопідданими імперії, його Царської Величності і не думали про якісь бунти чи революції. Ті емоційні спалахи обурення і заклики до великого національного пробудження, які інколи виривалися з уст самотнього поета-пророка, Тараса Шевченка, або тонули в загальній сонливості нації, або просто були заборонені і старанно ховалися із явного світу.

Кілька поколінь української патріотичної інтелігенції протягом усього XIX ст. формувалися і діяли у свідомості та за принципами органічної повільної праці на ниві народної просвіти. Ідеологія і програма національного руху не передбачали таких постулатів, як системна критика умов національного гноблення українців в Російській імперії, як мобілізація національної наступальності, як формування чіткої антиномії у площині «національна свобода (визволення) – імперська неволя (асиміляція)». У сфері культури національне самоусвідомлення українців відбувалося через різні форми партикуляції, регіоналізації власних традицій від загальноросійського світу. Великою мірою це йшло шляхами фольклоризації української свідомості. І в цьому теж виявилася поступка українських інтелігентів російській домінанті: висока культура, велика традиція спадщини Київської Русі, колись розвинена церковна культура України віддавалися, за теорією східнослов'янської єдності, єдиного православно-простору, Росії. Відтак українським культурникам довелося плекати національну свідомість майже від нуля.

Така ситуація закономірно зродила одну велику проблему: український етнос і його культура бачилися лише як частина, фрагмент якогось потужного і колосального всеросійського світу, світу, що майже подібний до українського, сповнений таких самих цивілізаційних, духовних і естетичних основ та характеристик. Таким чином, відверта опозиція між українством і російством як умова повного українського національного визволення ніяк не формувалася.

Справа ускладнилася додатково ще й тим, що від 1860-х років почав наростати український прогресистський соціалістичний рух, інтелектуальним лідером якого став Михайло Драгоманов (1841-1895). Вихований на західних та російських ліберальних ідеях, перейнятий візіями всеєвропейської космополітичної солідарності,

демократичного поступу, цей надзвичайно талановитий публіцист і вчений створив нову ідеологічну парадигму для українського руху. Центральним місцем цієї парадигми було ствердження потреби орієнтуватися на передову частину всеросійського революційного руху, на російських лібералів і соціалістів, з одночасною критикою системи російського царизму як надто консервативного, імперського і деспотичного явища. М. Драгомановим і його послідовниками була запропонована нова ідеологічна формула українства: «разом із російськими лібералами і соціалістами проти російського царизму за майбутню федерацію України в демократизованій Російській імперії».

Така формула була подвійною ілюзією та утопією. По-перше, російські ліберали, навіть найшляхетніші (за дуже рідкими винятками), в українському питанні (так само і в білоруському) залишалися непохитними імперіалістами і шовіністами, оскільки, за описаною нами вище логікою мислення, не уявляли собі українського історичного і культурного світу поза російським цивілізаційним колом, сприймали весь український проект, як «змову Сатани». Невдовзі це підтвердили події революції в Росії, коли всі росіяни, без огляду на політичні та ідеологічні розходження, об'єднувалися в один табір для війни з українством. По-друге, Російська імперія реально ніяк не піддавалася демократичному реформуванню, вона могла існувати тільки на основі максимального централізму, несвободи, деспотичної системи. І це також підтвердили події російської революції ХХ ст., коли владу змогли захопити саме більшовики як ультрареспубліканська ідеологічна та політична сила; зрештою, це правило підтвердили події і спосіб розвитку посткомуністичної Росії: сьогодні демократія – це лише ширма для цілком авторитарної, суворо ієрархізованого путінського режиму.

Цей історичний і політичний драгоманівський шлях у безвихідь поступово почали корегувати впливи Західної України, особливо Галичини, яка перебувала у складі Австро-Угорської імперії і, відповідно, не мала фатального малоросійського комплексу. Нова українська інтелігенція, яка масово почала формуватися у цьому регіоні у 1860-і роки, широко використовувала досвід національно-культурних і національно-визвольних змагань народів Середньої Європи – чехів, поляків, сербів, румунів, болгарів та ін. У результаті у парадигму національного руху в Галичині і Буковині були введені чіткі принципи національної унікальності, віднайдення власних етнічних коренів у слов'янських глибинах, моделювання майбутньої державної суверенності. Хоча довший час західноукраїнські інтелектуальний і культурницький дискурси поступалися наддніпрянському за своїм рівнем, проте поступово вони зуміли стати принаймні відомими для драгоманівської інтелігенції і певною мірою скоригували її погляди. Найбільше в цій ділянці відзначився Іван Франко (1856-1916), колишній учень М. Драгоманова, що зумів перерости свого вчителя.

Квінтесенцією галицького політичного мислення в аспекті російськості можна вважати книжку Лонгіна Цегельського (1875-1950) «Русь-Україна і Московщина-Росія», що з'явилася у Львові у 1901 р. Ось головні історіософські та ніціологічні висновки цієї етапної праці:

«Ми переконалися:

1) що вже в найдавніші часи існувала племінна різниця поміж наддніпрянськими та наддністрянськими «руськими» племенами і надволжанськими в'ятичами, які мали походити «отъ ляховъ»;

2) що назви «Русь», «русин» і «руський» постали у наддніпрянській Україні на Київщині, то ця назва поширилася опісля на всі слов'янські племена Наддніпрянщини і Наддністрянщини, завойовані київською «Руссю»;

- 3) що згодом «руськими» назвалися і московські племена, оскільки вони були завойовані «руськими» князями з київсько-руського роду;
- 4) що ті московські племена ворогували з київською «Руссю» і намагалися відірватися від «руської» держави;
- 5) що московський князь Андрій Боголюбський знищив Київ, аби підняти свою Московщину;
- 6) що із приходом татарів (монголів) окремо трималися московські князі, а окремо – українсько-руські;
- 7) що згодом король Данило з Галича спробував зібрати всі українсько-руські землі в одну державу, в єдине королівство;
- 8) що пізніше «литовсько-руська» держава охопила всі українські землі, за винятком лише Галичини, а московські землі залишилися окремо;
- 9) що ця «литовсько-руська» держава ворогувала з Москвою, і Москва лучилася навіть з татарами проти литовської Русі-України;
- 10) що коли згодом на Україні постало козацтво, то воно намагалося відірватися від Польщі і здобути собі самоуправу;
- 11) що славний козацький гетьман Конашевич-Сагайдачний завоював Москву;
- 12) що гетьман Богдан Хмельницький здвигнув самостійну українську державу, незалежну і від Польщі, і від Москви;
- 13) що Хмельницький тільки через необхідність пішов на спілку з Москвою, а перед тим на спілку з турками;
- 14) що Москва й не думала допомагати Хмельницькому у визволенні Волині, Поділля, Галичини й Білої Русі з-під Польщі;
- 15) що Хмельницький ще перед смертю думав відійти від спілки з Москвою та уклав угоду із Швецією;
- 16) його наступник, гетьман Виговський, разом із Немиричем, відійшли від Москви і, через «Гадяцьку угоду» з Польщею, задумали заснувати самостійне «руське князівство»;
- 17) що те саме думав і їх наступник, Богданів син, гетьман Юрій Хмельницький;
- 18) що Москва втручалася в українські справи, провокувала на Україні заколоти і ослаблювала владу гетьмана, а на гетьманів висувала негідних людей з метою знищити українську державну самостійність;
- 19) що гетьман Петро Дорошенко збирався знов об'єднати всю Русь-Україну в одну державу під протекторатом султана;
- 20) що Москва і Польща не допустили до цього, поділивши поміж собою Україну у 1667 році в Андрусові, аби легше її здолати;
- 21) що гетьман Мазепа з Гордієнком та запорожцями збиралися знов визволити Україну та побудувати самостійну, демократичну українську республіку;

- 22) що те саме хотів здійснити Орлик і його товариші, емігранти з України;
- 23) що Москва, особливо – цар Петро I і цариця Катерина II, намагалися знищити Україну, а всіх українців, які виступали за волю рідного краю, саджали в тюрми або висилали в далекі землі, Сибір і т.д.
- 24) що цариця Катерина II скасувала козацько-українське самоуправне гетьманство і завела на Вкраїні московські порядки;
- 25) що кошовий отаман Запоріжжя, Кальнишевський, та проводир Гайдамаччини Залізняк планували воскресити українсько-козацьке гетьманство;
- 26) що московська цариця Катерина II допомогла Польщі придушити Гайдамаччину і що вона звеліла зруйнувати останню українсько-козацьку республіку – Січ;
- 27) що московська цариця Катерина II завела на Вкраїні кріпацтво і роздала українські землі разом із людьми своїм улюбленцям, московським панам та генералам;
- 28) що тим способом Москва добила українську волю, за яку русини-українці боролися до останку;
- 29) що наш народ небавом знову відродився, як на російській Україні, так і в Галичині;
- 30) що «Кирило-Мефодіївські братчики» у 1846 році думали про самостійну Русь-Україну, і про те саме думав Тарас Шевченко;
- 31) що галицькі русини у 1848 році оголосили себе окремим народом і від поляків, і від москалів;
- 32) що Москва переслідуваннями намагалася придушити український рух і заборонила навіть українську мову в друці, школі, церкві та уряді;
- 33) що наш народ і в Галичині, і в російській Україні став до боротьби з чужинцями – поляками та москалями, і бореться за побудову самостійної української держави, не бажаючи приставати ні до Польщі, ані до Москви;
- 34) що з усього цього виходить, що ми, русини-українці, є окремим народом, який має свою окрему історію і свої окремі інтереси та бореться за повну незалежність у будучині”.

У Наддніпрянській Україні в 1900 році з’явилася знаменита брошура Микола Міхновського «Самостійна Україна» – головний маніфест новітнього українського націоналізму, який суттєво розбивав половинчате, лоялістське мислення української інтелігенції. Саме М.Міхновському належить заслуга привнесення в атмосферу українського визвольного руху ідейної категоричності, пристрасті, наступальності. Однак загалом до 1917 р. такі, як він, були майже в жалогідній меншості серед свідомого українства, яке й надалі «накульгувало» на автономізм програмності і партикулярне народництво у ментальності.

II

Діяльність і творчість Дмитра Донцова (1883-1973) почалася у період 1-ї російської революції 1905 року. Тоді він проживав у Санкт-Петербурзі, де студіював в університеті. Перед тим, від 1900 року, він навчався в гімназії в Царському Селі, під Петер-

бургом. Таким чином, юнацьке формування Д.Донцова (від 17-и років) відбувалося в глибині російського суспільства, в середовищі, де поруч жила і діяла російська імперська еліта. Очевидно, це раннє знайомство із серцевиною російського світу стало ґрунтом для його майбутніх націологічних теоретизувань і узагальнень, допомогло зрозуміти і закони розвитку Імперії, і логіку російського шовінізму та гегемонізму.

Виявивши громадянську активність, Д.Донцов вже в студентські роки включився в українське політичне життя, яке мало в Петербурзі своє вагомє середовище. Під час роботи 2-ї державної Думи, у 1907 р., він, вже маючи певний журналістський досвід із 1905 року, почав писати для думської української газети «Наша дума». Близьке знайомство з верхами всеросійського політикуму, безперечно, давало дуже цінний матеріал для вигострення публіцистичного мислення Д.Донцова.

Приблизно у 1909-1911 р.р., коли Д.Донцов опинився на вимушеній (через політичні переслідування) еміграції, почалася його доволі стрімка світоглядна еволюція. Вона відбувалася у трьох головних напрямках: знайомство із політичними ідеями консерватизму (під впливом зустрічей із В'ячеславом Липинським); поглиблення націософського мислення; зростання критичності щодо соціалістичних теорій. Як відомо, панівними тоді серед українських політиків та загалом інтелігенції були соціалістичні ідеї та вартості, тому кожному, хто внутрішньо тяжів до іншого світогляду, було важко вириватися із цих широко розкритих тенет матеріалістично-класової казуїстики і загального настрою космополітизму, національної розхолодженості, які характеризували соціалістичні середовища. Складно точно визначити, що допомогло Д.Донцову подолати соціалістичну доктринальність, мабуть, важливим чинником тут став традиціоналізм його світосприйняття, про що писав згодом у спогадах, а також романтизм, героїчний тип його світогляду.

Хоча протягом 1911-1914 рр. Д.Донцов друкувався переважно у соціалістичній пресі (іншої в Наддніпрянській Україні майже не було, а в Галичині було небагато), його погляди щораз більше набирали націонал-демократичних ознак. Відповідно, загострювалося бачення російсько-українських стосунків. У цей час з'являються перші його брошури, присвячені цій темі: «Російські впливи на українську психіку» (Львів, 1913), «Модерне москвофільство» (Київ, 1913), «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» (Львів, 1913). У них Д.Донцов ставить загальний діагноз українському рухові і його проблемам: українство занадто перейняте впливами російського світу, воно не в силах виробити власну, цілком самостійницьку політичну платформу, російська цивілізація та імперство розмивають чіткі основи української нації, перешкоджають повновартісним процесам демократизації, формують комплекс меншовартості.

У такий спосіб Д.Донцов подивився у самий корінь української проблеми, що невдовзі виявилось і підтвердилось під час революції 1917 р.: український політичний світогляд провінціалізується, стає другосортним через тотальні російські впливи; натомість росіяни, як сутнісно імперська нація, тобто нація, яка не мислить себе поза бажанням домінувати над іншими, розглядали і розглядають Україну і її народ лише як плацдарм для подальшого наступу на Європу і тому вкрай нетолерантно ставилися і ставитимуться до українського руху. Визволення з-під російських впливів, подолання модерного москвофільства – це означає національне змужніння українства, його готовність до державного будівництва.

У роки Першої світової війни Д.Донцов виявився на самому вістрі українського ідейного і геополітичного протистояння Росії. Від серпня 1914 р. він очолив Союз визволення України – самостійницьку організацію, яка складалася з емігрантів із Наддніпрянщини (А.Жук, М.Залізняк, О.Скоропис-Йолтуховський, В.Дорошенко,

М.Меленевський) і мала програмою пропаганду української державної незалежності у світі, співпрацю із урядами центральних держав – Німеччини і Австро-Угорщини – для спільних дій проти Російської імперії і проведення українізації серед українців-військовополонених. Ця організація була створена у Львові, але через окупацію Галичини російськими військами невдовзі перебралася до Відня. Фактично ідеологічною базою СВУ стали попередні праці Д.Донцова, його ж стиль вчувається і в перших документах Союзу – зверненнях до різних урядів і народів Європи із закликами об'єднатися проти панмосковізму як фатальної імперської загрози.

Хоча Д.Донцов вийшов із СВУ через внутрішні незгоди через пів року, його дії в означеному ідейно-пропагандивному напрямку не припинялися до кінця війни. Так, вже у 1915 році він очолює в Берліні Українську інформаційну службу (УІС). Цю акцію з метою системної пропаганди української самостійності організували відомі західноукраїнські діячі і політики – М.Василько і К.Левицький, що керували Українським парламентським представництвом у Відні. Відтак за редакцією Д.Донцова німецькою мовою виходив бюлетень «Korrespondenz», який подавав регулярну інформацію про українське суспільне і політичне життя для німецькомовної преси. У цей же час Д.Донцов друкує німецькою мовою свої три знамениті брошури, в яких говорить про міжнародне значення української державної самостійності як вирішального геополітичного фактору протистояння імперській експансії Росії, яка несе в собі світову загрозу. Ці книжки називалися «Die Ukrainische Staatsidee und der Krieg gegen Russland» («Українська державна ідея і війна проти Росії»), «Gross-Polen und die Zentralmächte» («Велика Польща і головна сила») та «Karl XII Feldzug nach der Ukraine» («Похід Карла XII на Україну»).

У 1916 р. Д.Донцов, прийнявши нову пропозицію українських діячів за кордоном, переїхав до Швейцарії, в Лозанну, і очолив Бюро національностей Росії. Метою цієї акції також була пропаганда домагань різних народів, яких гнобила Російська імперія. За редакцією Д.Донцова протягом 1916-1917 рр. виходив бюлетень «Повідомлення народів Росії», який розповсюджувався основними європейськими мовами. Крім того він регулярно друкувався із самостійницькими статтями в десятковій німецькомовних, франкомовних і польськомовних газет, постійно висвітлюючи тему міжнародної солідарності проти імперських загроз з боку Росії.

На початку 1918 р. Д.Донцов приїхав в Україну. Тут незабаром з'явилися його етапні книжки, які мали велике значення для формування тодішнього політичного ідеалу українства, переважно всі вони мали чітку антиросійську спрямованість, оскільки, як доводив автор, будь-яка українська суверенність руйнувала імперські плани Росії, заважала їй контролювати геополітичний простір середньо-Східної Європи. Це були книжки: «Історія розвитку української державної ідеї» (Вінниця, 1917), «Міжнародне положення України і Росія (Київ, 1918), «Мазепа і мазепинство» (Черкаси, 1919), та знаменита «Культура примітивізму: головні підстави російської культури» (Черкаси, 1919). Остання друкувалася раніше у львівському журналі «Шляхи» під назвою «Культура розкраси». У цьому есеї Д.Донцов концептуально протиставляє західну (європейську) і російську (євразійську) ментальності і культури як вічне змагання духу і матерії, демократизму і стагнації, індивідуалізму й отарності.

У 1921 р., опинившись знову у вимушеній еміграції, Д.Донцов видає у Відні свою нову книгу «Підстави нашої політики», у якій моделює шляхи українського визвольного руху. Важливе місце у книзі займає тема цивілізаційного, культурного піднесення України, їй присвячений цілий розділ, який у другому виданні книги 1957 р. отримав назву «Варварія московська». У ньому автор розвинув головні свої думки з есею «Культура розкраси» і вибудував завершену культурологічну теорію про

особливі основи російської цивілізації як сутнісно деспотофільської, охлократичної, хаотичної у своїх цінностях (тому деструктивної), позбавленої духу лицарства і героїки, перейнятої настроями нетерпимості, моральної приземленості (тому в Росії зуміла здобути собі така наскрізь плебейська ідеологія, як більшовизм-ленінізм). Власне ці думки Д.Донцов і використав пізніше при написанні німецькомовної книжки «Die Geist Russland» (1961). Книга «Підстави нашої політики» мала стратегічне й доленосне значення для українського ідейного, культурного, суспільно-політичного розвитку, передусім в Західній Україні та на еміграції. Вона стала вирішальним поштовхом для формування модерної ідеології та руху вольового націоналізму (УВО та ОУН), руху, який чітко збавнув головну загрозу для українства – цивілізаційні і політичні впливи Росії – і протиставив цьому ідеологію героїчного традиціоналізму, культурного окциденталізму, геополітичного середньоевропейства (витворення міцного блоку держав Середньої Європи як найнадійнішого заборолу проти російської імперської експансії – заповітна давня мрія Д.Донцова).

Протягом 1922 – 1939 рр., коли Д.Донцов проживав у Львові і видавав журнали «Літературно-науковий вісник» і «Вісник», закономірно, що тема Росії не виходила з його поля зору. Він осмислював російську проблематику в різних аспектах: історіософському, культурологічному, політологічному; загалом на сторінках цих журналів повідомлення про події і суспільно-політичне життя в СРСР були регулярними і характеризувалися уважною аналітичністю. Серед найглибших есеїв Д.Донцова на російську тематику вартує назвати наступні: «Агонія одної доктрини» (ЛНВ, 1924), «В.Ленін» (ЛНВ, 1924), «Той перший»: Пам'яті Петра Великого» (ЛНВ, 1925), «Дві революції» (ЛНВ, 1927), «Переяславська легенда» (ЛНВ, 1929), «Росія чи Європа» (ЛНВ), «Федор Достоєвський» (ЛНВ, 1931), «Совітська молодь і ми» (Вісник, 1933), «Сумерк марксизму» (Вісник, 1933), «Кінець російської революції» (Вісник, 1933), «Велика брехня нашого часу» (Вісник, 1934), «Бунт молоді: ферменти в ССРСР» (Вісник, 1935), «Четверта Росія» (Вісник, 1935), «Ленін як теоретик «пролетарського асиміляторства» (Вісник, 1936), «Сталін як «добродій України» (Вісник, 1936), «Чудо марксівської діалектики» (Вісник, 1937), «Йосиф Віссаріонович Калігула» (Вісник, 1937), «Пушкінська дилема» (Вісник, 1939).

Окрім того на сторінках ЛНВ і «Вісника» регулярно виступали автори із донцовського кола – Є.Маланюк, Ю.Липа, М.Мухин, Ю.Клен та ін., які доповнювали картину російського світу в українських інтерпретаціях. Загалом публікації Д.Донцова у цей час відіграли надважливу роль у протистоянні советській пропаганді, у розвіюванні міфу про особливе покликання Росії, навіть у її сталінському варіанті.

У післявоєнний час, друкуючись в еміграційній пресі, Д.Донцов продовжив російську тематику, яка тепер отримувала більше узагальнювальних оцінок. Ця есеїстка магічним числом – 33 – вийшла окремою книжкою «Московська отрута» (Торонто-Монреаль, 1955). Хоча за стилем ці твори вже не могли дорівнятися до його есеїв часів Першої світової війни та міжвоєнної доби: відчувалася тенденція до трафаретності, до несуттєвих фрагментів, не було вже того вибуху концептуальності, блискучої спостережливості, інтелектуальної іронії, які так прикрашали твори українського мислителя у молоді і зрілі роки. Очевидно, вік (Донцову було тоді під 70 років) наклав певну втому на його письмо.

Цей короткий огляд творчості Дмитра Донцова в аспекті осмислення російської проблематики дозволяє зробити наступні висновки. Д.Донцов був найзначнішим українським автором, при чому одночасно популярним публіцистом і мислителем-культурологом та філософом-ідеологом, який теоретично зумів розірвати фатальне коло української культури у її ментальній залежності від російської цивілі-

зації та імперії. На численних прикладах з російської історії і сучасної політики він доводив, що імперіалізм Москви завжди залишався незмінним. Він стратегічно переорієнтував український рух із лише боротьби із царською (потім большевицькою) системою на боротьбу із загальним російським імперіалізмом, що був закоріненений у шовіністичних основах виховання та ідейного формування російського суспільства. Устійнені віками прагнення до гегемонії, до захоплення нових світів, до поглинання інших народів та їхніх культур створило небачений експансіонізм в російському суспільстві. Тому, за Д.Донцовим, українські політики, йдучи на якісь перемовини та компроміси під час змагань із Росією як імперією, впадають в ілюзію і самообман. Інерція імперії не знає, що таке угода чи порозуміння. Вона знає лише закони тиску і контрнатиску.

В українській історії Д.Донцов став тим Катоном Старшим і Касандрою в одній особі, який не втомлювався повторювати, що загроза з боку Росії-імперії буде нависати смертельною небезпекою, доки українці як нація не позбудуться всіх можливих впливів з російського світу на всіх рівнях – цивілізаційному, культурному, політичному, соціальному, інформаційному і психологічному. Йому вдалося сформуванати цілі верстви і покоління українських громадян, які антиросійську ідеологію як реакцію стану взяли собі на озброєння абсолютно.

Водночас Д.Донцов наполегливо попереджав Захід про ту небезпеку і розклад, які насуваються на нього з Росії. Про це й свідчить книжка «Дух Росії». Хоча, як виявилось, його попередження йшли намарно: Захід і тоді, у роки 1-ї і 2-ї світових війн, і сьогодні так і не усвідомив, що насправді являє собою Росія як імперія, яку отруту-деструкцію моральну і культурну вона несе.

Росія в геостратегічній інтерпретації Юрія Липи

*Юрій Липа
(1900-1944)*

Геополітичні погляди Юрія Липи (1900 – 1944) займають особливе місце в історії української державницької і геополітичної думки. Він належав до покоління націоналістів-волюнтаристів, яке сформувалося після невдалої Національної Революції 1917 – 1920 рр. Окрім того, був сином цікавого письменника і громадсько-політичного діяча Івана Липи (18 – 1923), одного з 7небагатьох самостійників ще дореволюційної доби на Одещині. Південноукраїнське, причорноморське походження Ю.Липи наклало свій відбиток на його мислення і почування: завжди усвідомлював особливу важливість зони Чорного моря для України, постійно працював на розвиток геокультурної і геостратегічної самосвідомості причорноморських українців (у 1940 р. заснував спеціальний Чорноморський інститут у Варшаві як науково-дослідний і видавничий центр).

Виростав Ю.Липа в Одесі, там розпочав свою художню та історико-публіцистичну творчість (популярні брошури «Союз визволення», «Гетьман Іван Мазепа», «Королівство Київське за проектом Бісмарка» видані у 1917 р.). проте після відступу разом із військами УНР за кордон, в Західну Україну, для нього значимим був галицький культурний та інтелектуальний простір. Спочатку Юрій разом з батьком жив у містечку Винники біля Львова, пізніше періодами проживав у самому Львові чи в селах Галичини. Власне, тут, на Яворівщині, в с.Бунів, він героїчно загинув як учасник УПА в 1944 р. Третім простором формування мислителя була Польща, міста Познань і Варшава, в яких він навчався і працював від середини 1920-х рр., живучи в середовищі українських емігрантів. Цей культурний контекст вельми позначився на характері творчості, самій мові письменника: він міцно увібрав у себе ідейно-естетичні «ритми» міжвоєнної Галичини, глибоко пройнявся настроями тодішнього визвольного руху у краю, яким був особливо завзятым і романтичним, органічно увійшов у літературний, журналістський та політичний потоки галицького життя, суттєво вплинув на них. Ю.Липа скоро увійшов у коло чільних письменників Західної України та еміграції, почав друкуватися в провідних журналах – «Митуся», «Літературно-науковий вісник», «Студентський вісник», календар-альманах «Дніпро» та ін. Тут з'являлися його вірші, новели, нариси, історичні та публіцистичні статті. Серед творчих соратників його були відомі постаті часу: Євген Маланюк, Олень Бабій, Дмитро Донцов, Юрій Косач, Олена Теліга, Борис Ольхівський, Павло Зайцев. ... Вже до кінця 1920-х рр. Ю.Липу сприймали як визначного письменника і мислителя. У 1925 р. побачила світ його оригінальна, символістська поетична збірка «Світлість» (Каліш), систематично у різних журналах з'являлися глибокі ліричні твори і переклади з європейських авторів, згодом вони склали неоромантичну, більше героїко-волюнтаристську збірку «Суворість» (Прага, 1931). Своєрідну лінію в літературі проводили драматичні етюди Ю.Липи («Корабель, що відпливає», «Слово в пустині», «Бенкет», «Офіре», «Поєдинок», «Вербунок», «Ярмарок» та ін.), які розвинули драматургічну традицію Лесі Українки. Зі своїми ранніми новелами – «Черниця», «Література», «Петько Клим», «Нальотчик», «Чародій», «Справжній ворог», «Вартовий» та ін. – письменник творчо вписався у художню тенденцію прозового неоромантизму, яка потужно по-новому розвивалася із періоду Національної Революції (М.Хвильовий, М.Йогансен, К.По-

ліщук, А.Любченко, Ю.Яновський та ін.). У 1936 – 1937 рр. у Львові новели Ю.Липи будуть видані у 3-ох книжках і стануть значною культурною подією. У 1934 р. у Варшаві вийшов його історичний роман «Козаки Московії», який зафіксував особливий талант автора заглиблюватися в духовно-естетичні глибини нації. У 1929 р. вони разом із Є.Маланюком, який щойно переїхав до Варшави із Праги, спробували створити нову літературну групу «Танк» (див «статті про «Танк» – Варшава, 1929). Це мало бути товариство письменників-націоналістів, з героїко-ірраціоналістичним світоглядом, з неоромантичною естетичною платформою. Хоча ця група не розвинулася, її маніфести й інтенції посилити промування літературної течії «вісниківства» – хвилі талантів, яких ідеологічно, настроєво і естетично об'єднувала позиція і програма журналу «Літературно-науковий вісник» на чолі з Д.Донцовим. Власне змагання з Д.Донцовим – інтелектуальне, теоретичне, внутрішньо-літературно (у плані пошуку нових нуртів у сфері мистецтва і культури) – стимулювало багаторічну активність Ю.Липи до створення нових літературних середовищ (співпраця із варшавським журналом «Ми»), розгортання культурологічних візій і проєктів (книга «Бій за українську літературу» (Варшава, 1935), вироблення нових націософських та геополітичних ідей з піднесення української нації (так народилася знаменита трилогія «Призначення України» (1938), «Чорноморська доктрина» (1940), «Розділ Росії» (1941). Наснажений великими ідеями Д.Донцова про нагальну потребу долання власної провінційності (комплексу «провансальства»), засвоєння окцидентального духу в культурі, пробудження історичного героїзму, вироблення сильного, вольового характеру, кардинального заперечення ліво-матеріалістичних та ліберально-раціоналістичних принципів суспільного життя, про культ динамізму й елітарності, Ю.Липа спробував дати свою версію ідейно-морального і культурного розвитку модерного українського націоналізму. Тому його ідеологія була не запереченням націософської теорії Д.Донцова (як часто помилково у нас вважають через факти відкритих полемік між цими авторами), а варіантом поглиблення і розширення її. Це й показує його перша політологічна праця «Українська доба» (1996).

Ще від 1925 р. Ю.Липа почав друкуватися у збірнику «Чорномор'я (Данциг, згодом, від 1928 р., як журнал він виходив у Варшаві), який видавали українські емігранти із Наддніпрянщини. Так почалася його концептуальна праця на розвиток ідеї про особливе значення для України причорноморського простору, географічної ваги самого Чорного моря. Ця мегатема його творчості була не просто даниною-любов'ю до своєї малої батьківщини, а передусім ідейно-моральним зусиллям проламати історичну загату, яка закрила перед українством політичними, ментальними, демографічними, культурними та інтелектуальними засобами правічну ідею Чорного моря – моря цивілізаційних зрушень арійських народів, важливих культурних контактів між народами, осереддя духовних процесів, епіцентру геостратегічних тенденцій цілої Євразії. На думку Ю.Липи, українці мали б, всупереч всім перешкодам, міцно стати над Чорним морем, розбудувати свої господарські, торгівельні інфраструктури на його узбережжі, увійти у сталі взаємозв'язки із головними народами чорноморського простору і спільно створити нову культурно-цивілізаційну основу для Європи.

У журналі «Чорномор'я» була надрукована стаття Ю.Липи «Напрявні поступування» (1929, ч.2) і вступна стаття до номеру. У 1932 р. Вже цілий номер з'явився за редакцією Ю.Липи і з великою кількістю його наукових матеріалів. Так він став інтелектуальним лідером українців-емігрантів із причорноморських країв. Через певну містичність, особливу емоційну наснаженість художніх творів і пророчість націософських ім'я Юрія Липи стало символом чорноморського пориву і простору для України.

У 1940 р. у Варшаві Ю.Липа ініціював створення Українського Чорноморського інституту як постійного центру із всебічного вивчення чорноморської проблематики – від екології до геополітики. Разом з ним тут працювали географи Лев Биковський та Іван Шовченів, історик та археолог Вадим Щербаківських, економіст Валентин Садовський. Інститут проіснував до кінця 1946 р.⁵² За цей час ним були підготовлені і видані такі праці: Липа Ю. «Чорноморська доктрина» (1941), Липа Ю. і Биковський Л. «Чорноморський просторі (геополітичний атлас)» (Варшава–Одеса, 1942; уроки війни Інститут був перенесений до Одеси); Липа Ю. «Розподіл Росії: геополітична аналіза» (Варшава, 1941); за редакцією Ю.Липи видано 2-й випуск «Чорноморського збірника», в якому були статті на різноманітну тематику (1942, Варшава–Одеса); Братіяну Г. «Початки торгівлі на Чорному морі» (1940); Кулиняк О. «Чорноморська проблема в українській промисловості»; Шовченів І. «Чорне море: Гідрографічний нарис Чорного моря і його басейну» (1941); Огієнко А. «Комунікаційне літунство в чорноморському просторі» (1941); Нестеренко Д. «Організація адміністрації морських портів України» (1941); Плечко М. «Українська гетьманська флота 1918 р.» (1941).

Ю.Липа дуже сподівався, що в умовах Другої світової війни українцям вдасться вибороти свою державність. Він тримався ідеї про те, що лише кардинальна перебудова геополітичної ситуації в Східній Європі, у просторі «між Уралом, Балтією і Чорним морем», вивільнення енергії бездержавних народів цього макрорегіону, розгром Російської імперії як євразійської гальмівної деспотії дозволить оновити життя цілої Європи.

II

Світоглядно Ю.Липа формувалася під впливом найновіших тоді націоналістичних, етнологічних, культурологічних і геополітичних теорій. Про це свідчить та система посилань, яка супроводжує його геополітичну трилогію: «Призначення України», «Чорноморська доктрина», «Розподіл Росії». Центральними ідеями в його поглядах були: етнічний традиціоналізм (вимога самозаглиблення кожної нації), культ переможності (вимога розвитку пасінарного світовідчуття), віра в ірраціональне (вимога відчуття духовних пріоритетів в бутті), культ шляхетності (вимога виховання лицарства в національній еліті), правильне відчуття географічного простору (вимога відчуття власної серединності і будівних тенденцій в міжнародній політиці). Ці ідеї спиралися на традиційні принципи націоналізму: філософський ідеалізм, історичний героїзм, психологічний волонтаризм, соціальний елітаризм, політичний динамізм, християнізм.

Головні концептуальні думки Ю.Липи із книги «Призначення України», написаної у більше есеїстичному, візіонерському ключі, можна звести до наступних тез. Попори всі нівеляції ні і деструктивні впливи раціоналістично-матеріалістичної, космополітичної європейської цивілізації XVIII – XIX ст., на континенті пробуджуються сили традиціоналізму. Україна від III тис. до н. е. була епіцентром однієї з найбільших хліборобських культур світу – трипільської. Це розуміння має забезпечити українця відчуттям власної гідності і центричності. Відтак всі творчі дії українців мають бути органічними, тобто суголосними із трансцендентним відчуттям духовних основ своєї національної традиції. Цей Понтійський простір (географічний першопростір України як причорноморської цивілізації) зазнав історичних руйнувань з боку кочовиків, які не дозволили сконцентруватися в ньому культуро творчим і націотворчим суспільством, а це кіммерійці, скіфи, сармати, гуни, хозари, печеніги,

⁵² Докладніше див. студію: Янчук О. *Український чорноморський інститут: історія і діяльність (1940 – 1946)* // Юрій Липа: *Голос доби і приклад чину: Збірник наукових праць*. – Львів, 2001ю. – С. 278 – 288.

половці, татари. Тому мешканці Понтиди, праукраїнці, мусли творити свою унікальність у протиборстві з цими хвилями руїни, для них животворними стали впливи сусідніх цивілізацій – насамперед Еллінської, меншою мірою – Готської (германо-скандинавської). На півдні України в античності виросло велетенське Боспорське царство (Рах Bosphoricum), яке за Мітрідата VI Евпатора сягнуло свого апогею і було найбільшою загрозою для Риму. Елліни прищепили українцям такі ментальні риси, як мрійливість, органічне відчуття водної стихії, естетична чутливість.

У перші століття н. е. починають наростати впливи Готської цивілізації: спочатку в понтійські землі із північного заходу проникають різні германські і германо-кельтські народи (кельти перед тим у Центральній Європі сформували своє цивілізаційне ядро), згодом систематично в Русь ідуть варяги. Саме останні створюють першу державу серед слов'яно-трипільців, за них виростає Київ як центральне місто Східної Європи. Торгівельна магістраль Балтика-Чорне море століттями відіграє надважливу роль в розвитку цілої Європи. Готи і варяги прищеплюють українцям такі психологічні властивості, як здібність до невеликих групових об'єднань (хутір і його функції в степах України), як схильність до конструювальних дій (тому українець завжди обгороджує свій особистий простір, має нахил до методичних кроків, які вгамовують колишню стихійність українських мас, якої вони набули від скіфів), як здібність до метафізичного мислення (надалі саме філософський кордоцентризм від св. Антонія і Феодосія Печерського до Григорія Сковороди та Памфіла Юркевича визначатиме головну стратегію українського філософствування). Отже, три великі етноси – трипільці-слов'яни, елліни і готи – визначили расові і духовні основи України.

Ю.Липа робить такий висновок: «Українські землі не є ніякою закутиною. Під огляди торговельним і геополітичним – се одна з найважливіших земель світу. Це значення України тільки зростає в сучасності».

Русь IX – XIII ст. була державою українства, яке відчувало свою особливу місію на Сході Європи. Це був надзвичайно експансивний період історії нації, коли вона справді впливала на землі між берегами Балтії і Чорного моря, між Карпатами і долиною Волги. Саме через українців християнство тріумфально охопило всі ці простори і далі. Цьому посприяли відчуття особистої свободи, яке розвинулося під впливом варягів, і трипільсько-слов'янська «відповідальність перед релігійними святощами». Разом із набутих від варягів експансіонізмом ці властивості породили доби «християнського патосу» Києва, яка, своєю чергою, перетворила це місто на понад часову святиню.

Поряд з Україною-Руссю в XV ст. сформувалася Москва, яка у «у своїй політиці, організаціях і тенденціях є наслідницею Золотої Орди, улусу потужних монголів над Волгою. Це прообраз і праджерело її розмаху і до того провадить правильно зрозуміла історія Росії». Від XV ст. це химерне державне утворення почало систематично загрожувати українським землям, маніпулюючи ідеєю православ'я. експансія полків і литовців із Заходу, удари Турецької імперії з півдня – розшматували цілісність Понтійського простору. Однак наступ Москви був особливо підступним і руйнівним: він означав перебирання цим асимілюваним слов'янами угро-фінським етносом цивілізаційної місії Києва і українського етносу. Ю.Липа так узагальнював про Росію: «Греки, фанатичні ненависники Заходу по зруйнуванні Царгороду хрестоносцями, прагнули коли не відновлення потужної грецької християнської імперії ... то, принаймні, якоїсь потужної митрополії грецької віри. Фантом «Росії» створений греками. Це ненаціональна назва, це фантом парохії світу, з озброєними арміями, з грецькою релігією і з грецьким завданням: помстити Римові за руїну Царгороду і якимось чином відродити велич Греччини».

У трактаті «Чорноморська доктрина» Ю.Липа докладно розпрацював ідею органічності, єдності і значущості простору Чорномор'я. Україна вже за самим своїм географічними властивостями призначена Провидінням бути центральною країною цього простору. Відновлення української державності навіть у мінімальних формах буде «зв'язку великодержави», бо таким є її географічне становище як магнетичного терену Причорномор'я. Україна творить наче склепіння над Чорним морем. Вона завершує його цілісність. Мітридат VI Евпатор тому програв, що не зумів ширше і глибше оволодіти Північним Причорномор'ям – протоУкраїною.

Геостратегічне для майбутньої України надважливим буде союз із Білоруссю, бо в такий спосіб вдасться розітнути зони наступу на Україну з боку балтійського центру (Польща) і угро-фінського простору (Московія). Так Україні вдасться відновити праісторичний основний шлях з півночі на Південь, «з варяг у греки».

Україна своєю територією творить умовний «чотирикутник» між ріками Дністер і Дон. Більшість великих рік України течуть до Чорного моря. Тому й життєва, демографічна енергія мешканців України спрямована до півдня.

Російська імперія об'єктивно тисне на цей Причорноморський простір. Однак вона є штучно зібраним, наднаціональним механізмом, створений на зразок її фіктивної попередниці – Візантії. «Росіяни на Україні, – писав Ю.Липа, – се в більшості зрусифіковані інородці ... се – номади по-характеру, не зв'язані нічим з територією, зате спрагнені певного бюрократичного ладу і певних пенсій. Сі урядовці швидко вхлинають в себе ідеологію нової державности й покидають своє росіянство».

Українці поряд із цим імперським етнічним місивом з ментальністю онімечених жорстокістю татар становлять велику духовно-моральну силу як нація органічна, з глибоким християнським світоглядом, відкрита до культурних віянь Середземномор'я. тому після відбудови української держави українцям треба буде виявити багато трипільсько-слов'янської містичності і візійності, готсько-варязької методичності і конструктивності, еллінської романтики і закоханості в море, аби розбудувати міцну морську державність – з квітучими і розвинутими містами-портами, величним флотом, налагодженою інфраструктурою приморського виробництва і торгівлі, з виробленою культурою міжнародного спілкування через море.

Об'єктивними союзниками України в Чорноморському просторі є основні причорноморські країни і народи: конгломерація Кавказу і Закавказзя, Туреччина і Болгарія. Усіма силами українці повинні підтримувати кавказькі народи і Закавказзя, передусім Грузію, у їхньому стремлінні до державності, до відігривання самостійної ролі на міжнародній арені. Кавказ має бути об'єднаний в усіх основних аспектах – геополітичному, у культурно-інформаційному, господарському, ідеологічному – і тоді він буде надзвичайно сприяти зміцненню всього чорноморського макрорегіону.

Друге завдання для майбутньої України: закрити «Каспійську браму», тобто рівнинний простір на північ від Каспійського (Хозарського) моря. Вирішальним фактором для цього стане національне відродження татарського і башкирського народів, які живуть долини Волги і наближаються до Уралу, і майбутнє державне усамостійнення їх. Найголовнішим поштовхом до цього стане зміцнення Кавказу і загальне зміцнення Чорномор'я.

Другим важливим союзником України має стати Туреччина, яка позбулася у вихорах Першої світової війни своєї імперськості. Вона особливо зацікавлена у відродженні Чорноморського макрорегіону. Вона пройнята здоровим республіканським

націоналізмом і цей фактор можна використати і в міжнародних інтересах (бо національно турки будуть зацікавлені в широких модернізаційних контактах), і як зразок розбудови національної держави. Географічно Туреччина є вирішальною країною для самостійності зони Чорного моря.

І третій геостратегічний союзницький регіон – Балкани. Тут історично існує «Дунайська брама», яку творять географії Угорщини і Болгарії. «Хто володіє цими двома державами, – зазначає Ю.Липа, – той володіє Дунайською брамою, як цілістю, той панує над усіма Балканами». На жаль, Балкани віддавна є театром міжнародних ігор великих імперій – Австрійської, Російської, і Британської. Тож перше завдання для балканських народів – це позбутися фальшивої опіки цих імперій, тоді Балкани заспокояться. Ю.Липа передбачив розпад Югославії як «вузла суперечностей». Як цілісність вона не зможе відігравати важливої ролі, оскільки це держав стратегічно розташована найгірше.

Центральною і важливою для України на Балканах є Болгарія. Вона близька і культурно, ментально, оскільки болгари – це дуже органічна нація.

Румунію Ю.Липа вважав «несконсолідованою» державою, в якій основні регіони ніби розтягують її, а це: Молдова, Волощина, Буковина, Басарабія, Трансильванія і Добуджа. Її роль в Чорноморському просторі, як і Угорщини, є негативна, бо вона ментально не тягнеться до моря, до співжиття на його берегах. Ці дві держави тягнуться до культури і геополітики Центральної Європи, тому вони завжди будуть протидіяти консолідації Чорноморського простору.

Ю.Липа закликав чорноморські народи передусім визволитися від визиску західного капіталу і при цьому він скрупульозно описував та аналізував господарські, природні можливості причорноморських країн. Головне для них: бути солідарними. «Союз Чорноморських Держав, – писав Ю.Липа, – це твір, що може започаткувати нову державну форму буття і новий зріст європейської культури в її чорноморській відміні». Ініціатива до об'єднання цього простору повинна належати вільній Україні.

В сучасних реаліях і контекстах міжнародних подій погляди Ю.Липи виглядають не такими вже й фантастичними.

Якби не бездарна, продажна, крадійська українська політична еліта незалежної України у 1990-і і 2000-і рр. не прогавила геополітичний шанс нашої держави у вигляді створення міждержавного об'єднання ГУЦАМ, контури солідарного Чорномор'я на сьогодні вимальовувалися б уже чітко. Це ж помічають, хоч і далекі, але прискіпливі дослідники сучасності.⁵³

Книга «Розподіл Росії» стала логічним продовженням геополітичних накреслень Ю.Липи. Великою мірою він розвивав у ній свої головні історіософські, культурологічні, геополітичні, етнопсихологічні спостереження і думки. Український мислитель точно визначив головну суперечність Росії як нації та держави: вона розривається між Європою й Азією, між ментальними та інтелектуальними інтенціями своїх еліт і народних мас, між національною органічністю та імперською захланністю, між Заходом і Сходом як цивілізаціями. У цьому закорінені всі проблеми Росії: вічна скрите протиборство-ненависть між її класами, що знайшли своє яскраве вираження у диктатурі і наджорстокостях большевизму, вічна схильність до крайнощів, що часто призводять до руйн і злочинів масового характеру, вічна імперсько-геополітична ворожість до інших народів, які в неї завжди діляться тільки на «більших» і «мен-

53 Кінг Ч. *Історія Чорного моря*. – К.: Ніка-Центр, 2011. – 312 с.

ших» ворогів, а друзями бувають тільки як раби або засоби для міжнародних маніпуляцій. У цьому сенсі, з огляду на розміри, потенціал і геополітичні інтенції Росії, вона становить стабільну загрозу для усієї планети.

Створення різними деспотичними і фанатичними конструкторами (Андрієм Боголюбським, Іваном III, Іваном IV Грозним, Петром I, Ніколаєм I) дуже химерно, Росія як імперія виросла на протиставленні себе світові. Так визріла ментальна схильність росіян до ненависті, до вишукування ворогів (Сталін лише довів цю схильність до маніакальності через свою жажливу натуру деспота з психологічним комплексом нікчеми). Штучність російської нації (Ю.Липа доводить це навіть на рівні біогенетики) з уралофінською душею, слов'янською мовою, татарською психологією, перейнятим за часів іга від монголів китайським внутрішнім рабством постійно призводить до глибоких розламів, депресій та екстатичних станів її маси та еліти. Усе це стимулює зовнішню агресивність і дивовижні психологічні комплекси, які можуть вилитися чи то у формах критичних самобичувань (як це було в російській культурі XIX ст. з її описами «зайвих людей», «обломовщини, «маніловщини» і т.ін.), чи у формах дикого шовінізму і ксенофобії (як це було на межі XIX – XX ст. у вигляді масових погромів «Чорної сотні» чи під час большевицького терору 1920-40-х рр.).

Аналіз, проведений Ю.Липою, – відвертий і суворий. Він, будучи лікарем за професією, прагневилікувати хворого достеменний діагнозом.

Багато думок Ю.Липи, запозичені або споріднені із спостереженнями видатних російських філософів, культурологів та істориків, таких як В.Соловйов, В.Розанов, Н.Бердяєв, Г.Федотов, С.Франк і, особливо, Д.Мережковський. Тобто у його праці немає якоїсь чужонаціональної ненависті до росіян. Це радше спроба допомогти їм і світові розв'язати цю надскладну міжнародну проблему, яка називається: «Російська імперія».

Геостратегія українського націоналізму і російський імперіалізм: інтепретація Ярослава Стецька

Ярослав Стецько
(1912-1986)

Виступивши як публіцист та ідеолог націоналістичного руху у 1930-і рр., Ярослав Стецько не полишав пера до кінця життя. Його слово – тверде, вдумливе, заряджене сумлінням – будило і протинало сучасність, закликало і мужньо боронило національні цінності. Він, перебуваючи майже постійно у чинній боротьбі як підпільник чи політик, знаходив час для роздумів та писань на найрізноманітніші теми, але теми міцно пов'язані із ідейною системою визволення і утвердження його нації. Одна з найбільших і найцікавіших тем теоретичних роздумів Стецька – геополітика, проблеми та перспективи відновлення української держави в широкому контексті міжнародного розвитку цілої Європи.

Ще у 1938 р. Я. Стецько передбачав: «Українська Соборна Держава внесе революцію в зовнішньополітичну діяльність світу... Україна вириває, як нова, великого значення сила» (I, 120). (Тут і далі всі цитати з творів Я. Стецька подаються за виданням: Стецько Я. Твори Ч.1 і 2. – Мюнхен: Видання ОУН, 1987 і 1991. – 528с. і 467 с.)

У концепції національно-визвольних революцій народів Я. Стецька роль України була винятковою. Обґрунтуванням цього була така вихідна теза: «Етнографічна територія України з її 53 мільйонами населенням, геополітичне положення, багатства землі, величина території, ідейно-політичні моменти (Україна як носій ідей християнських, національних, соціальної справедливості й особистої свободи) – визначають особливу роль України на міжнародній шахівниці. З появою української суверенної держави буде доконана докорінна реконструкція карти Сходу Європи» (II, 321).

Україна мала стати тим найбільшим, головним важелем, який мав розвалити останню світову імперію, ганебну систему поневолення сотень народів – Росію.

Розвиток історії пішов не імперіалістичним шляхом. «У висліді II –ої світової війни, - пише Я. Стецько, - зникли всі західноєвропейські імперії. Імперіальний принцип організації світового ладу поступився переможному національному принципу...» (II, 80). Тому Україна, як сила, що підважувала найбільше останню імперію, стала у 2-й половині ХХ ст. «революційною проблемою світу» (II, 45).

Антиімперський принцип у Я. Стецька знаходить ще й таке обґрунтування: «Причиною світових воєн завжди були імперії (наприклад, Наполеон, Вільгельм, Гітлер, Сталін). І тепер не інакше. Найбільше воєн вели російська, німецька, французька, англійська імперії. А скільки воєн вели Швейцарія, Норвегія, Аргентина, новітній Єгипет? Ліком на розбрат і всесвітню боротьбу є ніщо інше, як здійснення національного принципу - незалежність усіх держав чи народів» (I, 214).

Отже, визначальною для Я. Стецька була настанова на визволення і усуверенення всіх народів як конча передумова для гармонійного, щасливого життя світу. Тут він робить такий висновок: «Жоден імперіалізм, жоден лібералізм, а єдино визвольний антиімперіалістичний націоналізм є порятунком світу від війни, страху, нужди і неволи» (I, 215).

Імперіалістичні і ліберально-космополітичні сили завжди залякують світ «хаосом», який ніби приносить націоналізм, тобто незалежність народів. Вони підступно переконують, прикриваючи свої апетитні інтереси, що «націоналізм малих народів», (тепер особливо це є популярним!) загрожує «постійними конфліктами», «взаємною боротьбою», «ескалацією агресивності» і т. д. У політичній публіцистиці існує навіть відповідний термін: «балканізація», тобто неспокій, взаємна боротьба, соціально-економічна нестабільність, які так притаманні національно-строкатому Балканському півострову.

Відповідаючи всім цим фальсифікаціям і фальсифікаторам правдивої історії і дійсності ХХ ст., Я. Стецько твердить: «Балканізація» не загрожує спокоеві і порядкуві, тим більше, що Балкани «балканізували» ніхто інший, а самі імперії, як, наприклад турецька, російська, австрійська імперії. «Балканізують» увесь світ імперії. Неправдою є, що наша концепція побудови світу на органічних основах буде «балканізувати» його. Навпаки – вона є запорукою єдності світу» (I, 215). І справді, хіба всі вибухи «порохової бочки Європи» (як назвав Балкани У, Черчилл) упродовж ХХ століття не були наслідком попередньої політики названих трьох імперії, до яких можна додати ще й англійську? Балканські країни довго не могли «заспокоїтися» і сперечалися між собою лише тому, що «неперетравленими» залишалися рештки імперського минулого і в політичному, і в психологічному плані, до того ж амбіції політиків цих країн постійно підігривалися імперіальними силами збоку. І хіба остання війна на Балканах – в Югославії – не є підтвердженням того, що будь-яке, навіть мікроімперіальне, державне утворення не може проіснувати довго? До речі, і про це пише Я. Стецько: сербська мікроімперія – Югославія – була створена з допомогою Заходу, що прагнув розігравати «балканську карту» для посилення свого впливу. (II, 78).

Я. Стецько постійно підкреслював хибність західноєвропейської політики, яка проблему Східної Європи хотіла розв'язати тим, що віддавала її на поталу московській «антиєвропейській, євразійській, руйніницькій» імперії (II, 79). Така політика неодмінно вела до надмірного зростання сили Московщини-агресора і, як результат, до загрози стабільності і свободі в самій Європі. На жаль, така політика Заходу щодо багатьох країн Східної Європи, в першу чергу тих, що входили до колишнього СРСР, продовжується і сьогодні, коли Захід погоджується фактично з існуванням якоїсь «сфери російських політичних інтересів» на теренах окремих країн.

Між тим, категорично заявляє Я. Стецько: «Жодна європейська проблема не може бути розв'язана інтегрально, доки вона буде розв'язуватися на половині Європи, а інша половина буде надалі об'єктом євразійського московського винищування» (II, 343). Такий підхід до проблеми важливим є для всіх, хто стоїть на засадах справжньої демократії, тобто свободи вибору, і хто по-справжньому вболіває за майбутнє Європи, а не прикриває своїми діями неправду, гніт, насильство, які так чи інакше все одно вибухнуть колись новими, може, ще страшнішими, міжнародними конфліктами.

У статті «Політичне значення України» (1962 р.) Я. Стецько наводить як повчальний приклад для Європи один урок з історії: «На початку ХVІІІ-го ст. Західна Європа не розуміла й не підтримала Карла ХІІ-го і Мазепу, і своєю байдужістю спричинилася до поразки під Полтавою, що стала поразкою не тільки Швеції і України, а й цілої Європи, та відкрила дикій Московщині шлях у вільний світ. У ХХ-ому ст. Західна Європа не підтримала Української держави та держав інших визволених з московського ярма націй (1917 – 1920 років), наслідком чого виникла і зміцніла нова червона московська імперія, що сьогодні загрожує цілому світові. Тодішні державні мужі західного світу не збагнули історичні процеси – відродження націй – і сьогодні армії московських варварів домінують не тільки у Східній Європі, а навіть у її центрі та в Азії (II, 65),

Навіть більше, Захід не тільки не прийняв національного принципу устрою Східної Європи, не допоміг визволитися народам колишньої царської імперії, а й, як пише Я. Стецько, «заразив пошестю мегаломанії імперіяльних карликів» (II, 78) – країни Центральної Європи: Польщу, Югославію, Чехословаччину, Румунію. Внаслідок цього у неволі в цих державах-мікроімперіях опинилися литовці, українці, білоруси, хорвати, словенці, боснійці, албанці, македонці, чорногорці, словаки, угорці. Так у європейську політику була закладена ще одна бомба сповільненої дії, бо зрозуміло, що ці поневолені народи не погодилися з тим, щоб жити без національної суверенності і продовжували боротьбу за визволення своїх етнографічних територій.

Існування будь-яких імперій, гігантських, як Росія, чи невеликих, як Югославія, - це завжди несправедливість, перешкода для економічно-господарського процвітання народів, це завжди загноювання міжнародних стандартів, а не залагодження їх, що неодмінно закінчується кров'ю і руїнами.

Оглядаючи міжнародне, геополітичне значення України, Я. Стецько зазначає: «Україна не може визволитися «випадком», «збігом обставин», кон'юнктурою, як Польща чи Румунія. Вона назавжди визволиться тільки тоді, коли будуть вільними всі нації, поневолені Росією. Карта світу мінялася кожного разу, коли падала українська держава, бо тоді поставала можливість виходу імперіялістичної Росії на світову арену і після поневолення України падали одна за одною інші держави в обійми Російської імперії. Тепер цей процес мусить піти в зворотному напрямі. Політична мапа світу в корені зміниться, коли постане УССД, а за нею інші національні держави» (I, 267).

Водночас Я. Стецько розумів, що визволення може прийти тільки внаслідок наростання революційних, національно-визвольних процесів в самій Україні, внаслідок набирання оновлюючої енергії в глибинах народної свідомості і почувань. Він пише: «За весь час нашої історії ще ні разу Україна не визволилася шляхом інтервенції, а завжди й єдино силами революції. І Хмельниччина, і революція 1917-20 рр. народилася не на шляху інтервенції, а у висліді внутрішніх процесів, великих національних і соціальних змін» (I, 267).

Отже, у своїй визвольній боротьбі українці не повинні покладати великих надій на підтримку Заходу. Бо, по-перше, він є зорієнтований поки що на імперіялістичну Москву, по-друге, не хоче просто змінювати існуючий статус кво, не зацікавлений в ніяких революційних змінах. Разом з тим українцям не слід заспокоюватися, не треба бути пасивними та інертними і боятися відлякати когось в міжнародних стосунках від України, через те, що вона стане епіцентром революційних змін. Загалом треба змінити погляд на українців, як на націю покірнішу, тиху, слухняну. «Краще заставляти західних політиків думати, що вони мають творити з тим вогнищем тривоги, яким є українці й інші поневолені народи, ніж мають нас вважати спокійними і лише працьовитими «почтивими русинами» (I, 313), - каже Я. Стецько.

Окреслюючи стосунки України з США, найбільшою і найвпливовішою державою Заходу, яка, однак, ніколи не підтримувала українських визвольних змагань (зазначимо, і це продовжувалося аж до 1990-го року, коли президент США Дж. Буш закликав Україну не відділятися від СРСР), Я. Стецько писав: «Нам здається, що в сьогоднішній Америці є при голосі такі сили, яким чужий великий і героїчний дух християнської і національної України, носія національного визволення та нових ідей і вартостей, бо ці ідеї унеможливають даним силам, які опановують певні кола на Заході, опановувати живі, здорові організми нації. Ми переконані, що інша Америка, яка завтра приїде до голосу, Америка вірна традиціям Вашингтона і Лінкольна, великих провідників свободи і справедливості, - думає інакше. Але це, поки

що, неофіційна Америка» (I, 449). Очевидно, що тут Я. Стецько передбачив появу таких американських істориків і політиків, як З. Бжезинський і люди його школи, які ідеїно й морально підтримали українську суверенність і згуртували ціле коло нових політиків, які працюють на стратегію геополітичної підтримки України.

Цікавою є геополітична концепція Я. Стецька щодо Великої Британії, яка традиційно прагнула і буде прагнути відігравати якусь виняткову, домінуючу роль в Європі. Ще у 1953 р. він передбачав, що розвиток 80-мільйонної Німеччини і натиск імперського СРСР відіхнуть її з провідних позицій. І тому робив такий висновок: «... Велика Британія ще може грати належну їй політичну роль тоді, коли підтримає розвал російської імперії і ввійде в пряме відношення з відновленими на її руїнах самостійними державами, зокрема Україною. За таких умов зайва сильна Німеччина, як забороло проти Росії, а Франція, Великобританія, Україна і інші держави чорноморського комплексу, з передпіллям Туркестану, зліквідують тиск російської імперії на коммонвелт (Співдружність держав під егідою Великої Британії - О.Б.) і унеможливлять Великій Британії впорядкувати відносини на своїх просторах» (I, 481).

Я. Стецько завжди послідовно і категорично виступав проти політичної концепції т.зв. «співіснування», «коекзистенції» вільного світу і московської большевицької тиранії-імперії, яка була так популярна на Заході після Другої світової війни. До речі, ця політична концепція, в новій формі, виникає і сьогодні, у 1990-і роки, коли Захід погоджується на існування російської імперії і «сфери її впливу». «Визволення поневолених націй, - писав Я. Стецько у статті «Міжнародне становище і українська справа», - є тотожне з рятуванням християнської культури, тому не лише політичний, але й моральний обов'язок лежить на західних потугах допомогти визволенню України та інших поневолених большевизмом націй. Коекзистенція - це визнання найбільшої несправедливості, толеранція найбільшого зла, найжорстокішої тиранії над людиною і народами; це ствердження народо- і людинобвистства, заперечення всякої демократії, а найвищою мірою - це глум і сором над моральним відчуттям і свідомство неймовірної політичної вузько- і короткозорості» (II, 314). Чим не актуальне зауваження стосовно сьогодення, сьгоднішніх концепцій і теорій «співіснування» з модифікованого московського імперією в дусі А.Меркель і Е.Макрона?

І далі Я. Стецько продовжує: «Відкинення ідеї всякої коекзистенції буде, принаймні, початком виправлення цих кривд, які заподіяли західні потуги нашим поневоленим народам, з Україною на чолі, віддаючи їх на поталу большевизмові, допомагаючи йому - об'єктивно - нас поневолювати». І резюмує: «Це буде перша спроба історичної сатисфакції» (II, 314).

Виступаючи в річищі ідей українського націоналізму, щодо призначення і геополітичної ролі України, Я. Стецько різко відкидав усієї теорії, які трактували Україну як закуток і провінцію світової політики. Нагадуємо, що в усіх провідних українських мислителів-націоналістів - Д.Донцова, В. Липинського, Ю. Вассяна, Ю. Липи, В. Ольжича та ін., - відродження української держави передбачалося як постановня великої, вирішальної щодо долі всієї Східної Європи політичної потуги. У статті Я. Стецька «Україна - наріжний камінь світової політики» зустрічаємо наступні слова: «Трактування України як периферії, на якій має відбуватися розіграш великих потуг, означає не вірити у свою націю, зраджувати українські самостійницькі позиції. Для такого роду політиканів Україна - міжнародний базар, що на ньому метушаться різні бізнесмени, ласі на український хліб, підземні багатства, на українську робочу силу і небуденний талант, що виявляється також в особливих технологічних досягненнях» (II, 407).

У питанні геополітичної орієнтації України в майбутньому Я. Стецько розвивав глибоку і цікаву концепцію Юрія Липи. Як відомо, видатний український історіограф і культуролог Ю. Липа розробляв концепцію про орієнтацію України на Південь, на країни басейну Чорного моря. Найповніше його погляди на цю тему викладені у праці «Чорноморська доктрина» (1940 р.). Там на основі географічних, економічних, політичних, культурних, етнопсихологічних спостережень і аналізу автор доходить висновку, що Україна історично й геополітично тяжіє до Чорного моря, разом з Туреччиною, країнами Кавказу і Балканського півострова вона повинна творити політико-економічну цілість і бути епіцентром цього нового геополітичного макрокомплексу у Європі. Ю. Липа робив такий висновок: «Союз чорноморських держав – це твір, що може започаткувати нову державну форму буття і новий зріст європейської культури в її чорноморській відміні».

У Я. Стецька ця концепція зазнає розширення. Враховуючи психологічну спільність, геополітичні інтереси, Україна повинна, в першу чергу, йти на зближення з країнами середземноморського простору загалом. Він констатує: «Інтереси України вимагають поглиблення стосунків і співпраці із середземноморськими країнами, зокрема з Туреччиною, Грецією, Італією, Іспанією, включаючи також поневолені чорноморсько-середземноморські країни (напр. Болгарію, Румунію). Для всіх них розвал російської імперії кожної барви є їх життєвим інтересом. Такий бльок має всі елементи органічності» (II, 321).

У річищі ідей українського націоналізму Я. Стецько виступав за духовно-релігійне переродження народів Європи, за відродження пафосу її боротьби з силами матеріалізму, що опанували світ. Тому він часто висував ідею нового хрестового походу релігійних і національних сил Заходу проти безбожницького комуністичного бєдламу і тиранії. З сумом Я. Стецькові доводилося визнавати, що: «Католицизм на Заході перестав бути войовничим рухом, Ватикан шукає компромісу в сателітних країнах і в певному сенсі навіть гальмує агресивність деяких західних кіл» (I, 514).

І все ж, у міжнародному аспекті для українського руху, в зіставленні з протестантством і православними Церквами, католицизм є надійним союзником. Я. Стецько зауважує: «проте Ватикан є великою силою в світі і було б помилково нехтувати його. Не зважаючи на його, в певному сенсі, вагаюче ставлення до ідеї хрестового походу, він є найпевніша ідейна антибольшевицька сила...» (I, 514).

Не залишилося поза увагою Я. Стецька питання українсько-єврейських стосунків. У статті «Національне й інтернаціональне жидівство» він ставить проблему, яка виражена вже в самій назві: проблему існування двох напрямків, ідеологій в єврейському національному русі.

Я. Стецько так пояснює головне розмежування єврейства: «Частина жидів, зокрема їх еліти, наставлена інтернаціоналістично. Вона прагне світової імперії під егідою інтернаціонального капіталу із світовим урядом, за яким є також масонерія. Отже, вона за світову економічну імперію та світовий надуряд, не чуючи національні держави і елементи» (II, 351). І далі він конкретизує: «Жидівський інтернаціональний капітал забезпечує собі впливи в кожній російській імперії, білій чи червоній, вибілює московських погромників, відвертає від них увагу власної маси жидівських бідаків та спрямовує ненависть до носіїв духовних вартостей – шляхетних поневолених Московію народів, зокрема українців. Хоч Україна не має анти-семітських елементів, ані погромників, однак ідейно й духовно вона чужа інтернаціональному жидівству, тоді як московська духовна босячня безбатченків дуже споріднена з анаціональним капіталом» (II, 351).

Інша частина єврейства – національна – є, за словами Я. Стецька, «найсимпатичнішою» (II, 352) для українського руху. Це та частина, яка орієнтується на свою прабатьківську землю – Ізраїль – і на свої національно-духовні традиції. «Жидівські націоналісти Ізраїля, – пише Я. Стецько, – що боронять права на національну жидівську державу в межах їх прадідної землі, – мають симпатії антимосковських елементів...» (II, 352). Далі він з захоплення говорить про переродження психології єврея-«кочовика», «анаціонального» в «управителя й любителя землі, войовника, хороброго, відважного борця за свої національні права» (II, 352), що так блискуче вирішив соціально-політичну проблему у своїй державі (II, 353).

Ці дві частини єврейства – інтернаціональна і національна, або ще – імперська і державницька – протистоять часто між собою. Зрозуміло, що українці всюди, на всіх рівнях і в усіх аспектах повинні співпрацювати з національним єврейством, оскільки воно відстоює ті ж ідеали, що й ми. «Коли більшість жидів почне думати національними категоріями і бачитиме свою батьківщину в Палестині, тоді зрозуміє і наші визвольні змагання» – робить висновок Я. Стецько.

Він також застерігає проти упередженого ставлення до євреїв в Україні з огляду на, що вони в комуністичні часи виступали з антиукраїнських позицій: «Будучи зняряддям окупантів України, фактично жиди служили Москві, отже, вона відповідає і за свої, й за жидівські злочини, виконані на її наказ. Було б помилкою відвертати увагу від Москви та обвинувачувати жидів за злочини комунізму... За комунізм, як наймодернішу форму московського імперіалізму, відповідає насамперед Москва...» (II, 350 – 351).

Отже, можемо підсумувати. У всіх аспектах міжнародної політики Ярослав Стецько як теоретик українського націоналізму послідовно виступав за додержання принципу свободи нації, національної суверенності. Цей принцип набирає у нього універсального, світового звучання: кожен народ світу, кожний політичний рух, що борються за національне самозбереження, національне самовизнання, повинні отримати підтримку всіх здорових, національних, справді демократичних, а не тільки на словах, сил і країн світу. І лише в цьому – порятунок світу. Бо як довго будуть існувати макро- чи мікро імперії, так довго знемагатимуть народи від насильства, нужди і неволі.

Ярослава Стецька можна назвати великим європейцем. Упродовж усього життя його як теоретика і політолога хвилювала доля Європи, він накреслював плани її піднесення і посилення, захоплювався її культурою, вглиблювався у психологічні підоснови європейця. Проте, історія Європи після 2-ї світової війни – це період відсторонення Європи на другий план у світовій політиці, це відхід Європи від своїх традиційних цінностей та ідейних заповітів, це занепад моралі, духовності в європейському світі. Тому часто у Я. Стецька ми зустрічаємо тенденцію критики розкладеної, безвольної Європи, сум з приводу зникнення її колишньої величі.

Ось він перебуває в Ескоріалі – старовинному епанському королівському палаці, де розміщені шедеври європейського мистецтва. І зринають такі думки: «Коли ви опинитеся в Ескоріалі, коли бачите пантеон королів чи суворого стилю влаштування королівської палати, коли побуваєте в монастирських закладах... то вам здається необхідною конечність, щоб сучасну панівну економічну верству опанував дух нового Середньовіччя – суворости обичаїв, віри в Бога, відречення від розкошів життя...» (II, 340).

А в іншому місці знаходимо таке окреслення духу європейства: « Завдяки воєвничому духу Європи, її конкістадори відкривали нові країни, народи і континенти. Завдяки тому зустрічалися різні культури, релігії, ідеї, способи життя, соціальні концепції... Було й надужиття, не бракувало й грабунків та жорстокости до тубільців, проте основний смисл цих завоювань був зовсім інший. Він був творчий; людська винахідливість, прагнення знайти щось нове гнали неспокійний дух Європи в незнане. Він ніс і розповсюджував свою творчість і віру, свою культуру, а не тільки колоніальне панування і визиск» (II, 64).

Сьогодні, коли Європа зматеріялізувалася, втратила героїку життя, коли в нескінченній гонитві за комфортом і ситістю, за здобутками науки вона вихолостила живі ідеали духу і культури, то це сталося лише тому, що європейський світ відійшов від своїх праджерел – від вартощів та ідей Середньовіччя. «Середньовіччя, - зазначає Я. Стецько, - що було величною сторінкою в історії героїки й культурної творчости Окциденту, опертої на національно-релігійних первнях, проголошено «темним» Середньовіччя, хоч у той час квітла героїка життя й лунали слова, що «ноблес обліже» (шляхетність зобов'язує)» (II, 265).

У Я. Стецька ми знаходимо цілу концепцію пояснення причин занепаду Європи, атрофії її моральности. Тому наведемо ряд його висловлювань з тим, щоб передати її у всій повноті. Першим пунктом тут стоїть: «З моментом, коли Західна Європа перестала вірити у своє післанництво, коли її офензивний (наступальний) дух почав завмирати або вироджуватися – прийшов її занепад» (II, 78).

Страшне в своїй основі гасло стало принципом життя для європейської людини: батьківщина є там, де є добре! Жахливий прагматизм опанував всі сфери європейського суспільства, всі його верстви.

«Офіційний Захід своїм демолібералізмом, культом егоїзму одиниці, що є антихристиянською й антинаціональною категорією, спричинився до ідейної демобілізації молодого покоління. Ніякі дослідні інститути і студії у пошуках за причиною деморалізації і комунікації частини молоді не знайдуть її, бо шукають не там, де необхідно: знехтовано націю, героїку життя для неї, героїчний гуманізм і героїчне християнство.» (II, 265). Бо, узагальнює Я. Стецько: «Треба вірити в щось, треба знати, за що вмирати й ради чого жити!» (II, 265).

«Сьогодні для багатьох людей на Заході ідеологія – зайва річ, релігія – без значення. Ще тільки наука модна, поки і її циніки та нігілісти, що опанували думку Окциденту, не викинуть на смітник» (II, 76).

«Офіційний Захід знехтував національну, патріотичну ідею. Він не поклав в осередку уваги націю як найвищу суспільну якість і органічну спільноту на землі, але одиницю з її егоїзмом. Не національний героїзм, як ідеал для молоді, став предметом захоплення й наслідування, а культ золотого тельця!» (II, 265).

Серед європейської еліти відсутні «великі ідеї», що стверджують сенс життя (I, 281). Вона схильна до будь-яких моральних компромісів з силами зла і агресії (I, 463).

Європейську політику визначають, на думку Я. Стецька, «політики-пігмеї», сьогоднішня Європа «не має ані Піта, ані Наполеона, ані Бісмарка, ані Кавура» (II, 80). У епоху перемоги матеріялізму прийшло загальне здрибнення людини, її думок і почувань.

Ця перемога матерії над людиною на Заході виправдовується і прикривається ідеєю повного лібералізму, торжества свободи в країнах стабільної демократії. Демократія ніби гарантує всі можливості вияву всіх нахилів і устремлень людини. Але при цьому свобода в Європі набрала анархічних масштабів. Там вона піднесена в абсолют, стала справжньою вірою суспільства. А чи є щось вище від свободи? Щось вартісніше, ідеальніше? У Я. Стецька зустрічаємо таке трактування цієї проблеми: «Вірою не може бути лише змаг за створення умов для свobodного вияву кожної людини – віра мусить мати зміст, мусить бути якісно визначена. Віра в свободу – це ще не все. Мусить бути віра в вищу правду, в вищу справедливість, у вищий сенс життя.» (I, 304). І резюмує він такою сентенцією: «Свобода – лише рамки для правди й справедливості». (I, 304).

Тому й незрозумілою є для атрофованої, гедоністичної моралі Європи боротьба українських націоналістів за свої ідеали. Або, як каже Я. Стецько: «Ідеї слави, правди, волі, справедливості, міт і легенд нашої землі, її великі традиції і перспективи на Сході як оборонця волі усіх гноблених Московію народів – незрозумілі і ненависні носіям гедонізму і матеріалізму, для яких «мир», хай і гнилий, «добробут», хай переходовий, – понад усе. Люди суєти і повного шлунку не терплять нас, які в новітніх катакомбах, у підземних бункерах цілі роки боронимо проти найбільшої тиранії світу все величне і велике, благородне і ідеальне, все, що творить суть людини, яка завжди прагне і змагається, але ніколи не досягає ідеалу, – все те, чим була і останеться велика свободолобна і героїчна Європа...» (I, 449). Так писав він у 1952 р., коли тривала ще збройна боротьба ОУН – УПА на українських землях.

Натомість в ситих країнах Європи поширюються комуністичні й советофільські ідеї і настрої, її дрібні політики ручкаються і цілуються з катами 1/6 планети – московськими більшовиками – і благодушно теревенять про потребу «співпраці», «миру» між двома блоками. Таке фарисейство, самообман, моральна байдужість можливі лише тому, що європейці не знають, що таке московська кабала, московська орда і садизм. «Західноєвропейський міщух і сальоновий комуніст, – пише Я. Стецько, – не має уявлення, що це таке НКВД, НКГБ, Соловки, Сибір, голод, холод, вічний терор; йому треба б цих добродійств покуштувати на власній шкірі» (I, 275). То може б «отверезився» він від московського дурману...

Ця двуличність Заходу виявляється, коли він, попри всі свої гасла про «велику демократію», «тримає в ООН московсько-більшовицьких народовбивців» (I, 463), а всяко відрікається від антибільшовицької франкістської Іспанії, хоч в Іспанії нема й близько такого терору і порушення прав людини, як в СРСР. І тоді, коли «США захищають самостійницькі змагання Мароко чи Тунісу, а не хочуть сьогодні підтримати самостійности одного з найстарших і найкультурніших народів Європи – українського» (I, 448), і Європа в цьому повністю солідаризується з США. Вона відріклася від своєї східної частини, віддавши її на поталу євразійській Москві, погоджується на найжорстокішу неволю східноєвропейських народів, і компромісує з Московією.

Така політика зради Східної Європи почалася ще, коли Європа погодилася на окупацію її більшовицькою Московією у 1918 – 20 рр., і успішно продовжилася в роки 2-ї світової війни. «Європу зрадили, – пише Я. Стецько, – в Ялті, Потсдамі, Тегерані, Касабланці два великі москвофіли: Рузвельт і Черчил, віддавши її на поталу московському сатрапові Сталінові». (II, 345). Він вважає це найганебнішою сторінкою в історії Європи.

Лише в ситуації такої глобальної зради європейцями європейців можливою стала подальша атрофія почуття сумління, коли комуністичного диктатора Югославії Тіто приймала сама королева Великої Британії Єлизавета II та ще й обдаровували його

зеленими банкнотами (II, 349), і то за те, що він посварився з Москвою. «Коли ж наш Чупринка приймав на чолі незрівняної УПА нерівні бої з Москвою, коли генерал Михайлович (керівник сербського націоналістичного руху 1940-х рр.. – О.Б.) боровся також за справу Заходу... – Захід мовчав і мовчить, мовляв, «реакціонери»... (II, 349) – обурюється Я. Стецько.

Тепер зрозумілим є чому, коли в Європі агенти Белграду вбивають хорватських та албанських націоналістів і суд підтверджує це, то вся «демократична» європейська громада також мовчить. Бо вона відреклася від національно-визвольних рухів поневолених народів. (II, 466).

Ті ж радіостанції вільного світу, які, до речі, в основному є американськими («Голос Америки», «Свобода»), виступають у своїх передачах на СРСР, роблять це винятково, як зауважує Я. Стецько, «в антирежимному, а не в антиімперському дусі» (II, 327). Тобто критикують комуністичний режим, а не імперсько-шовіністичну політику Москви і не підтримують визвольних устремлінь поневолених народів.

Я. Стецько з сумом дивився на мораль та ідейну базу того світу, який би мав протиставитися большевизмові, допомогти українцям визволитися з неволі. Європі бракувало тої колишньої лицарськості, колишнього релігійного фанатизму, якими вона здвинула високі ідеали і звершення, створила колосальну культуру і цивілізацію. Тепер це був суцільний світ прагматизму. Проте український мислитель-націоналіст завжди пристрасно вірив, що Європа переродиться, повернеться до своїх славних традицій, двигтітиме ще великим націоналізмом.

«Західний світ, - палко говорив він, - мусить вилонити з-поміж себе нових Петрів з Ам'єну, нові фанатичні когорти хрестоносців проти безбожників і тиранів Кремля. Мусить визнати ідеї народів, які за залізною заслоною осамітнено борються проти московського комунізму; мусить пошанувати права, історію, традицію і віру тих, що виростили легіони героїв і понад саме життя цінять честь і батьківщину» (I, 463).

А поки що: «Власники німецької індустрії хочуть торгувати з єдиноне ділимою Росією і їм байдужі національні аспірації українців та інших поневолених Москвою націй. Для цих капіталістичних зубрів – гроші є все, а національна ідея і справедливість ніщо. Вони колись фінансували Гітлера, а тепер фінансують російсько-німецьке товариство...» (II, 334). Чим не геніальне передбачення сьогоденної цинічної німецько-російської співпраці в сфері газопостачання в «обхід», через Балтику, інтересів народів Східної Європи при відкритому авторитаризмі московської влади? Як легко демократичні принципи обмінюються на капіталістичний зиск.

Загалом Я. Стецько, мешкаючи якраз у Німеччині, зміг глибинно проаналізувати цю країну і результати були невтішними. Його оцінки, які зокрема висловлені у статті «Німеччина на старих шляхах. Ксенофобія і москвофільство німців» та розсипані в інших виступах, говорять про надмірний матеріялізм німців, бездуховність, національну обмеженість. «.. скорше можна знайти білого крука, ніж серйозний німецький часопис, що підтримував би ідею національного визволення поневолених Москвою народів», - зазначає Я. Стецько.

Проте він завжди вірив і переконував: «Для Німеччини рятунок тільки у спільному марші з поневоленими Москвою народами аж до перемоги над Москвою, і до цього фактора вона повинна пристосувати свою політику» (II, 338). І це пророкування Я. Стецька збулося: Німеччина змогла об'єднатися, залікувати свою найболочішу рану тільки після того, як почав тріщати Радянський Союз і в його розвалі першу роль відігравали якраз поневолені народи, які дезінтегрували ненависну імперію.

Ярослав Стецько наголошував на тому, що Еспанія у 1930-і роки, зупинивши наступ комуністів, розбивши їх у громадянській війні, тим самим зупинила їхню агресію в Європі вцілому. Ще у 1955 р. він виступав за включення її «в усі західні оборонні формації» (II, 320) для того, щоб зміцнити протибольшевицький фронт. Так український національний рух на еміграції декларував свою підтримку тим силам, які виступали з «національних і християнських» позицій (II, 320).

У сприйнятті європейських політичних вартощів Я. Стецько мав чітку позицію: він однозначно негативно оцінював розхристану форму демократії французького типу, натомість схвально дивився на «здорову англо-сакську» форму демократії. (I, 219). Тобто, надмірна вседозволеність, хаос, безмежна свобода аж до анархії, які виробилися в традиції французького лібералізму, явно програвали аристократичній, зваженій, суворо-законній системі управління, що історично склалася в англійській державницькій традиції. Я. Стецько навіть робив узагальнення, що 2-а світова війна була якраз поразкою і нацизму, і «ліберал-демократії французького типу» (I, 196).

У кого, серед яких сил на Заході міг шукати собі підтримки український націоналізм, ідея визволення України? Я. Стецько зауважує: «Коли сьогоднішні «влада імуці» не розуміють ще нас і наших ідей, треба апелювати до безкомпромісових антибольшевицьких сил на Заході, які визнають національний принцип організації світу, соціальну справедливість, здорову творчу демократію, яка створює основи для анархії, але для виловлювання найкращих з народу, як це є в англійського типу народовладді, – сил, які вважають релігію могутньою силою переродження людства і антиподом безбожницькому матеріалізмові.» (I,303).

Роздумував Я. Стецько і над питанням майбутнього Європи як цілого геополітичного комплексу. Як сутнісному європейцеві, йому противні були розмивання традицій старої європейської культури, перетворення Європи у другорядну зону в світі, коли вирішальними ставали голоси держав-імперій – США і СРСР чи Китаю. Хвилювала його проблема, як переламати хід подій, спрямувати європейську політику на масштабніші і значиміші рейки зростання і світового впливу.

Ось кілька думок визначного українського націоналіста:

«Європі потрібне конвенціональне квантитативне озброєння й духово-ідейне, етично-світоглядове, національно-політичне відродження. Європа не відродить ліберал-капіталізм, не відродить ніяка ліберальна демократія, а єдино – революційний націоналізм з його героїкою життя. Доки це не станеться, рештки Європи будуть добровільними сателітами США, які потребують няньки, якою США не хочуть бути...» (II, 426) (А чи такої няньки Європа не шукала в сучасності, коли сама не могла вгамувати югославський конфлікт і закликала втрутитися Сполучені Штати та навести порядок?)

«Західна Європа повинна зрозуміти, що вона мусить стати партнером США, розбудувавши свою власну воєнну силу, щоб могли разом з США протиставитися глобальній стратегії Росії» (II, 455).

Віддаючи належне американському протистоянню СРСР (Я. Стецько один час мав навіть надію, що США при зіткненні з СРСР зроблять ставку на поневолені Московською народи, але цього, як відомо, не сталося), він все ж закликав до повернення мілітарного духу в Європу, до піднесення її ролі у світі. Бо: «Факт, що рештки вільної Європи прагнуть у тіні меча Вашингтону жити вигідним життям, – є ганебним для нації Європи» (II, 426).

Як відомо, Я. Стецько пристрасно наполягав на включенні в геополітичні інтереси «Західної Європи політичних аспірацій на Сході Європи – в країнах поневолених Москвою. Наголошував на інтегральному вирішенні європейських проблем, з включенням долі цих народів» (II, 343). Ніби передбачаючи сучасні процеси реінтеграції Європи (включення нових визволених країн в Раду Європи, Європейський Союз і НАТО), Я. Стецько так окреслював масштаби і дух Європи: «Європа є там, де переживають і змагаються за європейську суть: свободу творчої індивідуальності, пошану до людської гідності, до національної самобутності, героїчну мораль одиниці, культуру, в якій творче «я» людини стоїть в осередку, за героїчне християнство» (II, 342). Цим він ніби виключав з європейського кола євразійську Московщину, де, як ми знаємо, чи то царський, чи большевицький деспотичний режим ніколи не визнавав ніякої свободи індивідуальності, де тероризовано всякими НКВД і КГБ людську гідність, де по-імперськи завжди топталосся, нищилося національну самобутність, де дика орда зневажала героїчну мораль одиниці, а замість героїчного християнства вірно служила царському чиновникові чи чинам із КГБ покірна православна Церква.

Короткий огляд геополітичних накреслень Ярослава Стецька дає можливість узагальнити про довготривалу місію і принципи ОУН на еміграції. Український націоналізм залишився вірним філософським засадам та ідеалам традиціоналістського (консервативного) світогляду, послідовно відстоював інтереси народів Середньої і Східної Європи у їхньому змаганні за національне утвердження, зберігав стратегію відновлення української держави як вирішального геополітичного чинника для стабільності цілої Європи і віднайдення нової міжнародної, планетарної ролі для її східної частини, для піднесення значення країн Чорноморського регіону. Думки Я. Стецька на теми міжнародної політики й до сьогодні звучать актуально, пророчо і повчально.

Український цивілізаційний простір

Кожна велика нація має свій цивілізаційний простір, який формується історично і визначається межами культурних, ментальних, цивілізаційних, геополітичних впливів цієї нації. Малі народи не мають такого простору, бо в основному змагаються за своє виживання і захист своєї етнічної території перед сильнішими і більшими. Нації можуть втрачати повністю чи частково свої цивілізаційні простори через історичні поразки й катастрофи, але вони однаково будуть претендувати на ці території. Наприклад, французькі королі у X-XII ст. володіли невеличкою територією на північному сході своєї країни, але поступово, вперто і героїчно вони відвоюовували регіон за регіоном, поки на охопили своєю владою весь простір від Атлантики до Альп, від Райну до Середземного моря, «перемоловши» асиміляційно в ньому різні малі народи від бретонців до провансальців; угорці у Середньовіччі завоювали терени нинішніх Словаччини, українського Закарпаття, румунської Трансильванії, Хорватії, Словенії, Боснії, Північної Сербії і суттєво вплинули на ментальність і культуру всього цього простору, хоча згодом його втратили, та й сьогодні вони відчувають близькість цього простору і прагнуть знову впливати на нього. Подібно шведи в сучасності відчувають свою відповідальність за весь простір Балтійського моря і країни довкола нього, британці - за всю Атлантику, якою колись володіли, поляки - за простір Міжмор'я, як вони його називають, тощо.

Тут ми не говоримо про звичайний імперіалізм, проблематика якого є загалом зрозумілою, йдеться про саме цивілізаційні впливи певних націй, які ставали і ставалимуть підставами для потужних геополітичних тенденцій. Історично так склалося, що українці впливали з перемінною інтенсивністю на простори, які охоплювали території нинішньої Білорусі, російські Смоленщину, Стародубщину, Вороніжчину, Брянщину, Пониззя Дону, велику частину Кубані, Приазов'я, все чорноморське узбережжя, на межиріччя Дністра і Прута, Мараморощину в Румунії, Надсяння і Холмщину із Підляшшям у Польщі. Це й є український цивілізаційний простір. Саме сюди в різні періоди проникали етнічні маси українства, наші культурні впливи, геополітичні інтереси видатних українських державників, невидимі інтенції української цивілізації, тобто ментальність, соціальна культура, звичаї, художні архетипи, тощо. Енергетика цього простору й має визначати геополітичні інтенції української держави.

Праобраз українського цивілізаційного простору витворила Давня Русь у IX-XIII ст. Однак це була етнічно різноманітна держава (присутність в ній численних тюрків - хозарів, чорних клобуків, берендеїв, половців та ін., фінно-угрів, норманів та інших етносів) з відповідними відцентровими тенденціями, структурно й управлінськинедодформована, розбалансована вагою різних і віддалених регіонів - Новгородської землі, Залісся, Тьмутаракані, культурно не встояна країна, тощо. Охоплений нею простір не був одноцільним, його визначали різні геополітичні тенденції, які врешті призвели до закономірного розпаду цієї великої і величної держави.

Вирішальні події, які кардинально перемінили цивілізаційні основи українського простору, прийшли трохи пізніше. Видатний український історик та історіософ Мирон Кордуба (1876 -1947) вважав, що саме перехід українських етнічних земель під владу Литви став вирішальним моментом в історії України й, великою мірою, всієї Східної Європи (див. статтю: Кордуба М. Найважливіший момент в історії України - «Літературно-науковий вісник», 1930, Кн. 6). Якраз у XIV-XV ст., на його думку, в умовах політично відкритого Великого князівства Литовського в Україну прийшли перші переломні західні цивілізаційні віяння: католицькі духовні впливи, міське (магдебурзьке) право, яке сформувало нову культуру міст, етика лицарства, латиномовна культура; якраз межі ВКЛ розірвали єдність русь-

ко-православного простору, який тягнувся від Подніпров'я до Білого моря і Волги, дали можливість встоятися новій українсько-руській ідентичності і цим витворити своєрідний бар'єр перед майбутньою експансією Москви на захід; якраз Литва стимулювала нову колонізацію та боротьбу на південному фронті українського етнічного простору, з чого народився феномен українського войовничого козацтва. Інакше кажучи, українська нація, як і білоруська, сформувалася в своїх головних цивілізаційно-ментальних особливостях саме у литовських період.

Україні як геополітичний фактор на мапі етнічних земель Європи початку ХХ ст

Україні як геополітичний фактор на мапі етнічних земель Європи початку ХХ ст. Велике князівство Литовське, хоч і зовні не дуже видима, покрила весь простір від Балтики і майже до Чорного моря, надавши трьом основним народам в ньому – литвинам, білорусам та українцям – ментальних ознак вірності окцидентальним принципам організації своєї цивілізації, проинявши їх власне середньоевропейським духом культуротворення та естетичного сприйняття світу, прищепивши їм особливу громадянсько-демократичну свідомість. Тому цей простір був таким невідомим для ординсько-деспотичної Москви, тому вона з таким шаленим завзяттям викоринювала в ньому всі рештки пам'яті і самобутні форми культури, паралельно систематично знищуючи ці три народи впродовж ХVIII–ХІХ ст.

Велике князівство Литовське мало свою геополітичну ідею. Вона базувалася на чотирьох головних принципах: 1) творити забороло проти наступу німецьких хрестоносців, серед яких часто було багато рицарів з усіх країн Західної Європи, на півночі; 2) організувати системне протистояння наступові Москви на сході; 3) стреміти до Чорного моря на півдні; 4) вибудовувати систему союзів з народами Середньої Європи на заході (знаменитий з'їзд правителів цього макрорегіону в Луцьку 1429 р. на запрошення Вітовта Великого). Усі ці постулати міжнародної політики князям Литовсько-руської держави до кінця не вдалося виконати, і в цьому полягала основна причина занепаду VKL, проте вони залишилися його геополітичним заповітом у понадчасовому вимірі.

В сучасності геополітична ідея VKL знову проступає основними своїми контурами. Зрозуміло, історія внесла в неї корективи, тому, скажімо, 1-й принцип – протистояння німецькому наступові – відпав сам собою. Три інші – до сьогодні актуальні. І те, що нинішня Литва займає надактивну саме середньо- та східноєвропейську позицію, тобто не перетворюється на маргінальну регіональну державу, хоч і успішну в соціально-економічному плані, але з вузькою геополітичною перспективою, як Латвія чи Естонія, а будує ширші плани, підтверджує нашу тезу.

Зрозуміло, великою проблемою для геополітичної мобілізації цього простору є сучасна Білорусь – національно анемічна, авторитарна, залежна від Росії. Водночас такий стан Білорусі є тим викликом, який повинен якраз актуалізувати геополітичну ідею Великого князівства Литовського як неодмінного фактору для стабілізації простору на межі Середньої і Східної Європи (що межу традиційно географи проводять по Дніпру і до Ризької затоки на Балтійському морі), між Балтикою і Чорним морем. Утримання Білорусі як суверенної держави, постійні цивілізаційні й культурні впливи на неї з боку Європи, стимулювання в усіх аспектах білоруської національної ідентичності – це ті аксіоми, які єдині можуть забезпечити простір Середньо-Східної Європи від інвазії в різних формах Росії. Тож тема Білорусі має стояти головною на повістці дня в міжнародній політиці всієї Середньо-Східної Європи: допоки Білорусь буде зберігати в собі цивілізаційну пам'ять, яку в ній витворило ВКЛ, як це ще є зараз, доти вона буде опиратися цілковитому поглинанню її з боку Росії.

Другий заповіт геополітичної ідеї ВКЛ: активна міжнародна політика на Чорному морі. Колись саме литовські князі подарували для поляків ідею «Польщі від моря», яку самі не змогли реалізувати. Сьогодні роль головного протагоніста, лідера чорноморських ініціатив повинна взяти на себе Україна. Тому такі постулати, як активна союзницька політика з державами Закавказзя (Грузія, Вірменія, Азербайджан) і підтримка поневолених народів Кавказу, геополітична співдія з Туреччиною, включення балканських держав в чорноморські ініціативи, нові культурологічні та торгово-економічні проекти в просторі Чорного моря, побудова нового великого міста-порту на березі Чорного моря з тим, щоб воно стало символом і провідником наступальної політики України в Чорномор'ї, тощо – це аксіоми нашої геополітичної ідеї.

Третій заповіт геополітичної ідеї ВКЛ: організація системної міжнародної оборонної лінії щодо Московії. Тут напрошується ще одна історична підказка: ще в XIV ст. литовські князі зрозуміли, що для ефективного протистояння агресивності Московського князівства потрібна геополітична співдія із тюркськими державами, які б атакували Москву з півдня. Сьогодні очевидним є, що саме від мобілізації тюркських народів і держав, які тягнуться від Кавказу до Сибіру, залежить, наскільки теперішня агресивна Росія буде підважена геополітичною активністю та демографічними процесами в середовищі цих тюркських держав та народів. Тому живою ідеєю спадщини ВКЛ є підказка провадити з боку всіх держав Середньої Європи, передусім з боку України, відкриту політику союзів та співпраці з країнами Центральної Азії (Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан) для формування в них нового геополітичного візонерства, яке б відводило їх від совєтської спадщини, будило сильніші національні почуття, орієнтувало б на окремі цивілізаційні програми розвитку з геополітичним проектом того, що саме тюрки мають бути головною міжнародною силою в Середній Європі, а не Росія.

І четвертий заповіт геополітичної ідеї ВКЛ: активна політика в просторі самої Середньої Європи. Колись чеські гусити планували запросити на престол незалежної Чехії великого литовського князя Вітовта і це була одна з небагатьох ініціатив, яка мала по-новому зміцнити цивілізаційну своєрідність Середньої Європи. Сьогодні роль країн із простору колишнього Великого князівства Литовського якраз має полягати в тому, аби «відтягувати» всі середньоевропейські держави (від Польщі до Північної Македонії та Болгарії) від однозначної, в чомусь засліпленої, орієнтації на Захід, що веде до демографічного висотування середньоевропейських народів, коли вони мільйонами покидають свої країни і виїжджають на багатий Захід, до зникання їхніх своєрідних культур, коли вони всуціль вестернізуються менталь-

но, втрачають свою оригінальність, до незрозуміння ними загроз з боку Росії, коли середньоевропейські еліти стають пасивними, в усьому покладаючись на США й НАТО й відмовляючись від активної оборони цивілізаційних сутностей Середньої Європи (сьогодні великі і впливові проросійські середовища є в Угорщині, Словаччині, Чехії, навіть в колись ультра антиросійській Польщі, не кажучи вже про Сербію і Болгарію). Тож ідея країн з простору Великого князівства Литовського нині полягає в тому, аби мобілізувати й націлити Середню Європу на глобальне цивілізаційне протистояння Росії в усіх аспектах міжнародного життя.

Найважливішою в стратегічному значенні для розвою України як цивілізації є причорноморська геополітична зона. Вона містить у собі всі характеристики як перспективний і пріоритетний геополітичний простір нашої держави: тут перетинаються різноманітні і велетенські торговельні шляхи, визрівають потенції економічні, відкриваються простори для найнеосвідоміших геостратегічних інтенцій та можливих військових союзів, через його освоєння Україна перетворюється на супердержаву, оскільки морська перспектива дає для цього всі можливості і перспективи.

Геополітичне становище України після анексії Росією Криму й частини Донбасу послабилося катастрофічно саме тому, що це була втрата ключового географічного плацдарму на Чорному морі, в просторі, який є надважливим для держави Україна в геостратегічному плані. Попри те, що Крим був тотальнозрусифікований, позбавлений українських політичних і культурних символів, втрата жодного іншого українського регіону, спів-мірного площею до Криму, не перекреслювала б перспективи нашої держави як геополітичної супердержави, як ця поразка у Чорномор'ї. Це відповідь тим, хто проголошує «непотрібність» для України Криму як «денационалізованого регіону» і говорить про «корисність» його відходу, бо, мовляв, з ним відійшла й велика частина антиукраїнського електорату. На перший погляд, така логіка зрозуміла. Але це тільки на перший погляд.

Про чорноморську спрямованість української геополітики говорили ще наші державці доби УНР. Оригінальний одесит Юрій Липа (1900-1944), поет і мислитель, книгою «Чорноморська доктрина» (1942) концептуально доводив, що тільки активна політика майбутньої української держави на Чорному морі перетворить її на найважливішу державу Середнь-Східної Європи. Дмитро Донцов (1883-1873) називав Чорне море «Нашим морем», вкладаючи у це визначення ідею, яка лежала в основі геополітичних стратегій великих морських держав, починаючи від Давнього Риму, який перетворив Середземне море на своє «Наше море», тобто задомінувавна ньому повністю.

Зараз українська нація й українська держава, втративши такий дорогоцінний Крим, розплачуються життями своїх воїнів на фронтах Донбасу і загальним приниженням за ті 23-и роки безвольної, недержавницької, примітивної і безвідповідальної політики нашої влади, яка нічого не робила для українізації Криму й уведення його в простір органічного національногобуття як невід'ємної складової України. Попри цей геополітичний удар, який зруйнував кількасотлітні зусилля українського етносу в його нездоланному прагненні оволодіти узбережжям Чорного моря, ми сьогодні повинні розуміти, що визначальна напрямна нашої геополітики однаково мусить бути спрямована на Чорномор'я як на вирішальнийгеостратегічний комплекс для розвитку нашої держави.Тож запропонуємо кілька своїх думок про можливі пріоритети і принципи цієї геополітики.

Кілька історичних зауваг. Першим трагічним надламом у тисячолітньому змаганні українства за вихід до Чорного моря, якеЮ.Липа називав нашим «національним еросом», тобто містичним бажанням-стремлінням, була невдала спроба зміцнитися на березі Чорного моря Галицької держави. У XII-XIII ст. галицькі князі зуміли розвинути

активну українську (русинську, за тодішньою термінологією) колонізацію на південь вздовж берегів Прута і Дністра, що заклала перші цивілізаційні основи для постання Молдавської держави у XIV-XV ст. і обумовила етнічну своєрідність молдаван, які постали як етнос на синтезі романо-дакійських і слов'яно-руських етнічних складових. Хоча галичани до берегів Чорного моря дійшли, але через наступну монгольську навалу там не втрималися. Лише нинішнє румунське місто Галац (Галич) на березі Дунаю нагадує нам про це історичне зусилля як певний заповіт для сучасності.

Другою трагічною спробою українців завоювати жаданий південь була наполеглива колонізація степових просторів, яка почалася в козацьку добу (XV ст.) і закінчилася у XIX ст. Тоді українська історична енергетика втопилася в злощасній імперській політиці «єдиновірної і єдинокровної Москви», як фатально переконували себе нещасні малороси: від XVIII ст. вона була вдало переведена Московьо в річище її геополітичних і національних інтересів, через що на Північному Чорномор'ї постала велетенська держава, системно налаштована на асиміляцію й поглинання українського етносу.

Третьою трагічною спробою «охопити» Чорне море була несподівано прудка і вдала колонізація українцями Кубані й ставропольських степів Передкавказзя, що почалася наприкінці XVIII ст. Цю інтенцію жорстоко знищив комуністичний російський режим у XX ст.

Четверта спроба – це зусилля УНР утвердити нашу державність на всьому північному узбережжі Чорного моря, які виявилися заслабкими через загальний пацифізм всієї тодішньої української політичної верхівки.

Усі ці історичні зусилля українства, зрештою, стали підставою для того, що ворожа російська комуністична влада змушена була об'єднати в кордонах УРСР всі причорноморські землі разом із Кримом, частину Приазов'я, хоч і «відрізала» від України його східну частину з центром у Таганрозі і величезну Кубань. У вимірі понадчасової геостратегії це був певний успіх, адже такі бажані південні степи і берег Чорного моря почали піддаватися поступовій українізації, хоч і з великими проблемами і частковостями.

Сучасні виклики. Суперечним щодо української ідеї й деструктивним фактором у XX ст. стало те, що всі великі міста на чорноморському узбережжі – Одеса, Миколаїв, Херсон, Маріуполь, Севастополь, - як і більшість середніх міст регіону, сформувалися як російські колонізаційні центри. Вони наче відрізали й відрізають українську етнічну масу від Чорного моря, творять штучний бар'єр перед нею. Тому першим завданням української влади (якби вона була такою, українською) в умовах незалежності мало стати вироблення спеціальної програми з українізації цих міст. Наш південний морський кордон, цей геостратегічно надважливий простір, завжди буде вразливим, допоки в його головних урбаністичних центрах буде панувати «русский мир». Заради утримання цього простору українська держава мала б піти на екстраординарні дії, наприклад, створити особливі пільгові умови для селянських і фермерських господарств усіх південних областей, що повело б до піднесення і збагачення мешканців сіл, серед яких явно переважають українці (росіяни складають значну частку населення лише у великих містах), це об'єктивно повело б до експансії цих українськомовних селян у міста, але вже не як бідних заробітчан і соціально принижених, як це є зараз, а як можливих, самодостатніх власників-багатіїв, які б з гідністю посилали своїх дітей вчитися і жити у містах (Слава Богу, українські чорноземи підстави для збагачення дають!). Тож передусім потрібна кардинальна демографічна зміна в Причорноморській зоні України, яка б перетворила цей регіон з потенційно просператистського на простір української активності й наступальності. Це перша умова.

У цій ситуації важливим міг би бути фактор заснування нового великого міста-порту, яке б стало епіцентром і генератором україноцентричних процесів в регіоні, або розбудова якогось невеликого старого міста, але символічного. Таке місто мало б втілювати в собі передусім модернізаційні інтенції доби, бути «південним обличчям» держави, концентрувати в собі політичні, господарські, культурні, інтелектуальні, технологічні потенції міста-лідера, яким є, наприклад, Лос-Анджелес на західному узбережжі США. Від нього йшли б позитивні стимулювальні інтенції до інших великих міст регіону, які самі перебудуватися не в змозі через цілковиту загрузість в постімперській, постсоветській ментальності. Тобто цілому регіону потрібна кардинальна переміна цивілізаційної парадигми розвитку: замість постросійської культури східноєвропейського псевдосоціалізму мала б прийти культурна парадигма Середньої Європи, з її громадянською дисципліною і послідовним оциденталізмом. Нове місто мало б розвернути Україну до середньоевропейського цивілізаційного простору своїми активними контактами із його народами і культурами.

У контексті розмови про цивілізаційні основи України зауважимо, що вельми важливим фактором ментально-культурної видозміни нашого суспільства є розбудова парафій УГКЦ, Церкви, яка налаштована на органічне входження в європейський простір. Тому саме українська держава мала б відкрито посприяти поширенню мережі структур УГКЦ на півдні України як надійної запоруки до духовного і національного зміцнення українського суспільства. Просування структур УГКЦ на південь, попри наявний значний запит від громад, було штучно і насильницьки зупинено в 1990-і рр. з боку УПЦ МП, яка використовувала тоді все: свої впливи і зв'язки у владі, через що греко-католикам роками не давали і не дають земельних ділянок під церкви, моральний тиск і погрози щодо громад, фізичні розправи над унійними священиками з допомогою тітушок тощо. Наразі саме УГКЦ є найнадійнішою підставою для про-середньоевропейської трансформації українського суспільства і цьому немає альтернативи.

Якби сучасна українська влада провадила справжню національну, націотворчу внутрішню політику, то мала б неодмінно принципово взятися за університети Південної України (а їх є багато у великих містах регіону – і це його великий потенціал), з тим, щоб зробити з них повноцінні центри українського духу і культури, оскільки на сьогодні вони є в більшості своїй середовищами плекання малоросійства і пропаганди російської мови та культури. Це також кардинально змінило б суспільну й ціннісну атмосферу в регіоні. Для цього потрібні закоханість в український ідеал, тверда воля і принциповість, яких, зрозуміло, в нашій політичній еліті немає.

Геополітичний аспект. Загрозливість теперішньої ситуації на Чорному морі підказує вже, нагально створити спеціальний «Чорноморський інститут» (запозичимо назву в легендарного Ю.Липи, який заснував такий інститут в далекі 1920-і рр. у Варшаві, на вигнанні). Така державна установа мала б діяти при урядові України як комплексний стратегічний центр аналітики і досліджень для вироблення програм української політики в басейні Чорного моря в аспектах розвитку національної геостратегії, економіки, військової політики, освітніх і культурологічних програм, торгівлі, мореплавства тощо. Інакше кажучи, сьогодні Україні доконче потрібна цілісна програма дій на Чорному морі, розрахована на десятиліття (очевидно, що змагання за повноцінне утвердження нашої держави ще тільки-но розгортаються). І, зрозуміло, що така інституція мала б бути не черговим профанаторським проектом, як якийсь НАЗК чи НАБУ, які лише імітують діяльність і насправді лише прикривають бездіяльність влади, а державним органом з особливою стратегічною та ідейною вагою, із суворю системою принципів функціонування. І очолювати її мала б людина відповідного формату: із широким, стратегічним баченням міжнародних проблем, з політичним досвідом, національно відповідальна. Символічним містом, в якому «Чорноморський інститут»

проводив би свої виїзні сесії, міг би стати, наприклад, старовинний Білгород-Дністровський - давня твердиня галицьких князів, в якій до сьогодні збереглася велична середньовічна фортеця, місто, яке найповніше виражає інтенцію українського устремління до Чорного моря і до Середньої Європи одночасно. До слова, назву цього міста з приставкою «Дністровський», яку додав, за переказами, особисто Сталін, вже давно пора змінити, усунувши зайве нагадування про сталінізм як пікову форму комунізації. (А-го-о-в, декомунізатори!).

Оригінальним фрагментом Причорномор'я є Бесарабія (давній татарський Буджак), терен між гирлами Дністра і Дунаю. Це найменше заселений українцями регіон нашої країни, зона, яка з різних причин не була простором нашої органічної колонізації. Історично її заселяли спочатку гето-дакійські племена, які згодом стали основою для румунської нації (і молдавської як її частини), потім, у VIII ст., слов'яни, власнепротоукраїнські племена тиверців. У XIII ст. ця територія відійшла до татарських кочовищ. У 14 ст. її завоювало Молдавське князівство, далі - Османська імперія, яка контролювала ці терени Ногайської орди як свого васала. У 1812 р. регіон окупувала Російська імперія, відтак почалася російська колонізація. Протягом 1919-1940 рр. Бесарабія входила до Румунії. Така «строката» історія обумовила й етнічну строкатість регіону: нині тут мешкають великі національні меншини росіян, болгарів, молдаванів (румунів), гагаузів, трохи греків, які сумарно переважають кількісно українців. У більшості всі вони російськомовні і російськокультурні, що обумовлює їхній загальний дуже низький рівень української громадянської ідентичності і є проблемою-викликом для нашої держави. У 2014 р. тут були спроби розіграти карту сепаратизму. Зараз це відстійно-застійна зона «руського мира», яка регулярно дарує нам депутатів-антиукраїнців типу Антона Кіссе. Звідти ми отримали й такий колоритний «подарунок», як наш президент Петро Порошенко (народився у Болграді). Тож цей регіон потребує, зрозуміло, особливої уваги і підходу. І тут важливим фактором став би ось цей можливий мегаполіс-порт символічного українського значення, яким ми бачимо Білгород-Дністровський. Це єдине значне (середнє за розмірами - понад 50 тис. мешканців) місто в Бесарабії, в якому українці складають великий процент (понад 45%), а в усьому Білгород-Дністровському районі вони в більшості (понад 80% українців). В усіх інших більших містах і районах краю - Ізмаїлі, Кілії, Рені, Болграді, Татарбунарах, Арцизі - українці перебувають у значній меншості. Лише послідовна українізаторська політика в регіоні, піднесення ваги і звучання Білгорода як центру політичних, культурних, інноваційних, економічних процесів і центру інтелектуального життя (майбутнє можливе відкриття в місті 1-2 університетів із залученням наукових кадрів з усієї України) можуть змінити ситуацію на краще. Білгород наче відтягував би ті негативні соціальні процеси, які там зараз відбуваються, в український бік. Зрозуміло, тут потрібно була б і послідовна демографічна політика, щоб врешті змінити національний склад регіону. Цей перелом мусить статися, бо інакше відкритий настроєвий сепаратизм, який там буває і має загрозиве спрямування із заходу, ніби з тилу, геть розвалить стабільність всього Причорномоського регіону, особливо якщо візьмемо до уваги й загрози з боку Придністров'я.

Сьогодні Причорномор'я потребує нового ідейно-цивілізаційного центру, нової своєї духової столиці. І таку столицю ще треба створити. Саме Білгород, який стоїть на місці стародавнього грецького поліса Тирас, на березі чудової великої лагуни в дельті Дністра, наблизений до простору Середньої Європи, з багатющою історією, може виконати цю місію. Важливо, що долина Дністра є продовженням Поділля, себто місто лежить на середньоевропейській цивілізаційній плиті, а це завжди буде давати йому імпульси відштовхування від євразійських традицій, що для нас є надважливим завданням для національного самозбереження. Майбутня можлива розбудова міста як інтелектуального, інноваційного, управлінського, культурного, нау-

кового, торгівельного (це найважливіше, бо ж сказали ще давні елліни, що «торгівля є кров'юміст») центру, який би визначав провідні напрямні розвитку українського Чорномор'я, центру однозначно українського за свідомістю і культурою та мовою, дало б змогу ніби відтягнути в бік до «української лінії», до Середньої Європи, до зміни постсовєтської парадигми інші тенденції в регіоні. На таку інтенцію, зрозуміло, не спроможні інші великі міста Причорномор'я, вже названі нами, через свою глибинну проїнятість московським духом і постсовєтською ментальністю. Нову реальність можуть творити тільки нові ідеї.

Другим стратегічним містом регіону мав би стати Маріуполь на Азовському морі: це найбільш зрусифіковане велике місто Причорномор'я, тут зберігається велика небезпека сепаратизму через наближеність до окупованої частини Донбасу, місто має цілком малі українські традиції. Тому його вартувало б формувати надалі передусім як передовий технологічний та інноваційний центр. Потрібна спеціальна державна програма розвитку цього мегаполісу як своєрідної «вітрини» України. Тобто в місто мали б переводитися всі можливі передові виробництва, засновуватися нові заводи і фабрики за найсучаснішими зразками із залученням світового капіталу, створюватися ІТ-центри тощо. Це все потрібно, аби продемонструвати сусідам-сепаратистам з Донбасу спроможності і перспективи України і водночас посилити крайній східний фланг України. Паралельно мала б іти системна робота на утвердження українського духу і культури в місті, наприклад, за допомогою спеціально розпрацьованих культурологічних центрів, які б займалися поширенням української мови та свідомості, дбали про якісне зростання української освіти, створювали оригінальні мистецькі проекти тощо. Адже очевидно, що наша «Просвіта» не те, що не виконала свого історичного завдання з утвердження української ідентичності, вона стала відразливим і скандально провальним проектом, який більше шкодив, аніж будував.

Зміни довкола Криму й Азовського моря, де зараз Україна зазнала жахливої поразки, можуть відбутися тільки після того, як наша держава стане справжньою морською супердержавою—з великими військовим і торгівельним флотами, з потужною системою військових баз і якісних, розвинутих, модернізованих портів на чорноморському й азовському узбережжях, з модерними кораблебудівними заводами й підприємствами морської індустрії, з освітніми закладами, які готуватимуть моряків і спеціалістів зі сфери мореплавства за передовими світовими стандартами, зі спеціальними інститутами екології моря, з культурологічними програмами розвитку морської свідомості в суспільстві і взаємодії міжцивілізаційними морськими просторами (між Балтикою і Чорномор'ям, між Атлантикою і Чорномор'ям тощо). Об'єктивно Україна належить, за теорією геополітики, до світової геостратегічної системи морських держав, до т. зв. *Rymland'u*, тобто держав, які розташовані на морських та океанічних берегах, мають спеціальну жваву ментальність індивідуалізму, схильні до мореплавства, обміну ідеями, вільних контактів і об'єднані понад часовими інтересами спільної культури і торгівлі. Сьогодні лідерами цього геопостору є США і головні країни Західної Європи (Велика Британія, Франція, Італія, Іспанія та ін.), також Канада, Австралія. Тож, власне, тут, у Середньо-Східній Європі наша держава мала б стати своєрідним лідером цього мегарпостору як потенційно сильна і розвернута до океанів країна.

Головною передумовою подальшого перспективного розвитку українських національних інтересів в басейні Чорного моря є тотальна блокада окупованого Криму з боку України. Зараз росіяни перетворили півострів на фортецю: туди заведено масу найсучасніших озброєнь, велику кількість військових, берегова лінія оснащена добротними технічними оборонними засобами. Однак ця фортеця може похит-

нутися черезгуманітарні внутрішні дисбалансові процеси. Їх ми можемо стимулювати якісною пропагандивною політикою, вправною роботою ЗМІ, наполегливою підтримкою кримсько-татарського національного руху, шляхом технологічної та економічної блокади півострова. Усе це повинно робитися за спеціальною продуманою програмою, яка б враховувала всі нюанси внутрішнього життя на півострові господарського, соціального, культурного, ментального змістів. Образно кажучи, «руський мир» повинен задихнутися в цій фортеці-пастці.

У цьому контексті надважливою є міжнародна співпраця України, бо тільки геополітичні тенденції і маневри можуть кардинально змінити теперішнє для нас несприятливе становище в Чорноморському басейні. Зараз безпосередньо на берегах Чорного моря розташовані шість держав: Україна, Румунія, Болгарія, Туреччина, Грузія і Росія. Дотично у сферу чорноморської співпраці могли б бути залучені ще Молдавія, Сербія (через Дунай), Македонія, Греція і Вірменія. Ще від 1992 р. існує Чорноморське екополітичне співробітництво (ЧЕС) – аморфна міжнародна організація, до якої входять названі країни, яка нічого не вирішує і нічого не стимулює, принаймні нічого важливого для нашої держави. Тому Україна мала б узяти на себе ініціативу створення нової організації міжнародної співпраці на Чорному морі без Росії, зрозуміло, і для цього зараз є всі підстави формально-юридичного плану, оскільки Росія перебуває в міжнародній ізоляції і під санкціями. Така організація (назвемо її умовно «Понтійський пакт» - від грецької назви Чорного моря «Понт Евксинський») мала б передусім геополітичну мету й стратегію: бути плацдармом забезпечення стабільності на південно-східньому рубежі НАТО і ЄС. У такому форматі і з такою ідеєю «Понтійський пакт» отримав би головне: світове визнання і підтримку, оскільки агресивні дії Росії щодо України, нестабільність внутрішня на Північному Кавказі, тертя між Туреччиною і Грецією, конфлікт між Вірменією й Азербайджаном, жорстока війна в наближеній до макрорегіону Чорного моря Сирії підказують сукупно, що в цій складній і напруженій зоні міжнародних протистоянь потрібні додаткові організаційні і дипломатичні запобіжності.

Сьогодні найбільш послідовну і принципову антиросійську позицію серед чорноморських держав займає Румунія (див. нашу статтю на цю тему: Баган О. Складний сусід: Румунія в зовнішньополітичній стратегії України - інтернет-сайт «Вголос», або ж. «Універсум», 2018, №9-10). Саме ця держава має стати головним союзником Києва на південному фронті геополітичних дій. Це достатньо велика країна, яка зараз добре розвивається; православної традиції, з подібним до українського менталітетом, об'єктивно зацікавлена в успішному і стабільному розвитку Чорномор'я як додаткової зони (поряд із напрямком ЄС) свого геополітичного й економічного розвитку. Скажімо, вартувало б вже стимулювати перетворення великого румунського міста-порту Констанца на міжнародний чорноморський центр співпраці, в якому б відбувалися різноманітні економічні, екологічні, культурологічні і, зрозуміло, безпекові форуми як певна альтернатива до Ялтинських форумів, які організовують «друзі Кремля» і сама Москва. Саме українсько-румунська співпраця мала б стати тим мостом до середньоевропейства для українського Причорномор'я, про яке ми сказали вище.

Надійним союзником України є й Грузія, яка має глибокий конфлікт із РФ. Наша активність в чорноморському напрямку лише підсилила б українсько-грузинське зближення. (До слова, вже настала пора змінити в нашій офіційній мові назву цієї країни: замість зневажливо-імперського російського слова «Грузія» використовувати її традиційну й органічну самоназву «Картвелія»). Саме Грузія є вирішальною країною для налагодження комунікаційного моста між Чорномор'ям і Південною Європою, Закавказ'ям, для впливів на регіон Кавказу.

Геополітична позиція Болгарії дещо хистка: ця держава є найбільш вразливою в ЄС, у ній триває масова еміграція на Захід; водночас історично, а сьогодні й економічно (присутність російського капіталу, участь у газогінних проєктах) вона дуже пов'язана з Москвою. Однак велими сильним є болгарський націоналізм, який завжди підказував цьому народові змагатися за домінування на Балканах. Не забуваймо, що у двох світових війнах ХХ ст. Болгарія, попри свою давню «слов'янську дружбу» із Росією, попри участь Росії у відновленні болгарської державності наприкінці ХІХ ст., воювала проти Росії! Тому Софія завжди буде вітати якісь проєкти на своїх східних кордонах, якщо вони обіцятимуть їй державницьке і геополітичне зміцнення. Та й з очевидних фактів останніх років у болгарській політиці видно, що тамтешні політики не мають ілюзій щодо відверто імперської політики Кремля.

У Туреччині натомість в останні роки намітилася недобра тенденція до зближення з Росією на такій «цікавій» основі, як авторитаризм: Реджеп Таїп Ердоган цілковито утвердив свою одноосібну владу в державі як напівсултанську і йому, закономірно, «дуже симпатичним» видається В.Путін; він усвідомлює, що недемократизм його влади не дуже подобається Заходові, і тому Анкара дистанціюється від нього. Проте ствердним для нас є одне: Туреччина завжди вітатиме ті проєкти в просторі Чорного моря, які посилюватимуть стабільність і спокій в цьому регіоні, оскільки будь-яка нестабільність однозначно ставатиме загрозою для цієї країни, яка має кільксоткілометрову берегову лінію на Чорному морі і водночас має внутрішню багатомільйонну етнічну меншину - курдів, - які тільки й мріють про свою бодай автономію і посилення власних позицій і постійно тримають в напрузі Анкару. Тож тільки від активності, перспективності і впевненості української міжнародної політики в чорноморському напрямку залежатиме симпатія чи антипатія цієї самовпевненої, сильної і багатой держави.

У розмові про можливий геополітичний «Понтійський пакт» ми не повинні забувати, що за сукупною своєю енергетикою - політичною, господарською, культурною, інформаційною, соціальною, торговельною - саме басейн Чорного моря найбільше впливає на регіон Північного Кавказу. А це - найнестабільніший регіон Російської Федерації, багатонаціональний (в ньому проживає близько 30 націй і народностей), який має давні образи і порахунки з російським імперіалізмом: кілька народів Кавказу у ХІХ-ХХ ст. були або цілком, або частково знищені шляхом геноциду й етноциду; російсько-чеченська недавня війна ще довго відлунюватиме в цілому регіоні; до того ж зараз весь Кавказ переживає цивілізаційну видозміну - більшість його народів, традиційно патріархальних, щойно вступили у фазу модернізації націй. Тож діяльність можливого українського Чорноморського інституту мала б бути спрямована й на розпрацювання систематичної пропагандивної політики щодо Кавказу, на вироблення системи впливів на нього. Умовно кажучи, фактор активності «Понтійського пакту» був би глобальним стимулом для цивілізаційної тенденції цілого регіону Кавказу в бік до Європи, а це об'єктивно викликало б «розколи» в його стосунках із Росією, яка в усіх аспектах є чужою для нього. Логічно, що однією зі складових структур Чорноморського інституту мав би бути спеціальний Інститут народів Кавказу, який би займався вивченням і підтримкою національних рухів кавказьких народів.

Перспективною могла б бути і співдія «Понтійського пакту» із Вірменією, яка зараз зазнала суттєвих демократичних трансформацій. Ця країна перебуває в певній ізоляції через свій конфлікт із Азербайджаном (його підтримує Туреччина - майже однонаціональна з ним і єдиновірна) і в залежності від Росії через військову підтримку тої та її газів «вливання» в економіку Вірменії. Зараз намітилося порозуміння і зближення Вірменії із Грузією (Картвелією). Таким чином через її чорноморські порти Єреван віднаходить для себе вихід на прямі контакти із Заходом. Саме територія

Грузії може стати зоною стабільних торгово-економічних зв'язків Вірменії із європейськими країнами. Тобто активний і значущий «Понтійський пакт» - це шанс на вихід із її за давненої ізоляції.

Фактор Туреччини на Чорному морі є вирішальним у багатьох аспектах. Для України він може стати ще й фактором впливу на всю євразійську геополітику. А саме: на сьогодні через бездарну зовнішню політику і ліниву дипломатію Україна поступово втрачає свої впливи і значення в Середній Азії (Казахстан, Узбекистан, Киргизстан, Туркменія і Таджикистан); водночас ці країни є вельми важливими в підважуванні геополітичної ролі Росії в Євразії, оскільки вони можуть орієнтуватися на Туреччину і Близький Схід загалом і бути провідниками китайських цивілізаційних і господарських впливів; в останні роки Москві вдалося різними засобами (політичний тиск, військова співпраця, хитрі нафтово-газові угоди, економічні пропозиції, старі диктаторсько-управлінські зв'язки) надійніше «пришпилити» до себе ці слабкі в багатьох аспектах держави, а це об'єктивно послаблює міжнародне становище України, бо Росія виступає перед нею у вигляді суперімперії з мегагеополітичними впливами. Натомість ближча співпраця з Туреччиною, яка є неформальним лідером в тюркомовному світі (до нього належать крім названих країн без Таджикистану ще Азербайджан і добрий десяток більших і менших народів Росії - татари, башкири, чуваші, калмики, буряти, якути та ін.), може стати для України засобом до повернення у цей стратегічно важливий геополітичний простір. Стабільний простір Чорного моря, його економічна і торговельна мобільність, співпраця із Туреччиною, впливи на Кавказ - усе це фактори для того, щоб розвивати ширший і продуктивніший діалог із країнами Середньої Азії і бути стимулом для тюркомовних народів Росії в їхньому національному зростанні.

Мусимо пам'ятати, що Росія послабить свій тиск та експансію в Чорному морі тільки за однієї умови: коли вона отримає низку внутрішніх системних політичних проблем у вигляді міжетнічних конфліктів, кризи влади, соціальних зіткнень, коли почнуться суттєві процеси її дезінтеграції.

Як бачимо, Чорноморський регіон несе в собі великі можливості і перспективи для розвитку українських геостратегічних інтересів, попри його теперішню виключність для нашої держави. Потрібні лише широке геополітичне мислення, національна наполегливість, скрупульозність, відданість і принциповість у роботі. Цілком «дрібні» речі, якщо дивитися на них з історичної ретроспективи. Та саме цих «дрібних» якостей завжди не вистачало і не вистачає всім українським владам часів незалежності.

У 1929 р. Д.Донцов, роздумуючи над тим, щоб перемінити і зробити сильним національний український характер, стверджував, що українцям бракує духу американізму (есе «Дух американізму»). Лише він міг створити з млявої, плебейської, м'якотілої селянської маси націю експансивну й творчу. Під «американізмом» ідеолог націоналізму мав на увазі вічний дух героїки і динаміки, який двигтів серед арійських народів як їхня особлива схильність до завоювання просторів і творення величних цивілізацій. Цей «американський дух» він, спираючись на думки французького філософа Алексиса де Токвіля, описував так: «Хто хоче зрозуміти американця, має збагнути непереможну принаду величезних просторів... Тут живуть серед вільного повітря. Міста будуються і заселяються дуже швидко. Виростають фабрики і скоро чорніють від диму... Колоністи перших років кидають Атлантику й вирушають до центру й на захід. Сі люди покинули свою першу вітчизну, шукаючи кращого; покинули й другу, шукаючи ще ліпшого. Бажання добробуту стало в них пристрастю, шалом, але таким, який через заспокоєння тільки ще збільшується. Вони порвалізв'язки, що лучили їх з рідною землею... Найбільш осілі власники-хлібороби піддаються сьому

авантюриницькому потягові в далину. Се створює атмосферу, важко зрозумілу для нас, так прив'язаних до своїх хат, церков, полів та річок. Для них мігрування стало потребою, стало певного роду азартною грою, в якій вони люблять - не знати, що більше - зворушення чи виграш.

Се, що жене їх уперед, - се є ідея нового (виділення наше - О.Б.), все сполучена разом із ідеєю ліпшого.

Неможливого янкі не знає. Неможливе - се лиш, чого досі не пробувалося. І він дійсно пробує. Все! Серед американців не тяжко знайти таких, що спершу були хліборобами, потім адвокатами, комерсантами, нарешті лікарями. Під возом і на возі, охоплені все одною ідеєю, що палить серце і в нервовім напруженні тримає мозок.

Американець прив'язаний до дїбр сього світу так, ніби був переконаний, що ніколи не вмре. А гонить за ними так, наче б боявся, що вмре, заки встигне ними натішитися.

... Сей нерв життя не покидає янкі в жодній царині його різнорідної активності.

Той американський неспокій і жадоба перевищити всіх і вся, який кітлував у перших емігрантах, у борцях за незалежність, є й у сучасних їхніх нащадках - нібито таких різних, а в суті речі таких подібних до своїх предків».

Цей роздум великого чоловіка спав нам на гадку тому, що зараз українство перебуває в тій ситуації, з якої його може врятувати ось такий шал «американського духу», ось таке горіння спрагою здобувати простори, долати перешкоди, ламати суперечності і рватися до моря. Описана нами програма дій на Чорному морі може видаватися «фантастичною», «утопічною», «неспівмірною з можливостями українського народу» тощо. Збудувати нове місто, переламати демографічну ситуацію в макрореґіоні, мілітаризувати країну - це, зрозуміло, фантастичні речі для малороса. Настільки фантастичні, що він ладен проголосити божевільним того, хто пропонує таке. Той, хто століттями полохливо сидів по хащах і болотах, ховаючись від татар, хто животів на засмічених узбіччях імперій, хто звикся з ментальністю слуги і раба, безумовно, не зробить і кроку до означеної нами мети. Та ми віримо в цілком іншу українську людину, людину, що тільки-но народжується, що твердо стала на фронтах Донбасу і відбила підступний випад Імперії Зла.

Сьогодні Чорномор'я - наш заповіт. З ним вирішується доля нашого майбутнього. А майбутнє творять не малі і поступово-часткові діла, а діла величні і світло-будівні!

Чи розпадеться Росія?

Майже регулярно в медіапросторі ми чуємо заяви українських політиків різних рангів і з різних політичних таборів, що «Росія обов'язково розпадеться як багатонаціональна імперія». При цьому ті, що говорять це, виступають з великою категоричністю, але, правда, ніколи не вдаються в деталі того процесу, в ході якого ця могутня, добре зцементована, структурована й ідеологічно натхненна держава має розпастися. В основному головним аргументом для таких заявників служить той факт, що адміністративно-територіальна карта Російської Федерації є надзвичайно строкатою з проголошеними автономними правами її десятків суб'єктів: всі ці автономні краї, республіки, області, округи, створені переважно на ґрунті етнічних особливостей певних регіонів.

Чи справді все відбудеться так легко? Чи можливі якісь дезінтеграційні процеси в сьогоденній Російській Федерації?

Отже, головною підставою для можливого розпаду Росії, на думку більшості українських ура-патріотів і «євразійських геостратегів», є багатонаціональний склад російського суспільства. Цей аргумент є вагомим, але він логічно підважується одним контраргументом: чи існують в межах Росії повноцінні національні рухи неросійських народів?

Щоб співважити ці два контраргументи, мусимо вдатися до відповідної аналітики.

На території Російської Федерації проживає загалом понад 100 різних народів і народностей, але це переважно малі народи і народності, які в середньому налічують від 1 тис. до 1 млн. людності. Найбільшою і найрозвинутішою в національному плані є татарська нація (загальна чисельність 6,5 млн.), розселена в Татарстані і кількох російських областях вздовж Волги. Але вона явно поступається своєю політичною вагою й активністю титульній російській нації, яка абсолютно домінує в імперському просторі. Для зручності аналізу ми поділимо всі неросійські народи на такі 4-и основні групи:

- фінно-угорські народи, розселені в основному в північній зоні Росії від Балтики до Уралу – загальна чисельність 2,6 млн., з них виділяються мордвини (мокша й ерзя) (850 тис.), удмурти (640 тис.), марійці (600 тис.), комі-зіряни (290 тис.), комі-пермяки (120 тис.), карели (90 тис.), інгерманландці (30 тис.), ханти (25 тис.), манси (10 тис.), вепси (чудь) (8 тис.); решта дрібніших народів налічують від 1-2-х сотень до 5 тис. людності;

- тюркські народи, переважно розселені в Центральній Росії, але «розкидані» в інших віддалених регіонах – від Кавказу до Сибіру, – загальна чисельність понад 11 млн., з них татари (6,5 млн.), башкири (1,7 млн.), чуваші (1,5 млн.), якути (500 тис.), кумики в Дегестані (550 тис.), два кавказькі народи карачаївці (350 тис.) і балкарці (120 тис.), дегестанські ногайці (110 тис.), сибірські хакаси (70 тис.), тувинці (270 тис.), алтайці (70 тис.), решта – дрібні народності чисельністю від 1-ї до 10-ти тис. людності;

- кавказькі народи – загальна чисельність до 6 млн., з них адиги, які об'єднують черкесів (700 тис.), кабардинців (550 тис.) і адигейців (120 тис.), осетини, або алани (500 тис.), чеченці (1,5 млн.), інгуші (500 тис.), чотири дагестанські народи: аварці (1 млн.), лакці (200 тис.), лезгіни (400 тис.), даргінці (500 тис.); решта – дрібні народності чисельністю від 1-ї до 10-ти тис.;

- народи Сибіру – загальна чисельність до 2 млн., з них найбільшими є монгольський народ бурятів (до 600 тис.), інші народи – ненці, ітельмени, чукчі, телеути, нівхи, евенки, юкагіри – налічують в середньому 10-50 тис. людності і перебувають у складних умовах соціального й національного виродження у зв'язку із загальним господарським занепадом російських регіонів Сибіру й Далекого Сходу і ситуацією гуманітарної кризи.

Отже, всього неросійські народи складають приблизно 22 млн. при загальній кількості населення в Росії 142 млн., з яких етнічні росіяни складають 111 млн.; решта мешканців країни – національні меншини, серед яких кількісно виділяються українці, вірмени, азербайджанці, казахи, білоруси, всі вони переважно перебувають у стані сильної асимільованості, тобто фактично становлять з росіянами одне ціле і в більшості підтримують їхні зусилля на імперське зміцнення держави та розчинення решти етносів.

Подана етнічна картина Росії дає можливість уявити реальний стан справ у процесах дезінтеграції. Більшість з названих народів, окрім татарів і частково бурятів, ще не завершили процесу власного націогенезу; часто вони перебувають у загрозливій ситуації денационалізації й асиміляції, зазнаючи потужного тиску з боку Росії як імперії й експансивності дуже проникливої російської культури, тому реально претендувати на самостійницьке державно-національне буття наразі не можуть. Ці народи не пережили ще своєї доби модернізації, тобто створення освіченого, структурованого, господарськи унормованого, культурно й ідеологічно спрямованого національного суспільства. Всі основні 4-и складові повноцінного націогенезу – окрема мова, культурна розвинутість, державницькі традиції, мілітарно-героїчна свідомість – виявлені в них в ущербному, половинчастому або незавершеному виглядах. Якщо їхні національні мови й збереглися, то вони об'єктивно не набули високої літературно-академічної повноти, оскільки всі ці народи не мали змоги розвиватися повноцінно в головних напрямках націотворення, а це систематично призводить до неконкурентності щодо панівної російської мови, до регулярного відходу в російську культуру й ідентичність кращих інтелектуалів з цих народів і народностей. Якщо їхні етнічні культури й зберегли свою своєрідність, то вони явно не можуть конкурувати з багатогранною, динамічною, добре організованою російською культурою. Якщо якась історична пам'ять цих народів про свої скуті державницькі традиції в Середньовіччі й збереглася, наприклад татарів – про Волзьку Булгарію і Казанське та Астраханське ханства, адигів, аланів та аварців – про середньовічні князівства-протодержави, тощо, то цього явно мало, щоб в сьогоденні виховувати повноцінну національну свідомість і громадянську дисципліну. Якщо в окремих народів російського простору й збереглися якість героїчні традиції боротьби з Московією, особливо в кавказців, меншою мірою в татарів, башкирів, сибірських народів, ще меншою – в фінно-угорських народів, окремі з яких воювали з московитами ще в XII – XIV ст., та вони не можуть стати серйозною підставою для формування твердого національного характеру й модерної ідентичності цих націй, що ми побачили недавно на прикладі чеченського народу (1990-2000-і рр.), який, піднявшись на сміливу боротьбу з імперією, дуже швидко повів цю боротьбу в надто деструктивних формах (бездумний терор, дикий фанатизм, деспотично-кланові внутрішні стосунки тощо). Через це дискредитується загальною ідеєю відокремлення неросіян від російської державності та ідентичності.

У підсумку сьогодні Москва доволі легко дає собі раду з усіма національними рухами в просторі імперії. Вони не становлять для неї реальної загрози. В основному в більшості регіонів російська мова впевнено наступає на інші етноси. Винятком є лише численні, але невеликі, регіони Кавказу, де історично проживає дуже мало росіян і де умови замкнутості, ісламської настороженості, гірської патріархальності сприяють значній відгородженості від російськомовного інформаційного простору. Російська культура легко прищеплюється до соціальних стратумів інших народів і народностей, особливо до прошарків їхньої інтелігенції, бо й далі залишається для них «провідником» до вищих рівнів світової культури, науки, соціальної кар'єри. Російська державницька ідеологія успішно формує з активних представників різних народів і народностей «космополітичних патріотів» (це наш свідомий оксиморон!) типу нинішнього міністра оборони Росії Сергія Шойгу, тувинця за національністю, чи мера м.Москва Сергія Собянїна, офіційно – росіянина, але який народився в с.Няксимволь Хан-

ти-Мансійського національного округу і явно за своїми антропологічними ознаками нагадує типового фінно-угра; зрештою сам В.Путін є, за відомостями в ЗМІ, етнічним вепсом (чудином), але ж який він завзятий «словянський патріот»!

У цьому контексті логічно напрошується питання: що зробила Україна за роки своєї незалежності для підтримки національних рухів в Росії? Відповідь: нічого. Українські ЗМІ не ведуть жодної системної політики для того, щоб регулярно інформувати про культурно-національне і політичне життя малих народів Росії. Держава не організувала жодного академічного чи культурного центру, чи бодай відділу або кафедри в університеті, щоб ідейно підтримати культурне життя головних, тобто найчисельніших і найвпливовіших, народів Росії. Жоден український уряд навіть не думав про організацію системних геополітичних дій у своїй зовнішній політиці для стимулювання національного розвитку неросійських народів Росії. Наприклад, відомим фактом є те, що Московська імперія впродовж 18-19 ст. організувала в кілька етапів геноцид великого адигейського етносу, який розселився від гір Кавказу до берегів Азовського моря (адиги є нащадками відомого з античності народу меотів, іменем якого було названо це море – Меотида). Методика цього геноциду була згодом використана Москвою проти інших народів, у т.ч. проти українців під час Голодомору у 1932-1933 рр. Адигейська діаспора у 2-3 млн. живе сьогодні в Туреччині й інших країнах Близького Сходу. Чому б Україні не організувати щорічне відзначення дати початку чи завершення геноциду адигейського народу на міжнародному рівні? Це мало б неабиякий ідеологічний резонанс у всьому багатонаціональному світі Росії.

Щоб завершити наш аналіз, окремо осмислимо ще одну проблему – проблему формування цілісної національної культури як вирішального фактору кожного націогенезу. Власне, російська імперська перевага в сучасності формується завдяки насамперед високому ступеневі розвитку експансивності російської культури як особливо протейчної, динамічної, багатопланової і поліфункціональної.

Кожна етнічна культура проходить чотири головні етапи розвитку, які залежать від історичних умов, відповідають певному рівневі етнічної самосвідомості, визначають характер і форми нового піднесення й вирішального успіху певної національної культури і її нації-носія.

Перший етап розвитку етнічної культури – примітивний, язичницький, який відбувається в доісторичні часи, коли в душу етносу закладаються первісні образні уявлення про світ. Тоді формуються перші стійкі архетипи в кожному етнічному мистецтві.

Другий етап – етнографічний, який припадає приблизно на період Раннього Середньовіччя, або ширше – на добу дописемної історії. Це час, коли формується народний епос, фольклор, головні види народного мистецтва – від мелосу до традиційної народної архітектури. Тоді відбувається становлення основ етнічного менталітету. Власне, навіть ті народи, які були свого часу асимільовані сильнішими і культурно вищими народами, як, скажімо, іберійці в Іспанії чи іллірійці в Далмації, що були піддані суцільній латинізації римлянами, згодом виявили основні образні структури свого етнічного мистецтва в стилістиці і формах космополітичного римського мистецтва. Це є одним з основних заповітів етногенезу.

Третій етап кожної етнічної культури, найвирішальніший і найплодовитіший – організаційно-стильовий. Він починається із писемної культури, через яку кожен етнос себе самоусвідомлює. Тоді народ створює свою систему освіти, через яку ніби загорджує-захищає себе творами якісної культурної свідомості. Тоді виникають мистецькі школи, плетуться творчі натури винайомового типу, формуються стильові тенденції в культурі. Так етнічна культура переростає в національну. Тоді вона сміливо запозичує із сусідніх культур, передусім із високорозвинутих, як ґрубувати римляни запо-

зичували від витончених еллінів. Вдалий синтез греко-римської культури дозволив створити особливу силу і формотворчу енергетику античної імперіальної культури, яка вже впливала на сотні сусідніх варварських народів і променювала у планетарних масштабах. Згодом вдалий синтез античної і германської культур породив блискучі італійську та французьку національні культури. І цей процес повторювався в межах Європи ще кілька десятків разів, кожного разу народжуючи оригінальні національні культури від Британії до Росії. Успіх кожного разу залежав від двох факторів – психологічного і глобального. Перший мотивував кожен етнос міцно прив'язатися до своїх етнічних мистецьких традицій; другий налаштував його сміливо відкритися до засвоєння багатих стильових впливів із розвинутішої, глобалізованої культури. Символом і вершиною наслідувально-запозичувального типу мислення в культурі є мистецтво Ренесансу; символом і вершиною самозаглибленого і національно експресивного мислення в культурі є мистецтво Романтизму. Сягнувши цих двох вершин, кожна національна культура отримує повноту і безсмертя. Тому неокласика і неоромантика є вічними формами художнього самовдосконалення національних культур.

І останній, четвертий, етап розвитку культури – космополітично-елітарний. Це період особливої зрілості кожної національної культури, коли вона вже може втрачати почуття власної гордості, мобілізованості, моральної наснаженості. Це час, коли, як казав О.Шпенлер, великий митець перетворюється на просто майстра своєї справи. Загалом національна культура ще може зберігати в собі енергетику особливої продуктивності й експансивності, але вона вже втрачає почуття власної святості, духовного подвигу. В європейській культурі цей етап відповідає мистецьким періодам реалізму (позитивізму) і модернізму. У цей час культура схиляється перед двома спокусами-гріхами: матеріалізмом (прогресу) і егоцентризмом (бездуховності). Вона може бути дуже багатою, надзвичайно досконалою у формах і стильових прийомах, може вражати інтелектуалізмом, але ці дві спокуси-пастки неодмінно переслідують її, тому реалізм час від часу вироджується у різні види масової культури (літератури), паталогічною вершиною якої стала культура соцреалізму на просторах СРСР, а модернізм раз у раз породжуватиме злі і потворні гримаси авангарду. Відповідно саме в ці періоди культура може набувати характеристик антинаціональної дії, стаючи до фанатизму ідеологічно космополітичною, як це ми виразно бачимо в культурі постмодернізму.

Отже, тепер ми можемо провести порівняльно-зіставний аналіз російської культури і культур малих народів в її межах. Майже всі народні культури неросійських етносів у РФ зупинилися в своєму розвитку на другому, етнографічному етапі розвитку. Наприклад, всі угро-фінські і кавказькі народи, не кажучи вже про сибірські, цілком пропустили вирішальний організаційно-стильовий період. Це не просто робить їх аутсайдерами цивілізаційного розвитку в світі, певними «дикунами», а й постійно плекає в них психологічний комплекс власної порожнечності, недоформованості. Більшість неросійських народів РФ отримали писемність тільки у 20 ст., тоді ж створили свої національні школи, тобто навчилися системно культурно працювати цілком недавно. А це також робить їх «слабаками» в глобальній конкурентній культурній грі. Так, протягом 20 ст. ці народи створили свої національні літератури, похапцем прокалькували основні літературні теми і проблеми в них, навіть народили окремі великі таланти, але це не може забезпечити духовної та естетичної глибини їхнім культурам.

Тож наші висновки є такими. Проблема розпаду Росії як імперії за етнічно-національними кордонами залишається відкритою. Процеси зміцнення неросійських народів у РФ є ненадійними і фрагментарними. Всі культури неросійських народів у РФ є неконкурентними щодо російської в націоналістичних вимірах, а тому процеси асиміляції і денационалізації цих народів будуть продовжуватися. Реальними є факти демографічного збільшення неросійських народів, в основному на Кавказі, в Бурятії, в тюркських етносах. Однак це відбувається через природний приріст людності (мусульманський

і патріархальний фактори), але не через фактори модернізаційного, урбанізаційного розвитку цих суспільств. Інакше кажучи, активна інтелігенція і торгово-підприємницькі прошарки неросійських народів й далі потенційно будуть часто переходити у всеросійську ідентичність, а в національній свідомості кавказьких, фінно-угорських, тюркських і сибірських народів і далі залишатимуться переважно селяни, відсталі і маргінальні.

Між неросійськими народами РФ немає бодай регіональної політичної солідарності. Тобто ми не знаємо про якісь впливові форуми, організації, медіа, які б консолідовано захищали і просували на міжнародному рівні інтереси народів Північного Кавказу, фінно-угрів, тюрків чи народів Сибіру. У цьому плані виділяються волзькі татари, меншою мірою башкири чи тувинці, які мають сталі зв'язки з країнами тюркського світу, посиляють туди своїх студентів, науковців; щось подібне мають мусульманські народи Кавказу із ісламським світом Близького Сходу, але більше в інтернаціональних формах. Та це більше винятки, ніж правило і тенденція.

Російська імперська управлінська система навчилася реагувати на національні виклики у своїх межах. Москва вдало маніпулює політичними тенденціями в національних республіках і областях, взаємонацьковує і розсварює різні народи, запускає ефективні процеси денаціоналізації, про які з болем говорив перед своєю смертю через самоспалення удмуртський науковець-патріот Сергей Разін.

Повчальний висновок для України: замість поспішних і порожніх заклинань про «неодмінний розвал Росії» українські політики повинні вчитися бути практичними євразійцями. Це означає, що вони мають вчитися дивитися реалістично, прагматично і перспективно на національно-етнічну, політичну, соціально-економічну проблематику всієї Євразії. Не лише мріяти, «як би то нам втекти до Європи» (під дах ситого ЄС!), а й думати, як облаштувати гігантський простір на Сході, від якого наше майбутнє, може, залежить більше, ніж від простору на Заході.

Очевидно, що й майбутнє всього світу незабаром буде вирішуватися на Сході, власне, на Далекому Сході, де зараз активно формуються такі нові супердержави, як Китай, Індонезія, Малайзія, що наздоганяють знаменитих «далекосхідних тигрів» на чолі з Японією, Південною Кореєю, Тайванем, Сингапуром. На цьому краю планети наростає великими темпами демографічне піднесення, економічне, а тепер ще й мілітарне та технологічне через надзвичайні інноваційно-менеджерські успіхи господарських еліт цих країн. Українські еліти, щоб позбутися психологічного комплексу «бідного сусіди», мусять змінити свою ментальність і систему ідейно-ціннісних пріоритетів, що означає вони мусять навчитися відчувати себе учасниками великої геополітичної гри у просторі всієї Євразії і перестати бути прохачами-попихачами перед ситим Європейським Союзом. Лише активна зовнішня політика України в Євразії може змінити її національне світовідчуття. Відповідно, простір Російської Федерації має усвідомлюватися нами як закономірна площина для розгортання геополітичних дій. Лише в цьому контексті, розворушивши країни Закавказзя і Середньої Азії, Україна може здобути для себе потрібну активність неросійських народів Росії. Сучасна Російська імперія є занадто вишколеною, добре організованою, зцементованою, щоб вона могла похитнутися від визвольних рухів цілком до того не підготовлених малих народів Росії, як про це наївно мріють багато українських політиків. Вона може розбалансуватися тільки під загальним тиском глобальних процесів геополітичної перебудови Євразійського простору. І Україна в цій справі мусять сказати своє слово.

Євразійська геополітика: український вектор

Сьогодні в Україні панує однозначний політичний і політологічний дискурс щодо просвропейської орієнтації нашої держави. Це закономірно, бо тільки НАТО в теперішніх геополітичних умовах може стати найнадійнішим гарантом безпеки України, а багатий і комфортний ЄС є об'єктивною спокусою для більшості українців. Однак реально велике значення для ефективної стабілізації геополітичної ситуації довкола України має саме євразійський вектор її зовнішньополітичної активності. І це обумовлено такими об'єктивними причинами:

- найбільшою загрозою для української державності є факт існування Російської Федерації як історично сформованої імперії, яка зберігає свою агресивну зовнішню політику, і передусім проти України як головного політичного й цивілізаційного фактору, який стоїть на перешкоді зміцнення геостратегічної позиції РФ як супердержави;

- уже друге десятиліття триває глобальний процес зміщення геополітичної ваги планети в тихоокеанську зону, де розташовані супердержави Китай і такі економічно потужні держави, як Японія, Південна Корея, Тайвань, Сингапур, Малайзія, до яких поволі підтягуються демографічно вагомі й геостратегічно значущі Індонезія, Філіппіни, Таїланд і В'єтнам;

- вздовж південного кордону Російської Федерації від Кавказу до Монголії розташовані молоді постсовєтські держави, які перебувають у складній і динамічній ситуації перебудови, модернізації й стабілізації своїх суспільств і всі мають серйозні проблеми й напруження, часто приховані, із РФ;

- серйозні геокультурні й геополітичні поштовхи для Євразії завдають дві старовинні держави-цивілізації – Індія та Іран, які активно шукають нової моделі свого глобального утвердження, яке б відповідало їхнім національним амбіціям.

Як бачимо, усі ці процеси мають неабияке планетарне значення, а Україна включена в них мінімально. Принаймні ми не чуємо про якісь серйозні, продумані й багатоступеневі, плани й програми проникнення української дипломатії в цей простір, не спостерігаємо якогось широкого обговорення в медіях, на політологічних майданчиках напрямків можливої української зовнішньої політики в Євразії, не знаємо про якісь перспективні торговельно-економічні домовленості з державами цієї велетенської зони. Гадаємо, в цьому проглядається ментально-світоглядний комплекс української нації як провінційної, довго засуджуваної історією на недержавницьке, примітивне політичне мислення. Бо, скажімо, набагато менша від України і менше геополітично вагома, але зі збереженням колись імперським мисленням, Угорщина, сьогодні активно присутня і в Закавказзі, і в Центральній Азії. І угорську політичну еліту чомусь не зупиняє в цьому ні її членство в ЄС, ані належність до НАТО. Чому? Тому, що ця нація мислить стратегічно, згідно зі своїми національними амбіціями.

У своїй відповіді на геополітичний виклик Росії, який вона нам кинула особливо агресивно від перших літ президентства В.Путіна, Україна мала б усвідомлювати одну закономірність: Москва настільки сильно й деструктивно буде геополітично тиснути на нашу державу і всю Європу в цілому, наскільки спокійною і стабільною буде геополітична ситуація в Євразії, особливо в зоні південних кордонів РФ. Тому об'єктивним геополітичним завданням для України є стратегія на пожвавлення й урізноманітнення, посилення та загострення всіх можливих політичних процесів у цій зоні.

Географічно Україна розташована так, що є ніби відкритою до Євразії: простір Чорного моря «тягне» її до Закавказзя і Кавказу, великий кордон із Росією відкриває двері до Центральної Азії, а промислові, технологічні можливості України потенційно дають підстави для взаємодії із великими країнами Далекого Сходу. Наразі всі українські уряди активно ігнорували ці геополітичні перспективи, паралельно розказуючи нам

байочки про привабливості «інтеграції в Європу» (хоча всебічні корупція, профанаторство, а іноді й відвертий бандитизм багатьох наших учасників «євроінтеграції» відверто контрастували із принципами цивілізованої європейськості, ілюзіями про яку вони нас так довго годували!).

Якими б могли бути основні напрямні української зовнішньої політики в Євразії?

Свідомо оминаємо тему економічної співпраці, бо вона самозрозуміла і водночас її проблематика впирається у всепроникну українську корупцію, головними стимулами якої є цинічні та меркантильні інтереси всесильних українських олігархів, тож говорити на цю тему просто немає сенсу. Тому акцентуємо та етно-геостратегічних аспектах сучасної Євразії.

Усі держави, які межують із Росією на її південних кордонах, мають не до кінця реалізовані національні амбіції. Це означає, що раніше чи пізніше вони будуть включатися в якісь міжнародні політичні процеси, аби зміцнити своє державно-національне становище. Тому Україна просто зобов'язана активніше співпрацювати з усіма країнами на просторі від Грузії до Японії, аби зі свого боку стимулювати позитивні тенденції в них до посилення своєї геополітичної ролі в світі. Це означатиме, що в Росії з'являтимуться суперечності із цими державами по лінії від акваторій Чорного та Каспійського морів, де посилюватимуться змагання за їхні шельфи, потенційно багаті на корисні копалини (газу і нафти в тому числі), до Курильських островів у Тихому океані, де Японія не збирається відступати від своїх історичних завдань повернути їх до своїх володінь. Інакше кажучи, посилення націоналізму євразійських народів – це закономірна загроза для Росії як імперії. Відповідно, Україна в усіх можливих напрямках має сприяти цьому націоналізму як факторові позитивних для неї змін: в морально-ідейному, дипломатичному, економічному, інформаційному аспектах. Чи вона робить щось в цьому напрямку сьогодні? Зрозуміло, ні.

Кожен із основних макрорегіонів Середньої Євразії – Закавказзя, Середня Азія, Далекий Схід – містить в собі вузлові гострі політичні й цивілізаційні проблеми, які можуть стати викликами для Росії. І навпаки, сама Росія прагне в усіх цих макрорегіонах домінувати як супердержави, як вона про себе думає. Так, на Закавказзі їй протистоять розвинуті націоналізми трьох основних тамтешніх народів: грузинів, вірменів та азербайджанців. Кожен з цих трьох народів зазнав жорстоких репресій від Російської імперії в царські й особливо советські часи, коли суттєво були просто понижені їхні еліти. Всі вони відчують глибоку ментальну й цивілізаційну відмінність від Росії. Зараз впливи Москви в макрорегіоні зберігаються тільки завдяки трьом підступним чинникам: замороження її зусиллями міжгетнічного конфлікту в Нагірному Карабаху, що дало можливість залишитися у Вірменії російським військовим і спеціалістам; тотальний підкуп політиків у Грузії і маніпулювання внутрішніми суперечностями цієї дуже контрастної і регіоналізованої країни, з чого вишлив феномен успіху Бідзини Іванішвілі і його проросійської партії; свідоме корумпування азербайджанської влади і підігривання самодурсько-деспотичній політиці Ільхама Алієва, який «визрів» із всуціль недемократичної і меркантильно-профанаторської політичної основи, підготовленої його батьком Гейдаром Алієвим. Проте усі ці деструктивні чинники мають свій термін тривалості і в будь-який момент можуть розпастися, як розпалася внаслідок цілком мирної вірменської революції влада доглибинно скорумпованого прем'єр-міністра Сержа Саргсяна в 2018 р. і впливи Росії у Вірменії суттєво послабилися: новий прем'єр Нікол Пашинян активно і доволі успішно включив свою країну в більш самостійницьку міжнародну політику.

Логічно, що геополітичним завданням для України вимальовується наступне: активно включатися у всі можливі зв'язки із Грузією, Вірменією та Азербайджаном, дипломатично по-можливості відсікати російські впливи, зав'язувати торговельно-господарську співпрацю із цими державами, посилено інформувати українське суспільство про закавказькі суспільно-політичні справи з тим, щоб формувати в ньо-

му широкі інтенції взаємодії із цим причорноморським макрорегіоном. Позитивні події на Закавказзі неодмінно почнуть впливати на ситуацію в Північному Кавказі - дуже складному і напруженому макрорегіоні, в цій своєрідній «пороховій бочці» Російської Федерації. А це й буде та ситуація загальної геополітичної нестабільності на південних кордонах Росії, яка потрібна для послаблення її тиску на Європу.

Середня Азія. В цьому макрорегіоні є п'ять держав: Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Таджикистан і Киргизстан. В усіх них, окрім Киргизстану, сформувалися свої максимально корумповані, деспотичні режими на чолі з «харизматичними» лідерами типу Нурсултана Назарбаєва, який недавно нібито пішов на пенсію, але зберіг за собою всю систему вирішальних впливів; Іслама Карімова, який вже помер, але створив надійну систему деспотизму, яку від 2016 р. перейняв Шавкат Мірзієєв; типу небіжчика Сапармурата Ніязова в Туркменістані, який став просто «богом» для свого народу і якого змінив не менш «божественний» Гурбангулі Бердімухамедов; типу Емомалі Рахмона в Таджикистані, який за допомогою російських військ і щедро подарованої російської зброї просто перебив велику частину опозиції в країні, знищив велику кількість таджицької духовної і культурної еліти і почав «щасливо правити і добра наживати» у цій чи не найбіднішій країні Азії.

Зрозуміло, така компанія і приклади її владарювання є не надто привабливими й бажаними для української політики. Однак тут ми маємо зрозуміти одне: саме такий спосіб взаємостосунків між владою і громадою є абсолютно прийнятним для середньоазійських етнічних суспільств, століттями калічених і принижуваних місцевими деспотіями, недомодернізованих суспільств (певні типи модернізації, переважно в сурогатній формі соціалістичного бюрократизму, прийшли в Середню Азію в радянський період (1920—1989 рр.). Своє національне самоствердження ці народи бачать тільки у формі ось таких деспотій, де «добрий правитель» все вирішує за громадян, розв'язує різні стратегічні проблеми, продумує щасливий шлях розвитку їхніх країн, як колись, у кочівницькі часи, опікувалися цими народами жорстокі хани і султани, яких їм призначав «сам Аллах». Влада середньоазійських держав добре розуміє цей феномен і водночас прагне наповнити свої суспільства міцнішою, глибокою національною свідомістю, тому на рівні культури й національної ідеології стимулює цю велику тенденцію. Відтак в майбутньому зростання націоналізму в кволих середньоазійських народах стане вирішальним фактором змін в макрорегіоні. Майже два століття вони почували себе приниженими перед Росією і її імперством, тому неодмінно захочуть відчутти й свою рівноправність і гідність. Це усвідомлюють і правителі середньоазійських держав попри свою загальну скорумпованість і авторитаризм. Відтак в усіх країнах макрорегіону проводиться активна внутрішня політика з плеткання міцної національної ідентичності, високої культури, вкладаються великі кошти в освіту і інформаційно-пропагандивну сферу. Свідченням чіткої національної свідомості став, наприклад, недавній факт в Узбекистані: за наказом Ш.Мірзієєва в країні було проведено широкі арешти серед людей різних рангів, запідозрених у шпигунстві на користь Росії, при чому це робилося дуже професійно, рішуче і швидко. Такий різкий антиросійський випадок явно промовляє, що середньоазійські еліти розуміють загрози з боку імперської Москви, не мають ніяких сентиментів до «старої дружби», налаштовані на чітку самостійницьку політику. Біда тільки, що в Україні цей факт «проскочив» у ЗМІ як маловажливий, натомість, якби в нас здійснювалася послідовна євразійська інформаційна політика, цей факт послужив би для цілого пропагандистського тривалого випадку проти російського імперіалізму з тлумаченням в медіях його особливостей, закономірностей і небезпек. У такий спосіб українська політика стала б фактором переміни ситуації в макрорегіоні Середньої Азії в напрямку настороженості проти Росії, а це могло потягнути за собою й інші подібні процеси.

Є ще один потужний фактор в Середній Азії – ісламський фундаменталізм, інтер-національний за духом і дуже наполегливий. Особливо він відчутний в Узбекистані,

Таджикистані й Туркменістані. Певною мірою він грає на руку російським імперським впливам: Москва раз у раз лякає деспотичні середньоазійські режими можливими приходом до них «злих вахабітів» та інших «фанатиків», які просто перебіють їх за «гірше життя без Аллаха», як таліби перебили верхівку влади в Афганістані в кінці 1990-х рр. Та, попри це, середньоазійські суспільства загалом щораз більше, ширше і глибше увходять в культурний і цивілізаційний простір Південної Євразії, особливо зближуються з Іраном, Туреччиною, арабським світом, Індією, Китаєм і автоматично віддаляються від російської постсовєтської цивілізації. У них виростає вже друге покоління, яке переважно не знає російської мови, не розуміє сутностей постсовєтської ментальності й культурної політики, а, навпаки, живе в інформаційно-культурному світі ісламської культури.

Усі ці фактори незабаром посприяють тому, що країни Середньої Азії сильніше включаться в процеси модернізації (позаяк загалом це дуже дисципліновані суспільства), набудуть національної витривалості й активності, значні природні багатства дадуть їм можливість виховати нові якісні еліти, які здобудуть освіту за кордоном, а все це разом посприяє тому, що ісламська Середня Азія почне впливати на такий же ісламський Північний Кавказ, розворушувати його. Перебуваючи в геостратегічному і глобально-господарському взаємозв'язку із економічно могутнім Китаєм, макрорегіон Середньої Азії потенційно почне перетворюватися на надзвичайно важливий торговельний простір, в якому перетинатимуться інтереси Росії, Китаю, Ірану, Індії, Туреччини і навіть США. Якщо при цьому взяти до уваги той факт, що населення в усіх країнах Середньої Азії постійно збільшується, то можна передбачити й ще один стимул для зростання її ваги в глобальній політиці. Чи потрібна українська присутність в цьому макрорегіоні? Питання риторичне.

Далекий Схід. Цей макрорегіон, колись відсталий і закостенілий, зараз визначається особливою активністю великого і багатого Китаю. Вже своїми потенціями він є викликом для Росії, яка через власну управлінську розхлябаність, ментальне лінивість, традиційне чиновницьке злодійство господарськи втрачає свій велетенський Сибір - багатющий своєю природою макрорегіон, який поволі перетворюється на занедбаний простір. У найсхіднішій частині Азії формується надзвичайний суспільно-економічний контраст, який об'єктивно призведе невдовзі до якогось зіткнення чисто за законом фізики.

Друга закономірність цього простору - це імперська політика Китаю, який з кожним роком нарощує свої потенції і наступає в усіх напрямках. Відтак в ньому «закручується» вельми цікава і складна круговерть геополітичних інтересів великих і середніх держав, які будуть змагатися щораз більше за переваги на материк Євразія: Японія, Південна Корея, Індія, Малайзія. Зрозуміло, Росія буде намагатися стримати їхні амбіції і зберегти свої імперські позиції. Цей клубок геостратегічних інтересів раніше чи пізніше призведе до якихось зіткнень і відкритого суперництва, що й почнуть розхитувати загальну геополітичну ситуацію на Далекому Сході. Завданням української дипломатії є підживлювати тенденції до чим глибшого проникнення «азійських тигрів» у простір Північної Євразії, до приходу їхніх економічних і політичних впливів у макрорегіон Середньої Азії з тим, щоб вони стали додатковим стимулом до його активізації. Країни Далекого Сходу усвідомлюють свої перспективи і свої можливості як розвинувтих держав, тому вони неодмінно будуть змагатися за перетворення цього макрорегіону на центральну економічну і політичну зону планети. У ході цього процесу вони автоматично затискатимуть Росію у її національному просторі і втягуватимуть її пустельні через господарський занепад райони Сибіру в круговерть нової геополітики. Тож цілком можливо, що ця велетенська зона перетвориться на зону стабільного неспокою, яка стане постійним предметом російської додаткової уваги, протяжною зоною російської нестабільності.

Усі названі глобальні чинники очевидно переконають, що українська зовнішня по-

літика поряд із європейським вектором повинна мати як пріоритетний євразійський вектор посиленої активності. Південна Євразія впевнено стає ядром планетарних змін і вирішальних тенденцій. Геополітичні процеси в цій зоні можуть кардинально змінити міжнародну ситуацію й довкола України в аспекті її протистояння з Росією, можуть стратегічно зламати той «клінч», який ми отримали на Донбасі. Сьогодні вже зрозуміло, що великі європейські демократії, передусім Німеччина і Франція, не мають сили волі й рішучості протистояти Москві в темі розв'язання українсько-російського конфлікту. Українську позицію твердіше підтримує група держав переважно із Північної Європи - країни Балтії, Польща, Данія, Швеція, Норвегія, ще, може, Румунія, але їхньої геополітичної ваги замало, щоб змінити міжнародну ситуацію на нашу користь. Надійнішими союзниками залишаються США і Канада, але вони далеко і в геостратегічному плані вони також залишаються обережними. Зараз вимальовується картина, в якій Україні визначена роль «інтегрованої землі російського простору» в цивілізаційному та геостратегічному аспектах. І це робиться заради «миру» і «стабільності» в Європі, про які так дбають пані Меркель і пан Макрон, які раз у раз підсовують Україні якісь плани з «мирного урегулювання» на Донбасі і за тими планами становище в нашій країні, коли подивитися на них тверезо, явно стане ще безнадійнішим і складнішим.

Геополітичні процеси в Євразії не будуть швидкими, і це закономірно, оскільки йдеться про сукупність вельми різних народів і про складну сувязь національних інтересів та проблем. Однак ці процеси однозначно будуть глибинними. Завданням української дипломатії є зробити так, щоб російський імперіалізм загруз і зточився в них. Альтернативи немає.

Що нам робити з Росією?

(Ескіз про геостратегію)

В останні тижні в українських ЗМІ розгорілася політична дискусія на тему Росії, яку впливові лідери Заходу, Президенти США та Франції Д.Трамп і Е.Макрон, запропонували повернути до «Великої 8-ки», а загалом у світі гучніше заговорили про нормалізацію стосунків з Москвою та зняття з РФ санкцій, накладених на неї через агресивну поведінку в Криму й Донбасі. Українські політологи й журналісти стурбувалися тим, що, мовляв, Захід – «ненадійний союзник», що в світі існують великі проросійські сили, що спільний фронт проти Росії, який вдалося вибудувати після 2014 р., руйнується. Загалом українці здивовані, що ніхто в світі серйозно не хоче боротися з Росією, що всі лише чекають нагоди, щоб стосунки з Росією поліпшити. Це все розчаровує (мовляв, Захід десятиліттями кричав, що він обстоює демократичні ідеали, а сам цинічно прощає майже все авторитарній Росії), навіть сумнівні (мовляв, імперіалізм та агресивність Росії – очевидні, але гуманістичний світ її однаково сприймає і навіть підтримує), кидає в апатію (мовляв, якщо явні російські злочини – підтримка диктаторських режимів по всьому світі (від КНДР до Венесуели), відверті вбивства політичних противників влади В.Путіна, тощо – ніяк не впливають на міжнародне співтовариство, то, може, вартує й самим розпочати діалог з Москвою?). Деякі українські політики в захваті від заяв Д.Трампа проголосили його «справжнім американським націоналістом», хоч він є лише правдивим американським імперіалістом, і тому так завзято шукає шляхів порозуміння з другим великим імперіалістом на іншому кінці світу – В.Путіним. Усе це не просто дошкучає нашої свідомості, а й засмучує.

Натомість, щоб зрозуміти логіку міжнародних подій, треба не просто аналізувати сучасні квапливі політичні інтенції, а заглибитися в історичні геополітичні тенденції, треба навчитися бачити не тільки зовнішню оболонку сьогочасних явищ, а й відчувати містику історії. Великий український мислитель ХХ ст. Дмитро Донцов завжди наголошував, що все на світі йде від містики, а лише закінчується політикою. Тобто реальними факторами світового поступу є такі категорії, як велич віри, духовні ідеали, шал пристрасті, культ традиції, енергетика честі, етика героїки тощо. Це вони формують в націях високі поривання, будять войовничість, примушують боротися за ідеальне. А не лише за матеріальне. Тому в подіях довкола Росії насправді є більше містики, аніж політики.

Отже, чим сьогодні є Росія для світу?

Передусім це добре організована імперська система. Це означає, що вона буде кидати всі свої зусилля для досягнення своїх цілей в усі можливі куточки планети, жертвуючи будь-чим: людьми, коштами, тимчасовими інтересами. Це означає, що вона буде завжди проводити мілітаристську політику. Це означає, що вона буде завжди ігнорувати малими справами задля великих. А сумарно це означає, що Росія є історичним міжнародним хижаком. А хижак, як відомо, мусить їсти м'ясо і пити кров для того, аби жити. І з цим погоджуються усі.

Другий аспект – Росія є окремою цивілізаційною субстанцією. Ще в Середньовіччі Московія сформувалася як унікальна країна і суспільство на синтезі європейських та азійських ментальних, культурних, державно-політичних традицій. Це витворило в ній особливе розуміння Добра і Зла, особливу форму релігійності, особливе відчуття краси. Тому саме в Росії каги і злочинці проголошувалися «святими», геть заформалізоване шаманство – «істинним православієм», а найпотворніші зразки вульгарного натуралізму та примітивного авангардизму в мистецтві – «найвищими естетичними досягненнями людства». Своєї вершини розвитку ця перевернута картинка світу досягла в епоху ро-

сійського комунізму (1917–1990 рр.), коли майже всі духовно-моральні цінності в російському суспільстві були перемінені, переінакшені й перевернуті з ніг на голову. Однак при цьому російська цивілізація, особливо від XVIII ст., коли вона перебувала на піку свого розвитку, породила велику кількість талантів, які творили в цьому абсурдному світі свої шедеври. І ось ця драма і трагедія сотень і навіть тисяч митців, від Авакумова до Достоевського, від Рубльова до Толстого, є тією солодкою мукою насолоди, яка так вабить людство щодо Росії, є тим дивовижним, дещо патологічним бажанням споглядати потворне збоку, на віддалі. Тому світ ніколи не буде демонізувати Росію, як би нам цього не хотілося, ніколи не буде її замовчувати і блокувати, ведучи до руйнації, бо він завжди відчуватиме в ній протилежну собі духовну субстанцію, якою можна дивуватися як вічним парадоксом.

Третій аспект – Росія є гігантським геополітичним фактором. Географічне розташування Росії, її масштаби, наполеглива імперська політика обумовлюють постійний геополітичний тиск Москви на планету. Росія присутня в Центральній Європі (Калінінградська обл., фактично залежна від неї Білорусь, тепер окупований Крим), присутня на Чорному морі, яке має особливе геостратегічне значення, «натискає» на макрорегіон Передньої Азії через свій кордон на Північному Кавказі та свої війська у Вірменії, вона контролює величезну частину Арктики, має велетенську берегову лінію на Тихому океані, «тисне» своїм довгим кордоном із Казахстаном на Середню Азію, контролює геополітичну ситуацію в північній частині Далекого Сходу на довгих кордонах із Китаєм. Окрім того Росія має великий військовий флот, що дає їй змогу «з'являтися» із своїми геополітичними інтересами майже в усіх віддалених кутках Світу. Чи можливо ігнорувати таку силу? – питання риторичне.

Четвертий аспект – надра Росії. Вони майже невичерпні: нафта, газ, кольорові метали, руди, золото, дорогоцінні камені та інші природні багатства, включно з велетенськими лісами й родючими ґрунтами. Це дає можливість російським елітам, попри дивовижну безгосподарність російського народу, систематично здобувати великі кошти на утримання російської імперії. Це потенційно є базою для великих випробувань Росії соціального, економічного, політичного гатунків, тобто якісь там економічні санкції для цієї гігантської країни є лише комариними укусами і не більше: імперія в кожен важкий для себе історичний момент знаходить способи видобування із надр країни нових і нових коштів, аби знову озброювати свою армію і сьак-так нагодувати свій народ.

П'ятий аспект – психологія й ідеологія Росії. Від доби Середніх віків Московія сформувалася як велика військова машина, а її народ виробив собі специфічну етику жорстокості й експансивності. Тому вся історія Московії від XV ст. була історією її наступу і грабежу сусідніх народів. Відтак Росія навчилася на всі виклики й удари відповідати контрударами, не розм'якшуватися і не входити в стан пасивності, а постійно виявляти активність. Тож будь-яка сфера життєдіяльності розглядається росіянами як сфера можливої боротьби, змагання. Відтак російська політика, і зовнішня особливо, це завжди «стиснута пружина», це сконденсована енергія опору й кінетики. Як наслідок, всі сусіди Росії і всі її суперники на міжнародній арені знають, наскільки це агресивна й деструктивна сила. При всіх недоліках російського менталітету – розхлябаність, вроджене хамство, отарність, лінивість, п'янство, вульгарність – російська держава завжди знаходила способи мобілізувати народну масу за допомогою добре підібраної ідеології – російського месіанізму й гегемонізму. Саме це вічно будить росіян до подвигів, до поривів в новий геополітичний простір, до дисциплінованого служіння своїм елітам.

Тепер задумаємося над питанням: чи може світ не рахуватися з такою потугою?

Окремою проблемою нашого аналізу є те, що всю жорстокість і злочинність Росії усвідомлюють тільки ті народи, які входили до складу СРСР і пережили жахіття російського большевицького терору. Саме ці народи усвідомлюють імперські загрози з боку сучасної Росії. Але ці народи є або надуже поруйнованими національно й безхребетни-

ми морально, як українці насамперед, або занадто малими і неспроможними на власну політику системного опору Москві. Народи ж, які живуть на віддалі від Росії, реально не відчули її жорстокості, дивляться на неї за описаною вище схемою: це могутня імперія, приваблива цивілізація, планетарно впливова держава, заможна і динамічна. Тому нинішня об'єднана Європа, загалом демократичний Захід, основу яких складають народи, які не розуміють і не відчують Росії, ніколи не будуть дивитися на неї як на об'єкт ізоляції, блокади, фронтової атаки; вони завжди сприйматимуть її як оригінальну цивілізаційну альтернативу до Заходу, яка цікава й приваблива тим, що є химерним затіненим відображенням Заходу і постійно вступає з ним у своєрідну змагальну гру.

І ще один фактор, який впливає на те, аби не ізолювати Росію: європейська політична філософія й дипломатія мають одну «залізну» засаду – вони твердо переконані на основі історичного досвіду, що одну країну із авторитарним режимом не можна ізолювати на міжнародній арені, оскільки такий режим поступово легко перейде до диктатури, мобілізуючи своїх мешканців тим, що «проти нас – всі», а потім перетвориться на тоталітарний, як в нинішній Північній Кореї, який буде жити тільки одним духом – мілітаризму. Тож вимошувати для Росії шлях до нового тоталітаризму, переконані західні політики й дипломати, це радше шлях в безодню, аніж розв'язання проблеми існування цієї гігантської держави.

Якими можуть бути наші висновки?

1. Україні ніколи не вдасться якось так повести лінію міжнародної дипломатії, щоб змогти мобілізувати провідні країни Заходу (Німеччину, Францію, Велику Британію, Італію, США, Канаду) на одностайну політику протистояння Росії; за кожної нагоди еліти цих держав будуть шукати способи, аби включити Росію міжнародний континуїтет.

2. В якусь міжнародну гру не послаблення впливів Росії неможливо включити й інші великі й значущі країни світу (Мексика, Бразилію, Аргентину, ПАР, Єгипет, Саудівську Аравію, Іран, Індію, Китай, Японію, Австралію, Індонезію), бо вони, по-перше, мало знають і не відчують Росію, не сприймають її як загрозу (всі, окрім Ірану, Китаю і Японії, про яких буде ще окрема розмова), а по-друге, самі є відкритими або прихованими імперіями, або принаймні гегемонами у своїх макрорегіонах, і тому дивляться на Росію як на потенційного союзника в складній міжнародній грі, в якій триває постійний тиск і обман щодо малих держав, якими часто маніпулюють великі і сильні держави.

3. Єдиною групою держав, які можуть потенційно протистояти Росії на міжнародному рівні, частково усвідомлюють її історичний деспотизм і закономірні загрози з її боку, є ті, які сусідять із нею і зазнали колись агресії з її боку. Такими є Фінляндія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Грузія, Азербайджан, Туреччина, Іран (дві останні країни сусідують з Росією через, відповідно, Чорне й Каспійське моря), Казахстан, Китай, Монголія, Південна Корея і Японія. Саме в цьому просторі держав Україна повинна поступово й наполегливо шукати собі надійних союзників, діяти в кожній з цих країн винахідливо й специфічно, щоб знайти і розуміння, і співдію. Міра антиросійських настроїв в цих країнах є різною, наприклад, Угорщина, частково Словаччина, Туреччина, Казахстан сьогодні роблять реверанси в бік Росії, обумовлені різними чинниками, переважно, геополітичними. Деякі з цих країн, як Іран, Китай і Японія, вірні своїм цивілізаційним та геополітичним стратегіям розвитку, і тому ведуть свої лінії міжнародної поведінки, орієнтуючись на власні національні ідеї, використовуючи при цьому російську міжнародну активність. Однак потенційно всі ці країни готові вступити в геостратегічне змагання з Росією, якщо відчують загрозу з її боку, навіть «оригінальна» Угорщина, яка сьогодні так гучно демонструє свою симпатію до режиму В.Путіна: вона це робить тільки тому, що хоче змагатися за свої регіональні імперські інтереси в рамках Євросоюзу (а той заважає їй в цьому своєю ідеологією космополітичного лібералізму) і шукає в Росії можливого союзника, який би якось «дестабілізував» єдину Європу своїми ексцентричними ідеалами і планами.

4. Україна має відчутти себе лідером постсовєтського простору в антиімперських змаганнях щодо Росії. І тут важливо, по-перше, налагодити міцніші зв'язки із всіма посткомуністичними державами Євразії, передусім із державами Центральної Азії (Казахстан, Узбекистан, Туркменістан, Киргизстан, Таджикистан), які переживають стрімкий період модернізації своїх суспільств, пробудження й утвердження державницької свідомості, національного та економічного піднесення, і через це стають глобальним фактором геополітичного переструктурування Євразії. Відповідно українська дипломатія і політикум загалом мали б розробити конкретну стратегію міжнародної діяльності на постсовєтському просторі, тобто витворити плани низки ініціатив геополітичного, господарського, інформаційного змісту, які б діяли на консолідацію країн цього простору в антиімперському, антиросійському дусі.

5. Російська Федерація залишається багатонаціональною державою, в якій проживає кілька десятків значущих етносів. Часто ці народи зберігають у своїй свідомості глибоку пам'ять про російські імперські злочини проти них (наприклад, в усіх тюркських народів росіян називають «касапами», тобто «різунами», за їхні криваві злочини). Особливо напруженою є ситуація на Північному Кавказі, де черкеси, кабардинці, балкарці, чеченці, інгуші, народи Дагестану мають чітку національну ідентичність, майже цілком не піддаються русифікації, зберігають свою національну образу на імперію. Подібні тенденції є в Татарстані, Башкирії, Чувашії, Якутії, Туві. Водночас сама Росія переповнена мігрантами-заробітчанами із мусульманських країн, переважно азербайджанцями, північнокавказцями, таджиками, узбеками та киргизами. Відповідно Україна мала б подбати про те, щоб інформаційно-політичні представництва цих народів і середовищ (мусульман) могли вільно діяти на її території, оскільки на території Росії вони не вільні у своїх ініціативах. Інакше кажучи, саме Україна як потенційний лідер постсовєтського простору мала б організувати системну інформаційну боротьбу антиімперського змісту. Лише через глобальну дестабілізацію Російської Федерації можливо досягнути послаблення її імперського тиску, можливо підважити ті п'ять принципів, які ми описали вище і які роблять Росію «привабливою імперією».

Чому західні еліти симпатизують Росії?

Майже кожного дня за час нинішньої війни в Україні ми отримуємо повідомлення із ЗМІ про різноманітні факти відкритої й таємної підтримки Росії західноєвропейськими політичними колами, про відмову приєднатися до санкцій проти Росії чи бойкотування рішень щодо постачання Україні озброєнь тощо. В останній час ЗМІ виявили сотні, якщо не тисячі, фактів широкої торгівлі з Росією цілої низки західних компаній, їхніх великих капіталовкладень в російську економіку після 2014 р., коли була введена перша черга санкцій проти Росії за окупацію Криму та війну на Донбасі, що свідчить про лояльність західної політики. І навіть зараз, коли виявилися страшні військові злочини Росії в Україні і в цілому світі піднялася хвиля обурення цим, ми знову зустрічаємо факти, коли західні політики найвищого рангу, як канцлер Німеччини О.Шольц чи президент Франції Е.Макрон, усіляко хитрують, щоб вберегти Росію від суворих санкцій чи повного ембарго на купівлю російської нафти й газу, усіляко блокують постачання важкої зброї Україні, намагаються підтримати позитивний імідж Росії і в цьому їх підтримують чисельні західні інтелектуали, громадські діячі та політики нижчого рангу.

Як правило, українські політологи й журналісти пояснюють це тим, що, мовляв, Росія підкупила західних політиків, що це виявляються корисливі інтереси західних економічних еліт, які зацікавлені в торгівлі з Росією, в її безмежному ринку тощо. Безумовно, такі матеріальні причини є суттєвими й виявляння конкретних прикладів корупції на високому рівні потрібні. Однак пояснити усе в цих стосунках тільки матеріальними чинниками – означає спростити ситуацію, затемнити якісь глибші причини цього явища.

На наш погляд, поза увагою українських політологів і журналістів залишається велика тема сприйняття Росії на Заході на світоглядному й ментальному рівнях. А саме ці рівні є визначальними й ключовими для розуміння глобальної проблеми взаємодії між Заходом і Росією. Тож ми проаналізуємо їх проаналізувати.

Прихильне, іноді захопливе ставлення до Росії на Заході визрівало ще від XVIII ст., коли за царювання Петра I Московія, а від 1721 р. – Російська імперія, активно увійшла в європейський політичний театр. Тоді європейські еліти сприйняли Російську імперію як безмежний простір на Сході Європи для своїх цивілізаційних впливів. Вже тоді в європейській свідомості зародилося сприйняття Росії як чогось позитивного, плідного, світлого (бо ж Росія прийняла світло їхньої культури!). Протягом XVIII ст. російська аристократія, яка масово відвідувала Європу, поставала в образі багатих, розкішних людей, які захоплено прийняли західні політичні, соціально-поведінкові цінності та культурні манери, і це витворювало індивідуальні лінії глибоких контактів. Таке сприйняття Росії особливо утвердила доба цариці Катерини II (1762-1796), коли слава про російські культурно-цивілізаційні, військові, геополітичні успіхи поширилася в Європі. Саме тоді Росія як головний учасник поділів Речі Посполитої (1772-1795) заволоділа величезними територіями в Курляндії (Латвії), Литві, Білорусі та Україні (Правобережжя і Волинь) і, таким чином, охопила всю Східну Європу, перетворившись на ключового гравця на всєвропейському театрі геополітичних дій.

Наступним етапом стала доба наполеонівських війн (1796-1815), коли в бурхливих подіях Європи Росія зіграла виняткову роль, її війська кілька разів воювали з армією революційної Франції, маршували в різних кутках континенту, а сама Росія приєднала до своєї імперії нові землі – від Бессарабії до Фінляндії з охопленням Центральної Польщі з Варшавою. Врешті, в поході на територію Росії Наполеон зазнав фатального фіяско. Саме тоді Росія постала в образі східноєвропейського колоса, який оберігає стабільність континенту, який вгамовує деструктивні рухи, який є провідником західних цивілізаційних впливів для «дикіших» народів Східної Європи, усіляких там дрібних фінів, естонців, литовців, білорусів з українцями, волохів, кримських титарів тощо. Саме тоді в європейській свідомості почав формуватися міф Росії: народу-велетня, народу-подвижника, який охоплює безмежні простори Євразії аж до Тихого океану, і його аристократії, яка плекає високу культуру всупереч загальній відсталості Східної Європи.

Внаслідок Віденського конгресу 1815 р., який переділював післянаполеонівську Європу, Росія утвердилася як «жандарм Європи» і «тюрма народів» (К.Маркс). Це трохі зіпсувало її імідж принаймні в очах ліберальних, революційних, націоналістичних середовищ різних народів. Але тоді на допомогу прийшла російська культура, особливо література, яка стрімко розвивалася в умовах імперії, оскільки російська нація вдало синтезувала творчу енергетику підкорених народів, їхніх еліт. Це творчість літераторів М.Гоголя, І.Тургенєва, А.Островського, Ф.Достоевського, Л.Толстого, А.Чехова, композиторів М.Глінки, П.Чайковського, М. Мусоргського, М. Римського-Корсакова, А.Бородіна, філософів П.Чаадаєва, А.Герцена, І.Кіреєвського, А.Хом'якова, Н.Данілевського, К.Леонтьєва, В.Соловйова, Д.Мережковського, а потім Н. Бердяєва, Л.Шестова, С.Булгакова, С.Франка, Г.Шпета, П.Флоренського та ін., які сумарно були ідейною релігійною альтернативою до раціоналістичного позитивізму, що розцвітав на Заході. Російська культура поступово стає надпопулярною в Європі. В Росії Захід відкриває для себе те, чого йому дуже бракувало: велику християнську чутливість, особливу інтимність письма, духовну піднесеність і візіонерство. (Інше питання, що ця потужна релігійна течія в російській думці розвинулася під великим інтелектуальним і культурним впливом України, українських традицій духовності XVII – XVIII ст., коли видатні українські християнські богослови й культурники кардинально впливали на російську самосвідомість – від П.Беринди, М.Смотрицького, З.Копистенського, Є.Плетенецького, К.Транквіліона-Ставровецького, П.Могили, Л.Барановича до І. Галятовського, Д.Туптала, С.Яворського, Ф. Прокоповича, Г. Кониського та Г.Сковороди). Тож Захід твердо проголошує, що Росія є важливим доповненням до його цивілізації. Західноєвропейська преса щоденно пише про великі звершення в російській культурі, аналізує суспільну ситуацію в цій країні, наприклад, кореспонденти захоплено повідомляють про кожен день життя Льва Толстого, про його думки й переживання, бачачи в ньому «живого пророка» сучасності і привчаючи до цієї думки ширші маси європейців.

У чудовому есе «Толстоевський» (1935) наш поет і мислитель Є.Маланюк осмислював впливи російської культури як рух хаотичної Євразії, спрофанованої й підміненої високої західної культури проти самого Заходу, як тенденцію анархії вартощів, сенсів та смаків. Своім надмірним реалізмом, псевдогуманізмом, штучністю естетичної позиції російська література насамперед посяла анархію і штукарство в західному мистецтві, що особливо розцвіло в західному авангардизмі. Від кінця XIX ст. пропаганда російської культури в Європі набула таких масштабів і темпів, що європейці сприймали все російське як моду, як певний стиль, як обов'язковий предмет пошанування. Найбільші російські письменники Ф.Достоевський і Л.Толстой, чий прізвища злилися в західному сприйнятті, мимовільно своєю творчою потугою зруйнували естетичні канони європейської літератури, вони привчили європейських авторів до зацікавлень патологією людської психіки, до вдавань, надуманих проблем, які насправді ніколи не стояли перед тверезою, прагматичною, героїчною (фастівською бо ж!) західною людиною. Є.Маланюк писав: «... російські письменники віддавна пасивно віддавалися пласкій, не вимагаючій фантазії, штучці «описовості», «репортажування». Советські письменники допровадили сю чинність до абсурду. В жоднім мистецтві світу т. зв. реалізм... не був так культивованим, як в Росії...»

...коли поміркуємо над повинню т. зв. репортажної літератури на сучаснім Заході, коли спинимося уважно над такими дивними, несподіваними явищами в тій літературі, як романи Селіна, Джойса... не кажучи про численних Максів Бродів і Франців Кафок і інших львівських та пражських псевдонімів, – зрозуміємо, звідкіль це пішло, як це сталося, хто спричинився до того процесу смертельної механізації мистецтва, до розкладу його... ось тут і вишлює символічне прізвище: Толстоевський».

Завершенням цього надвпливового періоду XIX ст. була участь Росії в Першій світовій війні на боці великої західної коаліції – Антанти – проти Німеччини й Австро-Угорщини з їхніми союзниками. Хоча Росія загалом програла в ній, та вона безмірно допомогла Антанті подолати союз Центральних держав, адже на східному фронті воювали сотні тисяч німецьких та австрійських солдатів, які б,

зрозуміло, суттєво пригодилися на західному фронті і, мабуть, Німеччина перемогла б у війні проти Франції і Великої Британії передусім.

Потім знову прийшла коротка доба дискредитації Росії в очах частини Заходу – комунізм і його безоглядний терор. За агресивну поведінку СРСР навіть виключили з Ліги націй (1940). Цю ситуацію рятувала Друга світова війна, коли Росія-СРСР знову виявилася союзником Заходу проти войовничої гітлерівської Німеччини. І знову спільна перемога.

Після 1945 р. попри ситуацію холодної війни серед еліт Заходу стійко зберігався образ Росії як вирішальної держави на Сході Європи, яка тричі – під час наполеонівських війн, в Першу й Другу світові війни – так чи так рятувала загальноєвропейську стабільність, рятувала Європу від злих сил.

Так, на Заході, особливо в США, існував постійний антикомуністичний рух, який викривав злочини тоталітарного режиму в СРСР, так, в глобальному світі існувала геополітична конкуренція між Вашингтоном і Москвою й навіть велися постійні війни між ними чужими руками в Кореї, В'єтнамі, на Близькому Сході, на Кубі, в Нікарагуа, Ефіопії, Анголі, Мозамбіку чи Зімбабве, Афганістані, однак все це не дуже впливало на світогляд і ментальність західних еліт, які продовжували бачити в Росії «колоса», «народ-подвижник», продовжували захоплюватися російською культурою й літературою, в якій у ХХ ст. з'явилися нові знакові імена: М.Горький, І.Бунін, В.Іванов, А.Блок, А.Белый, С.Есенин, М.Булгаков, М.Цветаєва, А.Ахматова, О.Мандельштам, Б.Пастернак, А.Солженіцин та ін. По всіх великих університетах Заходу успішно розвивалися кафедри «славістики», які насправді були переважно кафедрами русистики і вперто пропагували російську культуру, мову та російські цінності.

Після розвалу СРСР в 1991 р. Захід з неймовірним ентузіазмом взявся демократизувати насамперед Росію (на інші республіки зверталось цілком мало уваги) і вкладати багатомільярдні інвестиції в російську економіку, освіту, культуру. Тобто знову потужно спрацював давній міф про Росію як «величний, вирішальний, привабливий» цивілізаційний простір, який є «неодмінним доповненням Заходу». На те, що в тій Росії-Москві завжди визначальними були традиції деспотизму, соціального рабства, ксенофобії, шовінізму, особливо захланного імперіалізму-великодержавництва, якое не зверталось уваги. Ніхто навіть і не думав про те, що паралельно з процесами демократизації в Росії мали б відбуватися глибинні процеси детоталітаризації цієї країни й народу, процеси видозміни його ментальності й свідомості в напрямку відходу від столітніх звичок насильства, державної корупції, шаленого мілітаризму, тиранії влади тощо. Тому в підсумку десяти років «демократизації» до влади в 2000 р. прийшов В.Путін з його оточенням шалених імперіалістів, казнокрадів, кримінальників та шовіністів. Росія відкотилася в історично звичну для неї нішу рабського, брутального суспільства. І ось тепер, у злочинній війні проти України, вона повернулася до найважчого Заходу «своею азиатской рожей» (А.Блок, «Скіфи»), показала свої істинні плани, за якими її метою є ледь не світове панування і нещадна боротьба з Західною цивілізацією.

Безперечно, нинішня міжнародна ситуація відчутно протверезила Захід і ми спостерігаємо його небачені консолідовані зусилля щодо протистояння російській загрози. Однак мусимо бути готовими й до того, що за кожної нагоди, тобто щойно промине хвиля російської агресивності, західні політики й культурники будуть робити спроби «реабілітувати» Росію, реабілітувати заради тих своїх світоглядних і ментальних стереотипів, які ми описали вище. Тому завданням для українства є вироблення цілісної програми міжнародного розвінчування «російського міфу». Цю програму ми можемо здійснити насамперед з народами Середньої і Східної Європи, які ближче пізнали «блага» російської «православної» цивілізації. Лише зміцнення союзу держав між Балтикою і Чорним морем, зміцнення їхніх спільних стратегій щодо блокування геополітичних впливів Росії і розпрацювання спільних культурологічних програм щодо критичного осмислення та пропагандивного відкидання російської цивілізації можуть забезпечити правдиву перемогу над «східноєвропейським колосом», який понад три століття насправді руйнував і дезорієнтував правдиву Європу, її культуру і громадянські цінності.

Чому Китай грає на руку Росії?

Від самого початку російсько-українського конфлікту в 2014 р., коли Московія окупувала Крим і частину Донбасу, Китай зайняв, сказати б, підступну, вичікувальну, антиукраїнську позицію у своїй міжнародній політиці. Це ж продовжилося і після відкритого вторгнення Росії 24 лютого 2022 р. Пекін офіційно відмовлявся назвати російські дії експансією, не приєднався до санкцій проти Росії ні після 2014-го, ні тепер, він утримувався при всіх голосуваннях із засудженням дій Росії в ООН та на інших міжнародних форумах, постійно мав офіційні стосунки з Росією на найвищому урядовому рівні та навіть робив різноманітні публічні заяви та жести від своєї держави, які у різних формах і формулюваннях були певною ідейно-моральною підтримкою Москви.

Чому так? Чому найпотужніша держава Євразії постійно виступає на захист відкритого агресора?

Китай - це дуже специфічна цивілізація і ментальність. Особливістю цього народу є те, що він формувався віддавна (від 3 тис. до н. е.) і більшу частину своєї історії перебував у ізоляції, цілком мало контактуючи з іншими народами. До слова, ментальний ізоляціонізм - це одна з рис, яка уподібнює китайців із росіянами, які також протягом 15-17 ст. відгороджувалися від зовнішнього світу і подібна риторика є вни сьогодні. За свою довгу історію Китай сформував собі дві кардинальні світоглядно-ментальні засади: надпотужний традиціоналізм і націоналізм, який межує із шовінізмом. Після 1500 р. Китай почав суттєво відставати від Європи і згодом пережив тривалу добу станганції та деградації. Це закінчилося для нього спочатку цивілізаційним тиском Заходу, коли основні західні колоніальні держави (Португалія, Нідерланди, Англія, Франція) проникали в Китай, захоплювали окремі терени, економічно визискували китайців, нав'язували кабальні умови торгівлі. Паралельно від 17 ст. з півночі на терени Китаю наступали моковити, відібраши низку регіонів на Далекому Сході. У 20 ст. Китай зазнав великого вторгнення Японії, яка провадила, особливо в роки 2-ї Світової війни, жорстокий терор проти місцевої людності. Усе це в сумі виплекало в китайців велику підозріливість і ненависть до всього чужого.

Від 1920-х рр. до Китаю почали проникати ідеї комунізму, переважно із СРСР. Під час 2-ї Світової війни саме китайські комуністи, зіпершись на військову підтримку, що надходила від сталінського Советського Союзу, під керівництвом Мао Цзедуну захопили владу в країні. Комунізм став для китайців своєрідною компенсацією за тривалі приниження, які вони переживали протягом століть, адже це вчення робило їх «найпередовішою» нацією світу. Комунізм обіцяв побудову якогось абсолютно щасливого, прогресивного, технологічно розвинутого суспільства. У цій мрії-фантазії китайці побачили модель свого повернення на передові позиції в історії людства, на яких вони перебували в добу Середньовіччя і раніше. Тому китайці так стійко терпіли всі знущання, які над ними здійснював параноїк і маніякальний самодур Мао, - голодомор, терор, владні приниження, жахливу бідність, т. зв. «культурну революцію», під час якої знищили мільйони інтелігенції.

Період комунізму в Китаї став успішним сцементуванням китайської нації, яка була суттєво ерархізована та фрагментизована в попередню добу через деспотичне панування імператорів та їхньої камарильї і феодалських князків. І це одна з тих великих причин, чому нинішні китайці не відрікаються від спадщини комунізму, хоча вже давно не вірять ні в які його мрії та плани. Від 1970-х рр. Китай під керівництвом реформатора Ден Сяопіна поступово перейняв від Заходу капіталістичну економіку і пристосував її до комуністичної управлінської системи.

За останні три десятиліття Китай пережив великі економічні та технологічні успіхи й став другою країною планети після США за майже всіма показниками еконо-

міки. Вашингтон справедливо вважає Китай своїм головним конкурентом і суперником за світове лідерство, якщо взяти до уваги ще й чисельну і добре оснащену китайську армію. Зараз Китай як економічна й торговельна потуга присутній на всіх континентах і майже в усіх значущих макрорегіонах світу.

Пекін намагається вести свою лінію у світовій політиці. Він не має прямих і відкритих союзників, а віддає перевагу узалежненню від себе слабших держав. Зрозуміло, Китай не має особливих сентиментів до Росії, але прагматично розглядає її природні багатства як потенційно корисні для зростання китайської економіки. Є дві причини, які обумовлюють китайську політику сприяння Росії: геополітична та ментально-національна, або ідеологічна.

В геополітичному аспекті Китай є класичною телурократичною державою, тобто розташованою на суходолі і привизчасною до консервативної політики. Це означає, що для його ментальності й політичної культури характерними є такі ознаки: деспотизм у владі, консервативність у поведінці, патріархальність у свідомості. Китайське суспільство є кардинальним протиставленням до ліберальної демократії. Географічне розташування Китаю в зоні, близькій до серцевини євразійського материка, обумовлює його експансивну політику поглинання зовнішнього простору. Відтак Китай є органічно імперською державою. Його амбіції мають глибоке історичне коріння. Нинішній Китай є наслідком асиміляції кількох етносів панівною етнічною групою хань. Зараз в країні ще проживають недоасимільовані народи чжуанів, дунгунів, ізцу, тюркомовних уйгурів, тибетців та ін. До складу Китаю входять два великі західні регіони, які він завоював внаслідок відкритої експансії, - Тибет і Синьцзян, - і які мали свою окрему історію. Китай розглядає макрорегіон довкола Жовтого і Південнокитайського морів простором свого домінування. Великі й дієві китайські діаспори проживають в Малайзії, Сінгапурі, Індонезії, на Філіппінах. Загалом Пекін сприяє всю Південно-Східну Азію як зону своїх природних впливів. Свої головним конкурентом в цьому макрорегіоні він вважає, окрім США, Японію, суперрозвинуту, демократичну, національно амбітну країну.

Як відомо із класичних теорій геополітики, як телурократична держава Китай перебуває у протистоянні із країнами Римланду, тобто морськими державами, яких сьогодні представляють країни Заходу. Відповідно, за цим же законом геополітики, Китай бачить своїм союзником у протистоянні Заходові Росію. Країни Римланду, за теорією видатного нідерландсько-американського геополітика Н.Спайкмена), побудовані на розвитковій морській торгівлі, вони тяжіють до громадянського індивідуалізму, демократії, жвавого підприємництва тощо. За усіма своїми головними характеристиками Україна належить до країн цього типу.

Друга причина проросійської поведінки Китаю - ідеологічна. Спадщина комунізму наклалася в Китаї на потужну спадщину націоналізму. Відповідно, найпершою умовою свого утвердження Китай бачить відкидання усіх ідейних віянь, які йдуть від Заходу, передусім ліберальної демократії і всього, що з нею пов'язане. І знову: головним союзником у відкиданні західних впливів та загального ідейного протистояння Заходові Китай бачить Росію.

До цих кардинальних і глобальних двох причин треба додати такі інші причини ворожості до Заходу, як, наприклад, фактори Гонконгу та Тайваню. Ці дві частини китайської етнічної території, які залишилися поза владою комуністів у 20 ст., до сьогодні є потужними подразниками для Пекіну. У Гонконзі збереглася демократична система, а Тайвань є незалежною державою, де стоять американські війська. Обидві ці частини свого етнічного простору Китай прагне повністю інтегрувати, чому заважає Захід. Гож Пекін вважає за потрібне робити на міжнародній арені все, що яось противажить Заходові і дискредитує його. Сьогодні таким фактором умовної дискредитації Заходу є політика Москви. От звідси й «ростуть ноги» московсько-китайської дружби.

На усе це накладається глобальна конкуренція Китаю із Заходом, передусім із США, передусім економічного змісту. У цій всепланетарній грі Пекін намагається якось використати Росію.

В Україні популярною є теорія «великих апетитів» Китаю щодо російських земель Сибіру і Далекého Сходу. Мовляв, китайці сплять і бачать ці території своїми і по-стійно проникають туди. Це дещо гіперболізована теорія змагальності за сибірські та далекосхідні простори двох гігантів геополітики. Насправді це не зовсім так. Китай загалом не провадить експансивної політики. Це не є його історичною традицією. Згадаймо, що впродовж тисячоліть Китай залишався майже в одних і тих же територіальних межах. Якись претензії Китаю на російські Сибір чи Далекий Схід - це більше наша мрія, фантазія, але не факти реальної політики.

Отже, об'єктивно Китай тяжіє до союзу з Росією, на що складаються його геополітичне становище та ментально-ідеологічні уявлення. Цей союз є глобальною альтернативою Заходові (НАТО) як світовій домінанті. Україна в цій ситуації є «розмінною монетою», тобто територією, за яку змагаються ці два колосальні блоки. Прямої конфронтаційності щодо України в Китаю немає, але посередньо він зацікавлений, щоб наша країна перейшла в зону впливів авторитарних держав, тобто насамперед Росії. Тож об'єктивно Китай виступає прихованим ворогом української суверенності.

У такій ситуації Україна мала б вести щодо Китаю свою геополітичну стратегію впливів та противаг. Це велика тема для окремої розмови, яку ми відкладемо до наступного разу.

Зламати спадок Полтави!

або Ще раз про геополітичний фактор України

Битва під Полтавою 1709-го року була великою катастрофою для історії Європи. Внаслідок перемоги над об'єднаним військом шведського короля та українських козаків Московія здобула вирішальну перевагу в Східній Європі, міцно приєднавши до своєї імперської системи територію Лівобережної України. Відтоді Московія тільки посилювала свій геополітичний тиск на Європу. Спадок цього успішного кроку Євразії супроти Європи відчувається до сьогодні.

Петро I - автор російської імперської доктрини

Протягом XVIII ст. Москва провела кілька переможних війн проти Османської імперії й цілковито оволоділа чорноморським узбережжям від Азовського моря до Дністра та Кримом. У 1772 - 1795 рр. Росія організувала три поділи Речі Посполитої, внаслідок яких приєднала до імперії Правобережну Україну, Волинь, всю територію Білорусі і деякі терени в Балтійському регіоні. Під час наполеонівських війн Росія розгорнула наступ на Європу в усіх напрямках і здобула територію Бессарабії (нинішня Молдова і Буджак, тобто межиріччя Дунаю і Дністра в Одеській обл.), приєднала Фінляндію, Центральну Польщу з Варшавою. Власне, геополітичний тиск Московії спонукав Наполеона Бонапарта розпочати наступ в Східну Європу, щоб унеможливити проникнення Росії в простір Середньої Європи. Його невдалий бліцкриг в Росію зі спаленням Москви уможливив прихід російського царя як «миротворця» до Парижу та Віденський конгрес переможців 1815 р. (Австрії, Великої Британії і Росії), за рішеннями якого Європа була поділена на сфери впливів великих держав. За словами російського царя Ніколая I, відтоді «жодна гармата в Європі не могла вистрелити без згоди Росії». Хоча ця фраза була тільки гіперболою, проте вона відображала реальний стан справ: Московія домінувала над Європою.

У 1830-і рр. Росія розгорнула широку ідеологію слов'янофільства (панславізму), за допомогою якої прагнула привернути на свій бік всі слов'янські народи Європи, щоб підготувати у такий спосіб ґрунт для своєї майбутньої експансії. Саме тоді зродилося геополітичне гасло російського імперіалізму «русский мир», формальними авторами якого були нібито галицькі москвофіли (хоча вони вкладали в нього більше духовно-культурного змісту). Так ідейність і культура стали факторами просування російськості в Європу. На 1850-й рік Росія сягнула піку свого імперіалізму. Проти цього був завданий удар коаліції європейських держав у складі Великої Британії, Франції, Сардинії, Османської імперії і Росія була переможена в ході Кримської війни 1853 - 1856 рр. Однак ця перемога Заходу стала лише укусом комара для Московської імперії і вона невдовзі відновила свою експансію проти Європи. Це була одна з найбільших геополітичних помилок Заходу, коли він не розвинув свого успіху супроти Євразії.

За це Європа невдовзі заплатила надвелику ціну. Вже в 2-й половині XIX ст і на межі XIX-XX ст. Росія посилювала свій глобальний експансіонізм: вона цілковито опанувала Північний Кавказ, охопила Середню Азію, почала наступати на Далекому Сході і в Тихому океані. Апогеєм цього експансіонізму стала велика провокація Росії із розв'язанням Першої світової війни. Через своїх агентів у дружній Сербії Санкт-Петербург організував вбивство у Сараєво австрійського ерцгерцога Фердинанда, на що Австро-Угорщина відповіла оголошенням війни Сербії, за яку заступилася Росія. Жахливий військовий конфлікт у майже всій Європі розгорнувся на повну силу. Головною, але прихованою, причиною цієї світової війни було нестримне бажання Росії оволоді-

ти Галичиною як «українським П'ємонтом», регіоном, в якому відбувалися бурхливі й успішні процеси українського національного відродження. Московські геополітики цілком правильно прораховували, що потужний національний рух українців невдовзі охопить всі регіони України і це підірве міцність імперії. Про це ще у 1913 р. написав у своїй брошурі «Росій і Галичина» український історик Іван Кривецький, який передбачив тотальний наступ Росії. Тож головною метою Росії в цій війні була Галичина і розгром Австро-Угорщини як об'єктивного заборона для експансії в Середню Європу, всі інші напрямки наступу були побічними. Зрозуміло, що Росія не сподівалася, що цей кривавий конфлікт рознесеться по всій Європі. Але це не знімає з неї відповідальності за розв'язання Першої світової війни.

У 1930-і рр., коли Росія у вигляді СРСР надзвичайно зміцнилася на ґрунті агресивної ідеології комунізму-сталінізму, вона розпочала наступ на Європу на всіх напрямках. Саме вона спровокувала жажливу громадянську війну в Іспанії 1936-1939 рр., розгорнула війну проти Фінляндії в 1939 р., внаслідок договору Молотова-Ріббентропа ввела війська до Молдови, відібрала в Румунії Буковину, окупувала Литву, Латвію, Естонію, розділила Польщу і приєднала Західні Україну та Білорусь. Так почалася Друга світова війна. По-суті, напад гітлерівської Німеччини на СРСР був лише оборонною відповіддю на агресивність Москви. Страшні наслідки цієї війни є надто відомими.

Зараз Росія, розв'язавши війну проти України, знову пробує вийти на лінію Полтави. Самостійна Україна надзвичайно послабляла геополітичну потугу Росії. Без українського простору вона не може розгортати глобального тиску на Європу. Фактично Москва хоче розв'язати Третю світову війну, підпорядковуючи собі Україну. Тож нинішня війна в Україні є викликом для всієї Європи в цьому геостратегічному плані.

У цій геополітичній ситуації Україна і її союзники мають подумати про кардинальне блокування Росії як вічного агресора. «Катастрофа Полтави» не має повторитися ніколи. Російський етнос треба увібгати в зону Північної Євразії і створити таку геополітичну конфігурацію сил і протипаг навколо його життєвого простору, яка б надійно відгороджувала його від простору Європи, гарантувала безпеку у світі.

Перші кроки у цьому напрямку мали б бути такими:

1) створення Чорноморського пакту безпеки, тобто об'єднання держав Чорноморського макрорегіону з можливим включенням сюди й кількох великих морських держав, насамперед США і Великої Британії, який би мав за мету стабілізаційну місію у цьому просторі, в т. ч. і розгортання спеціальних міжнародних військ у ньому;

2) розгортання широкої і всебічної стратегії підтримки кавказьких народів із планом майбутнього створення Кавказької конфедерації як окремої держави і вихід її із Російської Федерації;

3) організація програми підтримки всіх бездержавних народів Російської Федерації, насамперед тюркомовних та угромовних, з метою пробудження в них державницької свідомості та культурної ідентичності, з проєкцією майбутньої самостійницької політики цих народів;

4) створення спеціальної програми щодо посилення демократичної та самостійницької політики держав Середньої Азії і виведення їх з-під геополітичного впливу Росії;

5) виведення Російської Федерації із Ради Безпеки ООН як країни, яка порушила в ході війни в Україні всі норми цієї організації;

6) стимулювання демократичних процесів в самій Росії і системна робота із російськими елітами в плані формування нової російської ідентичності та нової державної ідеології на ґрунті загальнолюдських цінностей;

7) створення Антиімперського блоку народів (АБН) як системної організації, метою якої стала б діяльність у форматі вищенаведених постулатів та цілей.

Створити Антиімперський Блок Народів!

Воєнні події в Україні від 24-го лютого 2022 р., які оголили імперську сутність Росії, виразно показали стратегічні завдання перед нашою державою та нацією. Українська державність постала перед загрозою глобального характеру. Головним епіцентром цієї загрози є сам факт існування агресивної Російської імперії у вигляді «Російської Федерації», під назвою якої насправді діє авторитарний і шовіністичний режим клептократів. Зараз ця імперія сподівається створити новий великий геостратегічний вузол, головною «зв'язкою» якою мали стати союз із Китаєм та наступний глобальний тиск цих двох супердержав на весь демократичний світ, передусім на великі країни Заходу. Центральною метою у цьому стремленні є наступ на простір Середньо-Східної Європи, зламання Чорноморсько-Балтійської дуги демократичних держав - від Естонії до Болгарії. Військовий удар по Україні наноситься Москвою для того, аби «проламати» цю дугу у найважливішій зоні з геополітичного погляду.

Відтак ця глобальна геополітична ситуація довкола України підказує потребу створення Антиімперського Блоку Народів, аналогічно до того, який був заснований Організацією Українських Націоналістів 21 - 22 листопада 1943 р. під час національно-визвольної війни в умовах 2-ї Світової війни на 1 Конференції поневолених народів Східної Європи і Азії, яка відбулася в с. Будараж на Волині, в підпіллі, під прикриттям УПА. Першим головою АБН став Ростислав Волошин. Тоді участь в його організації взяли представники албанців, білорусів, болгарів, вірменів, грузинів, естонців, латвійців, литовців, словаків, туркменів, угорців, хорватів та чехів. Ідеологія та політична платформа АБН згодом послужила для ОУН зручним інструментом у веденні антиросійської, антиімперської, антикомуністичної діяльності протягом десятиліть. Ідеї та впливи АБН були одним із вагомих чинників для орієнтації світової політики в напрямку до протиставлення московському імперіалізму і були однією з кардинальних причин розвалу СРСР у 1991 р.

Сьогодні історичні умови повторюються. Агресивна міжнародна політика Росії є загрозою для миру і стабільності в усьому світі. Москва гуртує навколо себе терористичні, тоталітарні та маріонеткові режими в різних кінцях планети, в таких країнах, як Венесуела, Нікарагуа, Куба, Сирія, Північна Корея, Білорусь. Водночас сама Росія залишається тією ж «тюрмою Європи», як її визначали видатні мислителі й політики XIX ст. Україна повинна використати політичний досвід ОУН і створити новий Антиімперський Блок Народів з координаційним центром у Києві. Вже зараз треба розпочати політичні контакти з національно свідомими політичними елітами насамперед Татарстану, Башкортостану, Марі-Ел, Мордовії (Ерзя), Удмуртії, Чувашії, Калмикії, Кабарди, Чеченії (Ічкерії), народів Дагестану, Черкесії, Балкарії, Бурятії, Туви, Якутії. Насамперед потрібно створити інформаційні інтернет-ресурси російською мовою та подалі мовами названих народів, щоб регулярно вести полілог із ними в контексті розгортання спільної, всеєвразійської стратегії політичного змагання різних народів, які проживають в межах т. зв. «Російської Федерації», за їхнє повне національне звільнення та розвал Російської імперії.

Окремим напрямком та аспектом діяльності АБН мала б стати взаємодія між політичними елітами в просторі Середньо-Східної Європи, в тих країнах, які перебувають в зоні російської геополітичної загрози - від Фінляндії до Північної Македонії. У цьому просторі постійно діють різноманітні російські інформаційні та політичні чинники, які намагаються дестабілізувати політичну ситуацію в цих країнах та повернути її в бік до проросійських тенденцій. Також надскладною залишається геополітична ситуація в Середній Азії та Афганістані, в країнах Південно-Східної Азії - від М'янми до Індонезії, які зазнають атак різних неототалітаристських рухів та ідеологій, підтримуваних Росією та Китаєм.

Тож стратегія та пропаганда АБН має охоплювати весь простір Середньо-Східної Європи та Євразії, тобто ті географічні зони, де з особливою силою діють міжнародні, імперські впливи Москви. Політичні представництва АБН мають стати центрами перманентної протидії московському імперіалізму на всьому цьому просторі. Лише кардинальний переустрій політичного простору нинішньої «Російської Федерації» може назавжди зупинити російський імперіалізм, забезпечити надійну свободу для України і всіх народів від Адріатики до Тихого океану.

Наукове видання

Олег Баган

ROSSICA:

РОСІЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЯ
В ІСТОРИОСОФСЬКИХ ІНТЕРПРЕТАЦІЯХ

нарис

*В оформленні обкладинки використано
малий державний герб Російської імперії (XIX ст.) та картину російського
художника Василя Сурікова (1848 – 1916) «Випам'ятника Петру I на
Сенатській площі в Санкт-Петербурзі»*

*Керівник проєкту: xxxxx
Дизайн та верстка: Рудяк Остап
Коректор: xxxxx*

*Підписано до друку xxxxxxxxxx
Наклад: xxxxxxxxxx*

Про автора

Олег Баган - український публіцист, політолог, літературознавець, есеїст-культуролог; редактор і видавець низки творів авторів-класиків; керівник Науково-ідеологічного центру ім. Д.Донцова; член Національної спілки письменників України; автор книг «Іван Франко і теперішнє становище нації» (1991), «Націоналізм і націоналістичний рух: історії та ідеї» (1994), «Українська Понтида: геополітичні виміри сучасної України» (2002), «Ідея і чин Ярослава Стецька» (2008), «Поміж містикою і політикою: Дмитро Донцов на тлі української політичної історії 1-ї половини ХХ ст.» (2010), «Іван Франко: інтерпретації» (2015), «Актуальна націософія: теоретичні, культурологічні, геополітичні, історіософські аспекти» (2016), «Культурологічна і націософська проблематика в літературознавчих студіях Івана Франка» (2021), «Історіософські есе» (2022).